

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
Filozofická fakulta

Katedra politologie a Evropských studií

Jakub Hovorka

VÝVOJ TURECKÉ POLITIKY A TURECKÉ STÁTNÍ IDENTITY

Bakalářská práce

Vedoucí práce

Mgr. Zbyněk Vallo

Olomouc 2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma *Vývoj turecké politiky a turecké státní identity* vypracoval samostatně na základě zdrojů uvedených v seznamu použité literatury.

V Olomouci dne .....

Podpis .....

Poděkování

Tímto bych rád poděkoval prof. Gokhanu Bacikovi za to, že mě svými přednáškami o tureckém politickém systému inspiroval k napsání této bakalářské práce, a Mgr. Zbyňku Vallovi za cenné rady a odborné vedení.

Obsah

Úvod	6
1 Konstruktivismus a teorie identity v mezinárodních vztazích	10
1.1 Konstruktivistické pojetí mezinárodních vztahů	10
1.2 Identita v mezinárodních vztazích	12
1.3 Státní a národní identita	13
1.4 Z čeho se státní identita skládá	15
1.5 Proměna státní identity	15
2 Turecká republika ve 20. století	18
2.1 Šest principů kemalismu	18
2.2 Kulturní reformy kemalistického období	20
2.2.1 Zahraniční politika	21
2.3 Národní identita v meziválečném období	21
2.4 Poválečná demokratizace a začlenění do mezinárodních struktur	22
2.5 Studená válka a armádní dohled	24
2.5.1 Zahraniční politika v období studené války	28
2.6 Od Özala k Erbakanovi	29
2.6.1 Společnost a kulturní změny	31
2.6.2 Turecká zahraniční politika v 80 a 90. letech	33
2.6.3 Erbakan a postmoderní puč	34
2.7 Státní identita po zavedení multipartismu	36
3 Turecko po nástupu AKP	38
3.1 Vznik a charakteristika AKP	38
3.2 EU a institucionální změny	39
3.3 Potlačení vlivu sekulárních elit	40
3.3.1 Omezení moci armády a justice	42
3.4 Zahraniční politika	44
3.5 Třetí volební období a obrat v politice AKP	48

3.5.1	Protesty Gezi a rozchod s gülenisty	48
3.5.2	Erdoğan prezidentem.....	50
3.5.3	Puč.....	52
3.5.4	Ústavní referendum a prezidencialismus	53
3.6	Zahraniční politika od arabského jara	55
3.6.1	Syrská válka a vztahy s USA a Ruskem	55
3.6.2	Egypt a podpora Muslimského bratrstva.....	58
3.7	Státní identita v období AKP	60
	Závěr.....	64
	LITERATURA.....	67
	Abstrakt	75
	Abstract	75

Úvod

Když v červnu 2001 turecký ústavní soud vynesl rozsudek nad Stranou ctnosti (*Fazilet Partisi*) a zakázal jí pro ohrožování sekulárních tradic státu, její členové se rozštěpili na dvě následnické strany. Progresivnější křídlo založilo Stranu spravedlnosti a rozvoje (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, AKP), která už v následujícím roce drtivě vyhrála volby a od té doby se drží nepřetržitě u moci (Hale, Özbudun 2010: 5). Pro svůj islamistický původ se její volební úspěchy staly předmětem obav sekulárních segmentů tureckého obyvatelstva, jež měly podezření, že se strana bude snažit přetvořit základní charakteristiky Turecké republiky, na kterých budovali kemalisté nově vzniknuvší stát už v meziválečném období. Tyto charakteristiky se ocitly v ohrožení už na počátku 50. let, kdy byl turecký politický systém demokratizován a konzervativní, nábožensky založená část společnosti mohla ve volbách vyjádřit nesouhlas se směřováním země. Právě tento rozkol mezi sekulárními a nábožensky založenými vrstvami obyvatelstva s určitými obměnami charakterizuje tureckou politiku dodnes. Turecká identita byla téměř po celé 20. století konstruována konfliktem dvou protikladných vlastností tureckého nacionalismu – státem a armádou podporovanou sekulární tradicí a historickým islámským rysem země (Alaranta 2015: 63). Má práce je případová studie, v níž se zabývám povahou tureckého státu od vzniku Turecké republiky do současnosti. Tuto povahu zkoumám prostřednictvím konstruktivistických teorií o národní a státní identitě, jež představím v teoretické kapitole. Kombinací deskriptivního a analytického přístupu dále zkoumám to, jak se vyvíjely základní institucionální i kulturní charakteristiky tureckého státu.

Identita představuje v mezinárodních vztazích poměrně vágní pojem (Berenskoetter 2017) a neexistuje přesná definice toho, z čeho se samotná státní identita skládá. Jsou to však zejména dva faktory, národní identita, tvořená dominantním diskurzem uvnitř společnosti, a mezinárodní systém (Alaranta 2015: 23). Právě na tyto charakteristiky se zaměřím. Národní identitu budu pozorovat především z hlediska souboje mezi sekulárním narativem, podporovaným zejména urbanizovanými kemalisty, a islámským narativem, podporovaným anatolskou periferií. Tento proces zkoumám pouze v rámci dvou dominantních narativů, nebudu se tak zabývat lokálními identitami tureckých menšin, protože pro tvorbu státní identity hrály tyto proudy vzhledem k povaze tureckého zřízení pouze marginální roli (Yavuz 2003). Vliv mezinárodního systému na tureckou státní identitu budu hodnotit na základě vztahů Turecka s ostatními zeměmi a jeho členstvím v regionálních nadnárodních organizacích. Ve své práci si pokládám výzkumné otázky „*Jak se proměnila turecká státní identita ve 20. století?*“ a „*Jak AKP ovlivňuje tureckou státní identitu?*“

Nejprve v teoretické části krátce nastíním konstruktivistické pojetí mezinárodních vztahů a samotný koncept identity, jenž z něj vychází. Charakterizuji okolnosti vzniku tohoto myšlenkového proudu a jeho základní premisy. Následně se zaměřím na samotný pojem identity. Vysvětlím její jednotlivé rysy a možnosti jejího zkoumání. Popíšu také rozdíl mezi státní a národní identitou a okolnosti, za nichž se identita může proměnit a možnosti, jak její proměnu studovat. Cílem této kapitoly je definovat samotný pojem identity a možnosti jeho výzkumu. V této části se budu opírat především o teoretické části konstruktivistických prací dalších autorů a sborníky vysvětlující jednotlivé směry v mezinárodních vztazích.

Praktická část práce je rozdělena na dvě kapitoly. V té první se budu zabývat vývojem Turecké republiky ve 20. století, budu pozorovat politický, kulturní a ekonomický vývoj tureckého státu a turecké společnosti od založení republiky do 90. let. Jejím cílem je tento vývoj popsat a následně odpovědět na výzkumnou otázku „*Jak se proměnila turecká státní identita ve 20. století?*“. Popíšu základní charakteristiky kemalistického státu a reformy, jimiž kemalisté v meziválečném období transformovali tureckou společnost. Následně se zaměřím na soubor kemalistického a islámského proudu turecké společnosti po demokratizaci tureckého politického systému. Pozorovat budu především politický systém, volební výsledky, zásadní kulturní a institucionální reformy a jednání tureckých představitelů v mezinárodním prostředí. Na konci této části pak zodpovím již zmíněnou výzkumnou otázku.

Ve druhé kapitole praktické části se budu věnovat samotnému období vlády AKP. Zde budu postupovat jinak než v předchozí kapitole, zaměřím se zejména na politický a institucionální vývoj Turecka během uplynulých 20 let a až poté ukážu i sociální a kulturní změny. Odlišný postup je třeba především proto, že AKP během své vlády kontinuálně mění tradiční mocenské vztahy a k zásadním kulturním změnám dochází zejména od třetího volebního období strany, tedy od roku 2011. Proto se na jim budu věnovat až na závěr, kdy charakterizuji povahu vlády AKP od třetího volebního období. Cílem této části je popsat vývoj vlády AKP a zodpovědět výzkumnou otázku „*Jak AKP ovlivňuje tureckou státní identitu?*“. Budu se zabývat vývojem politiky prosazované touto stranou jak na domácí úrovni, tak v zahraničí. V prvních dvou volebních obdobích se zaměřím především na vztahy se sekulárními elitami v armádě a justici a na reformy, jež upravovaly rozdělení moci mezi AKP a těmito složkami. V zahraniční politice budu v tomto období upínat pozornost zejména na vztahy s EU, jež měly výrazný vliv i na domácí politiku, a na oblast Blízkého východu, v níž doznala turecká zahraniční politika změn v důsledku nové zahraničněpolitické strategie prosazované Ahmetem Davutoğluem. Od třetího volebního období strany budu pozorovat změny v narativu hlavních představitelů AKP a konflikty s opozičními složkami, jež se

projevily zejména celonárodními protesty z léta 2013 a dále neúspěšným pučem z července 2016. Budu také sledovat vývoj volebních výsledků strany, jež napovídají o rozložení sil mezi prorežimním a opozičním proudem, a institucionální změny, kterými AKP přetvořila turecký politický systém. Poté obrátím pozornost na tureckou zahraniční politiku v tomto období, tedy od počátku arabského jara. Zde se budu zabývat především samotným arabským jarem. Právě reakce tureckých představitelů na tyto události představuje další významný posun v turecké zahraniční politice. Na závěr druhé části definuji povahu tureckého režimu v podobě, v jaké se ustálil po třetím volebním období AKP. Ukážu kulturní dopady politiky strany a na základě předchozích částí práce uvodím, zda následkem politiky AKP dochází k proměně turecké státní identity. Tímto tak odpovím na druhou výzkumnou otázku.

Při psaní své práce jsem se mohl opřít o rozsáhlý výčet zdrojů, jež detailně popisují politickou, kulturní i ekonomickou historii Turecké republiky. Samotnou tureckou národní a státní identitu zkoumá ve svém díle *National and State Identity in Turkey: The Transformation of the Republic's Status in the International System* Toni Alaranta. Jeho monografie podrobně popisuje proměny ve státní identitě po nástupu AKP. Kniha je výrazně teoreticky zaměřena a vyžaduje podrobnou předešlou znalost tématu, navíc byla vydána roku 2015 a nezohledňuje tak nedávný vývoj událostí, zejména po neúspěšném puči v červenci 2016. Přesto však poskytuje důležité informace o formování turecké státní identity i o samotném teoretickém konceptu identity. Při studiu dějin Turecka 20. století jsem čerpal zejména z monografie nizozemského turkologa Erika-Jan Zürchera *Turkey: A Modern History*, která komplexně popisuje turecké dějiny v uplynulých dvou stech letech, přičemž se zaměřuje na politické, kulturní i ekonomické faktory a neopomíná ani zahraniční politiku. K dispozici jsem navíc měl aktualizovanou verzi z roku 2017, již jsem tak mohl využít i v části zaměřující se na AKP. Velice přínosný pro mě byl i sborník *The Cambridge History of Turkey*, editovaný Reşatem Kasabou. Jednotliví autoři se v něm zaměřují na epizody z turecké historie i na dílčí faktory, jež hrají v Turecké republice zásadní roli. Na samotnou AKP a její organizační strukturu je zaměřena kniha Williama Halea a Erguna Özbuduna *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The Case of the AKP*. Byla ale vydána už roku 2010, autoři tedy nemohli vzít v potaz obrat v narativu strany ve svém třetím volebním období. Přesto však nabízí mnoho informací o vztazích AKP a armády či zahraniční politice pod jejím vedením. Informace o vývoji vztahů mezi náboženstvím a státem od založení Turecké republiky poskytuje monografie Ceren Lord *Religious Politics in Turkey: From the Birth of the Republic to the AKP*. Autorka v ní podrobně popisuje i historickou úlohu Diyanetu, navíc svá tvrzení podpírá i řadou podnětných grafů. Kniha nabízí i zhodnocení současných trendů ve vztazích sekularistů a islamistů. V otázkách turecké zahraniční politiky

jsem využíval zejména dva zdroje. Monografii Hasana Kösebalabana *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization*, z níž jsem čerpal zejména při deskripci období studené války, a dílo Sonera Cagaptaye *Erdogan's Empire: Turkey and the Politics of the Middle West*. Zatímco Kösebalaban se zevrubně zabývá tureckou zahraniční politikou ve 20. století, Cagaptay analyzuje tureckou zahraniční politiku v období vlády AKP a navzdory názvu knihy se neomezuje pouze blízkovýchodními otázkami. Cagaptayova monografie je navíc cenná i pro svou aktuálnost. Kromě ní jsem byl v popisu současné turecké zahraniční politiky nucen čerpat pouze z dílčích internetových zdrojů, protože nedávné události nejsou s výjimkou tohoto díla dosud komplexně zpracovány.

1 Konstruktivismus a teorie identity v mezinárodních vztazích

V mezinárodních vztazích existuje řada teorií vysvětlujících, jaké důvody mají státy k tomu, aby konaly právě tím způsobem, kterým konají a činily právě tato rozhodnutí. Od 80. let 20. století jsou nejvlivnějšími směry neorealismus a neoliberalismus. Zatímco neorealismus odvozuje rozhodování států od jejich vojenské síly a snahy o získání moci a bohatství, neoliberalismus také zdůrazňuje vliv mezinárodních institucí (Wendt 1999: 92). Oba však vychází především z vlivu materiálních faktorů. Těmi ale nelze vysvětlit veškeré jednání státních aktérů, kteří často konají jinak, než by měly pouze na základě materiálních proměnných. Proto stále vyšší počet akademiků v mezinárodních vztazích zdůrazňuje další faktor ovlivňující toto konání, ideje. Právě v tom se konstruktivismus od těchto dvou teorií liší. Ačkoli konstruktivisté vliv materiálních faktorů nepopírají, zkoumají především nemateriální činitele. Alexander Wendt při obhajobě konstruktivistického pojetí mezinárodních vztahů uvádí příklad, kdy pět set britských nukleárních raket je pro Spojené státy americké menší hrozbou než pět jaderných hlavic v arsenálu KDR (Wendt 1999: 255). Optikou realistického pojetí mezinárodních vztahů by toto smýšlení nedávalo smysl, ale sdílené ideje a zájmy USA a Velké Británie znamenají to, že USA britský nukleární arsenál jako hrozbu nevnímá. Koncept Alexandera Wendta má tři klíčové vlastnosti – hlavními aktéry jsou státy, klíčové struktury jsou spíše intersubjektivní než materiální a státní identity jsou konstruovány především těmito intersubjektivními strukturami (Wendt 1996: 48). Tyto intersubjektivní struktury jsou podle Wendta tvořeny kolektivním míněním (Zehfuss 2002: 40). Už tím, že přikládá takovou váhu strukturám vycházejícím z idejí, se konstruktivismus liší od materialistických směrů. Ve své práci se budu zabývat především pojmem identity, která „je pro konstruktivistické pojetí mezinárodní vztahů stejně důležitá jako síla pro realismus a bohatství pro liberalismus“ (Lebow 2016: 1).

1.1 Konstruktivistické pojetí mezinárodních vztahů

Konstruktivismus vznikl v závěru studené války a v akademickém prostředí se rozšířil především po jejím konci, kdy zavedené teorie mezinárodních vztahů nedokázaly vysvětlit dramatické změny probíhající v tomto období (Fierke 2013: 188–189). Ani jeden z etablovaných směrů nebyl schopen předpovědět budoucí přetvoření globálního pořádku, či mu následně porozumět a vysvětlit ho. Nová dynamika změn v mezinárodním uspořádání, větší role lidských práv a nevládních aktérů v mezinárodním prostředí se vymykaly z koncepcí neoliberalismu i neorealismu. Stejně tak rozšíření liberálně demokratických myšlenek a etika humanitárních intervencí jsou otázky, které neorealisté nedokázali v rámci své teorie

uspokojivě vysvětlit a zodpovědět. Události počátku 90. let tak znamenaly příležitost pro nové perspektivy při studiu mezinárodních vztahů a konstruktivismus z nich profitoval (Fierke 2013: 188; Reus-Smit 2005: 195–196).

Konstruktivismus je inspirován dalšími společenskovedními disciplínami, především psychologií a sociologií. Sociální konstruktivismus orientovaný na jedince je založen na předpokladu, že lidé jsou sociální bytosti a bez společenských vztahů by této lidské stránky pozbyli. Tyto vztahy tak člověka konstruují, dělají ho tím, čím je. A *vice versa*, i jedinec se spolupodílí na konstrukci světa okolo sebe tím, co dělá a jak se chová k ostatním členům společnosti (Frueh 2003: 10–12). Stejně tak tento směr převedený na úroveň států vychází z předpokladu, že mezinárodní systém je sociálně konstruován. Jedním z hlavních pramenů konstruktivismu je teorie strukturace sociologa Anthonyho Giddense, která upravuje vztah mezi agenty a strukturami. Tento vztah je založen na intersubjektivním porozumění a oba aktéři se navzájem ovlivňují, jsou vzájemně konstituováni. Zatímco struktury mají na agenty omezující vliv, agenti mohou struktury přetvořit tím, že je začnou vnímat novým způsobem a začnou se v jejich rámci chovat jinak (Jackson, Sørensen 2013: 210; Reus-Smit 2005: 197). Na základě tohoto vztahu lze mezinárodní politiku analyzovat na obou úrovních samostatně. Zatímco analýza na úrovni systému spočívá v rozboru struktur mezinárodního systému, analýza na úrovni agenta rozebírá vztahy mezi samotnými agenty, tedy mezi státy (Alaranta 2015: 22).

V konstruktivistickém pojetí mezinárodních vztahů jsou důležité normativní struktury, tedy obecně přijímané normy, pravidla a jazyk, které jsou zavedeny v mezinárodním prostředí (Fierke 2013: 189). Podle Marthy Finnemore jsou normy chování v mezinárodní společnosti státům vštěpovány v mezinárodních organizacích a utváří národní politiku tím, že státům ukazují možné cíle jejich zájmů (Jackson, Sørensen 2013: 218). Pravidla a normy tohoto systému však může každý aktér vnímat odlišně a neexistuje tak jedna objektivní realita, kterou by bylo možné zkoumat bez ohledu na předmět analýzy. To dále odlišuje konstruktivismus od tradičních teorií mezinárodních vztahů. Ty se naopak snaží hledat mezi státy podobnosti, na základě kterých by mohly své poznatky zobecnit (Fierke 2013: 189).

Konstruktivisté se však nezabývají pouze normativními a materiálními strukturami, jak již bylo naznačeno, velkou roli zde v rozhodovacím procesu hraje i identita. Identity jsou v mezinárodním systému důležité, protože formují zájmy států a skrze ně i jednotlivé činy. Jsou tvořeny normativními a ideovými strukturami, které dle Christiana Reus-Smita ovlivňují tyto identity třemi mechanismy. Tím prvním je představitost. Nemateriální struktury ovlivňují aktérovo povědomí o tom, co je v rámci systému možné a uskutečnitelné. Ovlivňují, jak si aktéři myslí, že by měli jednat, jaké jsou limity jejich konání a jaké strategie mají uplatnit, aby dosáhli

svého cíle. Institucionalizované normy a ideje podmiňují, co aktéři považují za nezbytné a co za možné, a to jak v praktických, tak v etických hranicích (Reus-Smit 2005: 197-198). Druhým mechanismem, kterým struktury ovlivňují identitu aktéra, je komunikace. Pokud chce aktér ospravedlnit své konání v rámci těchto struktur, většinou se odkazuje na stávající normy legitimního chování. Tyto normy však pohledem odlišných aktérů mohou být v konfliktu, poté přichází na scénu morální argumenty o relevanci jednotlivých norem v mezinárodní politice. Autor zde uvádí příklad humanitární intervence. Ta porušuje normu o neochvějnosti státní suverenity, na druhou stranu však zdůrazňuje normu ochrany lidských práv (Reus-Smit 2005: 198). Posledním mechanismem je omezení. Normy a ideje mají v mezinárodním prostředí morální přesah a státy si tak často nemohou dovolit je porušit. Nicméně efekt tohoto jevu se liší stát od státu a také závisí na kontextu jednotlivých akcí (Reus-Smit 2005: 198–199). Ideje a obecně intersubjektivní přesvědčení se však nenachází jen v mezinárodním prostředí, nýbrž jsou zastoupeny i uvnitř států. Zde však musí být sdíleny širokou veřejností, aby zůstaly relevantní a udržely se v národním diskurzu. Různé skupiny uvnitř jedné společnosti však mohou zastávat odlišné ideje a spolupodílet se na tvorbě identity uvnitř státu (Jackson, Sørensen 2013: 213).

Konstruktivistický přístup zkoumá intersubjektivní obsah událostí a jeho výzkum je především empirický. Proto konstruktivisté nemohou na rozdíl od pozitivistů zkoumat kauzalitu. Například v konstruktivistickém sborníku *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics* od Petera J. Katzensteina chybí jediný příspěvek, který by se zabýval kauzální teorií identity. Konstruktivisté mohou svým empirickým postupem zkoumat přinejlepším korelace (Jackson, Sørensen 2013: 213). Ted Hopf dodává, že konstruktivismus je spíše přístup než teorie. A pokud má být považován za teorii, potom jde spíše o teorii postupu, ne věcného závěru (Hopf 1998: 196).

1.2 Identita v mezinárodních vztazích

Koncept identity v mezinárodních vztazích vychází, stejně jako celý konstruktivismus, ze sociologického pojetí, jež se zabývá jednotlivcem. Nicholas Onuf se jako první pokusil přenést tento koncept z jednotlivce ve společnosti na chování státu v mezinárodním prostředí. Vycházel při tom z Giddensovy teorie strukturace (Behravesch 2011; Zehfuss 2002: 151). Identita poskytuje jedinci, či v tomto případě státu, na základě jeho základních charakteristik obraz osobitosti a odlišnosti od dalších aktérů. Není to však jen popis jeho vlastností, tento soubor charakteristik je i hluboce zakořeněn v aktérově sebepoznání a projevuje se skrze interakce s dalšími aktéry (Ashizawa 2008: 575). Akademici zabývající se konstruktivismem se však

značně rozchází v tom, co přesně identitu státu vytváří a ovlivňuje. Patricia M. Goff a Kevin C. Dunn definují identitu pomocí čtyř prvků, alterity, nestability, konstruovanosti a multiplicity. Alterita znamená, že identita jednoho aktéra je definována relativně, na základě jeho odlišností od dalších aktérů. Nestabilitou autoři myslí to, že identita aktéra se vlivem událostí či změnami v materiální rovině může přetvářet. Třetím znakem je konstruovanost – identita je konstruována rozsáhlým výčtem faktorů a agentů. Poslední znak, multiplicita, značí, že jeden aktér může mít více než jednu identitu, přičemž v praxi mohou být tyto identity protichůdné (Goff, Dunn 2004: 4–8). Svou verzi alterity používá i Wendt. Identitu rozděluje na pozitivní a negativní podle toho, jakou pozici zastává vůči ostatním aktérům. Pozitivní identita se s dalšími aktéry ztotožňuje, negativní se vůči nim vymezuje. Stejně tak potvrzuje i nestabilitu. Podle Wendta je změna identity obtížná, nicméně „identita není vytesána do kamene“ (Zehfuss 2002: 40–41). Identitu je možné změnit i vědomě. Aktér může na základě kritické sebereflexe přehodnotit svou roli v mezinárodním společenství (Zehfuss 2002: 46).

Dosud jsem zmiňoval především autory pojmající identitu jako součást mezinárodních vztahů, která je primárně tvořena právě na mezinárodním poli. Identita však může být tvořena i uvnitř státu. Friedrich Kratochwil a Rey Koslowski eliminaci domácích struktur z analýz identity odmítají. Podle nich nemůžeme *a priori* vědět, zda budou v případě daného státu důležitější domácí, či zahraniční struktury (Zehfuss 2002: 95). Ale i Wendt, stoupenec spíše kolektivního a mezinárodního pojetí identity, připouští, že ji mohou spolutvořit i domácí struktury (Wendt 1999: 11). Stejně tak Dunn opírá své pojetí i o vnitrostátní politiku. Tvrdí, že zkoumání identity v mezinárodních vztazích vyžaduje pozorování rozdílných narativů. Tyto narativy jsou podle něj tvořeny jak domácími účastníky, tak i zahraničními činiteli. Tvoří se vrstvením a spojováním událostí a jejich významů (Dunn 2004: 125). S podobným konceptem, kdy je identita tvořena, a dokonce i měněna uvnitř státu, pracuje Toni Alaranta. Ten říká, že se identita může změnit uvnitř národního diskurzu. Uvnitř národní společnosti neustále probíhá spor o interpretaci symbolů, hodnot, mýtů, vzpomínek a tradic, které utváří národní odkaz (Alaranta 2015: 15). Podle Alaranty identita není nikdy ve skutečnosti jednotná, tvoří jí dominantní proud v národní společnosti a vždy se v diskurzu najdou proudy, které ji budou chtít přetvořit. „Státní identita je vždy zpochybňována, protože je vždy zpochybňována národní identita, která z ní tvoří podstatnou část“ (Alaranta 2015: 30).

1.3 Státní a národní identita

Akademici ale upozorňují, že v případě některých států existuje podstatný rozdíl mezi národní a státní identitou. Národní identita je tvořena právě společenským kolektivním míněním, a

zatímco se ve státní identitě může odrážet, plně ji neformuje. Státní identitu dále formují jednání vrcholných představitelů státu a chování státu v zahraniční politice. „Národní identita částečně utváří státní identitu, ale státní identita nemůže být redukována pouze na národní identitu. Je také utvářena mezinárodním systémem“ (Alaranta 2015: 31). Zatímco v zemích západní Evropy jsou tyto identity takřka totožné nebo spolu nebývají v konfliktu, v neevropských zřízeních se mohou značně lišit, a to z celé řady důvodů. Richard Mansbach a Edward Rhodes zmiňují tři faktory určující, zda ve státě mohou koexistovat různé národní identity. První důvod je historický – státy, které vznikly ještě před nacionalistickým pnutím, mají často menší problémy s koexistencí různých národních identit. To může být dáno tím, že stát poté z menších národů utvoří jednu velkou identitu, která je všechny zastřešuje, nebo vznikem institucí, jež respektují tyto odlišnosti (Mansbach, Rhodes 2007: 439–440). Druhým faktorem je charakter zřízení. Liberální demokracie přináší státu větší legitimitu v očích občanů a potažmo i různých národních identit, které jsou tak všechny reprezentovány a mohou utvářet identitu státu. Jejich koexistence tak může probíhat mírově a promítá se do státní identity, na rozdíl od autoritářských režimů. Třetím faktorem je pak přítomnost dalšího jednotícího prvku. Zde autoři zmiňují příklady států, které proklamovaly svůj záměr sjednotit občany na základě náboženství či třídní příslušnosti. Národní identita je poté trivializována a ztrácí na politické relevanci (Mansbach, Rhodes 2007: 440–441). Na Blízkém východě může být tento rozdíl markantní. Lokální populace a periferní oblasti mohou mít často naprosto odlišnou identitu od té, kterou má autoritativní státní aparát (Alaranta 2015: 13).

Tvorbou národní a státní identity se v případových studiích zabývají mimo jiné Ted Hopf a Toni Alaranta. Zatímco Hopf zkoumá státní identitu Sovětského svazu po druhé světové válce, Alaranta se zabývá přímo Tureckem. Mezi jejich koncepty je však zásadní rozdíl. V Hopfově pojetí se jednotlivé identity uvnitř společnosti pouze odráží v národní identitě tak, že se je společenská elita snaží pochopit a do národní identity promítnout (Jackson, Sørensen 2013: 224). Naproti tomu v Alarantově pohledu se národní identita z těchto společenských proudů generuje přímo. Jednotlivé proudy společnosti jsou v elitách reprezentovány svými zástupci a jednotlivé diskurzy se na národní identitě aktivně podílejí. Nicméně primárně tuto identitu tvoří zástupci dominantního diskurzu (Alaranta 2015: 15–16, 22–23). Tento rozdíl může vyplývat z odlišnosti zemí, kterými se zabývají jejich případové studie. Zatímco Turecko je až na kurdskou menšinu na jihovýchodě a náboženskou alevitskou menšinu poměrně homogenní, Sovětský svaz byl složen z mnoha národností. Stejně tak je rozdílná i ideologická struktura, kdy sovětské decision-makeři museli vycházet z dogmatického komunistického

založení jejich státu. V Turecku je naopak společnost rozdělena do dvou soupeřících ideologických tříd.

1.4 Z čeho se státní identita skládá

Jak již bylo zmíněno, státní identita je tvořena mimo jiné dvěma nezávislými faktory. Tím prvním je ideologický spor uvnitř státu, který produkuje národní identitu. Ta se poté odráží i v identitě státní. Druhým faktorem je pak mezinárodní systém jako ideová struktura, ve které stát tvoří svou identitu tak, že se vymezuje vůči ostatním státům. Tyto dva faktory však nemusí nutně tvořit dohromady stejnou identitu, mohou být protichůdné (Alaranta 2015: 22–24; Wendt 1999). Dle Hopfova přístupu má každý stát vícero identit, které může měnit v závislosti na tom, se kterým aktérem v danou chvíli jedná a k jakému tématu se vyjadřuje. Každá z jeho identit odráží jiný zájem, který daný stát má v mezinárodním prostředí (Hopf 1998: 199). Hopf dále vysvětluje, že jsou to právě vztahy mezi zeměmi, které předpokládají existenci většího množství identit pro každého aktéra. Místo jedné identity pro stát tak můžeme vidět například identitu Spojených států amerických ve vztahu k Francii, identitu Spojených států amerických ve vztahu k Rusku, a tak podobně. Každý stát má větší množství identit a tyto identity jsou formovány především mezistátní interakcí. Nicméně určitá jejich část je generována také na domácí půdě (Hopf 2012: 8). Třetí faktor identity je personální, zosobněný předními vládními politiky dané země, jejich vyjádřeními a jednáním. Je však důležité zdůraznit, že zatímco tyto vrchní činitelé státu mohou identitu spolutvořit, tato identita se jim nerovná. Stát není tvořen pouze individualitami, i když se přední politici změní, podstata státního aktéra se většinou nemění, stát zůstává tím samým státem (Wendt 1999: 217). Je tvořen institucemi, vytyčeným územím a svými průvodními vlastnostmi, které ho odlišují od svých sousedů. Vlády jsou pouze momentálním držitelem moci a jsou to právě výše zmíněné charakteristiky, které vládám umožňují, aby se u moci držely a střídaly. Dále ve státě existuje ještě občanská společnost, která je na něm do jisté míry nezávislá a spolutvoří i národní identitu (Alaranta 2015: 26). Všechny tyto faktory státní identitu ovlivňují. Hopf ve svém výzkumu Sovětského svazu předpokládá, že státní identita je zosobňována politiky a byrokraty na klíčových pozicích v rozhodovacím procesu. Jejich identitu poté odhaluje pomocí písemných zdrojů z daného období (Jackson, Sørensen 2013: 224).

1.5 Proměna státní identity

Jak zmiňují Goff a Dunn ve své definici identity, jednou ze základních charakteristik je její nestálost. Podle Bahar Rumelili a Jennifer Todd probíhá změna identity čtyřmi rozdílnými způsoby. Mohou být konstruovány nové sociální kategorie, samotní aktéři mohou přehodnotit

svou roli či být přehodnoceni jinými, mohou proběhnout změny ve významu a mezích současných identit anebo se mohou změnit vztahy mezi současnými existujícími identitami (Rumelili, Todd 2018: 4). Změny tak mohou probíhat na úrovni jednotlivce, skupiny, společnosti, státu i na nadnárodní úrovni, přičemž každá z těchto úrovní s sebou přináší jiné mechanismy a kvalitativně jiné procesy. Pro každou z nich se tak vyvinuly zvláštní termíny a rámce pro analýzu (Rumelili, Todd 2018: 4). Bez ohledu na úroveň analýzy a teoretickou orientaci je však při studii změn v identitě zpravidla třeba dávat pozor na procesy kontinuity a změn v jednotlivých prvcích konstituujících státní identitu (Rumelili, Todd 2018: 5). Analýza změn v identitě vychází právě ze studia kontinuity a změn. Samotná existence identity předpokládá určitý stupeň kontinuity v chování státu během času. Pokud aktér má identitu a tato identita je uznávána dalšími aktéry, je poté identifikován s určitými sociálními kategoriemi, které mají stabilní význam. Na druhou stranu, jak už bylo zmíněno, identity bývají neustále redefinovány skrze sociální komunikaci, což samo o sobě předpokládá změnu v průběhu času (Rumelili, Todd 2018: 9).

Státní identita předpokládá určitý stupeň konsenzu na významu a mezích tříd identity. Sociální identity obecně předpokládají konvergenci některých jednotlivců k určitým sociálním kategoriím a identitám spíše než k jiným a jejich asociaci s určitými přesvědčeními, normami a typem chování. Je to právě tento předpoklad, který podle sociologa Richarda Jenkinse umožňuje samotnou existenci identit, jejich rozpoznatelnost a možnost je popsat a teoretizovat o nich. Na druhou stranu, konsenzus o změně státní identity nikdy nepokryje celé obyvatelstvo, což způsobuje, že státní identity bývají rozpolcené a nekompletní. To má za důsledek, že státní identity a jejich změny jsou vždy zpochybňovány částmi společnosti, které mají identitu rozdílnou. Na lokální úrovni tak často probíhá zápas mezi identitou přisuzovanou shora a vlastní identitou (Rumelili, Todd 2018: 11). Tento rozpor se častěji projevuje, pokud je identita měněna procesem top-down. Držitelé moci a státní instituce sice mají rozsáhlé prostředky pro prosazování své nové agendy a předkládání nových pravidel a norem, nicméně jejich pokusy o změnu identity mohou způsobovat kontroverze a povzbuzovat pokusy obyvatelstva o návrat k původní a tradiční identitě. Zaběhlé tradice širší populace limitují možnosti elit a omezují rozsah změn, které mohou držitelé moci zavádět. Toto většinové obyvatelstvo však dokonce může postupně měnit významy výrazů v dominantním diskurzu, čímž částečně zvrátí změnu identity prosazovanou shora (Rumelili, Todd 2018: 12).

Ve své práci budu státní identitu analyzovat jako výsledek národní identity, tvořené uvnitř státu v rámci vnitropolitického boje sekulárního a islamistického proudu, a vlivu mezinárodního prostředí. Tvorbu národní identity budu sledovat oběma směry, top-down, kdy

vrcholní státní představitelé prostřednictvím, zákonů, reforem či různých osvětových kampaní formují smýšlení většinového obyvatelstva, i bottom-up, kdy obyvatelstvo prostřednictvím sdílené identity, společných tradic, morálních norem či veřejného mínění ovlivňuje celonárodní diskurz i jednání politiků. Zde se zaměřím na volební výsledky stran zastupujících jednotlivé proudy a na reformy ovlivňující kulturní život obyvatelstva či institucionální systém země. Budu také pozorovat význam náboženství v každodenním životě a vztah státu k náboženským otázkám. Vliv mezinárodního prostředí na státní identitu budu hodnotit zejména na základě kvality tureckých bilaterálních vztahů s dalšími státy. Zde se zaměřím především na zeměpisně blízké státy, země s významnými vazbami na Turecko a světové či regionální mocnosti. Dále budu sledovat důležité události a jejich vliv na tyto vztahy a na členství Turecka v nadnárodních organizacích. Zde budu klást důraz zejména na regionální organizace, přičemž členství a aktivita Turecka v těchto spolcích vypovídá o jeho zahraničněpolitické orientaci.

2 Turecká republika ve 20. století

První kroky k westernizaci Turecka byly podniknuty již v dobách Osmanské říše. Prvním, kdo se pokusil reformovat říši po západním vzoru, byli sultáni Selim III. a především Mehmet II. během období tanzimatu. Došlo k reformám armády, státní správy a právního systému po západním vzoru, zrovnoprávnění nemuslimských obyvatel říše a zavedení soustavy sekulárních soudů. Reformy vygradovaly ústavou z prosince 1876, jejíž platnost však byla po necelých dvou letech pozastavena na neurčito. K jejímu obnovení došlo až o 30 let později, následkem Mladoturecké revoluce. Právě během období jejich vlády můžeme spatřovat sekulární reformy, na které později navázal Mustafa Kemal. Z Osmanské říše se definitivně stala konstituční monarchie a Mladoturci pokračovali v reformách započatých sultány v období tanzimatu. Došlo k povolení sekulárních sňatků či zavedení povinné školní docházky pro dívky. Stejně tak bylo ženám zpřístupněno i univerzitní vzdělání (Findley 2008: 16–21; Hanioglu 2008: 63–67; Howard 2016: 62–81; Zürcher 2017: 44–100). Konec první světové války ale znamenal také konec Osmanské říše. Sultán Mehmed VI. následně podepsal Sèvreskou smlouvu, která však byla pro turecké nacionalisty nepřijatelná. Turecko by ztratilo drtivou většinu území, včetně té části Anatólie, na které žila kurdská menšina. Nacionalisté vedení Mustafou Kemalem tak smlouvu odmítli a následovala turecká osvobozená válka. V ní Turci zvítězili a vyhnali řecká vojska ze země. Další mírová smlouva, podepsaná tentokrát v Lausanne, už byla k Turkům smířlivější, kdy znovuzískali celou Anatólii a východní Thrákii. Turci také byli zproštěni válečných reparací (Hanioglu 2008: 108–109; Howard 2016: 87–89).

2.1 Šest principů kemalismu

Erik-Jan Zürcher poznamenává, že kemalismus nebyla nikdy koherentní ideologie, ale spíše soubor obecných názorů a ideálů, který se postupem času vyvíjel. Díky své obecnosti se s ním mohli ztotožnit lidé rozdílných přesvědčení. Základní principy, na kterých byl založena kemalistická ideologie a následně i turecký stát, byly zdůrazněny v politickém programu Republikánské lidové strany (*Cumhuriyet Halk Partisi*, CHP), jež byla v meziválečném období jedinou povolenou stranou, roku 1931. V únoru 1937 bylo těchto šest principů, tedy republikanismus, sekularismus, nacionalismus, populismus, etatismus a reformismus, dokonce připsáno do ústavy. Zde však byly pouze vyjmenovány jakožto základní charakteristiky tureckého státu, chyběl k nim jakýkoliv popis (Ter-Matevosyan 2019: 54; Zürcher 2017: 182–183). Republikanismus byl vybrán zčásti z toho důvodu, že se sultán zdiskreditoval podepsáním mírové smlouvy s vítězi první světové války a svou následnou spoluprací s nimi. Kemalisté navíc věřili, že republikánský režim je nejvhodnější k reprezentování tureckých národních

zájmů a turecké suverenity. Nacionalismus, druhý základní princip, nebyl v kemalistickém případě spojen s náboženskými prvky. Tím, že byl sekulární, se lišil od dalších nacionalistických směrů na Blízkém východě. Kemalistický nacionalismus nebyl založený rasově, ale na základě osobní identifikace s tureckou republikou, jejími cíli a ideály. Každý jedinec žijící v Turecku bez ohledu na rasu či náboženskou příslušnost měl stejná práva a získal turecké občanství. Byl zde však vyvíjen tlak na osvojení kemalistických zásad, především sekularismu a tureckého nacionalismu, včetně znalosti jazyka. Jedinec se tak musel vnímat jako Turek, a zároveň mít pozitivní přístup k modernizacím a reformám, jež kemalistický režim prosazoval (Kili 1980: 387–389; Uzer 2011: 46).

Populismus v kemalistickém pojetí znamená převzetí moci lidmi a lidovou vládu. Mustafa Kemal zveřejnil svůj populistický program v září 1920 a zdůraznil v něm potřebu vlády založené na svrchovanosti lidu. Odmítá třídní konflikt a privilegia pro jedince či určité skupiny obyvatel. Etatismus souvisí s ekonomickým vývojem Turecka po první světové válce, kdy kemalisté jen obtížně přizpůsobovali tureckou ekonomiku globálnímu tržnímu hospodářství. Po krachu na newyorské burze a světové ekonomické krizi pak ideu tržního hospodářství definitivně opustili a začali hledat způsoby, jak vést ekonomiku centrálněji, více plánovaně a se zásahy státu. Princip etatismu kemalisté zveřejnili roku 1931 a už roku 1933 přišli s prvním pětiletým ekonomickým plánem. Suna Kili poznamenává, že tento krok vzešel spíše z pragmatického usuzování dispozic a potřeb turecké ekonomiky než na základě ideologického klíče. V oficiálních dokumentech vysvětlujících etatistické principy pak turecká vláda zdůrazňovala, že v určitých ekonomických oblastech je zásah státu nutný v případech, kdy soukromá sféra není dostatečně efektivní nebo si tento krok žádají národní zájmy. Důsledkem tohoto smíšeného ekonomického modelu pak stát fungoval i jako majitel klíčových průmyslových zařízení v zemi (Kili 1980: 389–391).

Patrně nejviditelnějším znakem kemalistické ideologie je sekularismus. Kemal a jeho spolupracovníci vnímali duchovenstvo jako protireformní sílu a náboženství jako překážku turecké modernizace. Poté, co vydali příslušné reformy ovlivňující život obyvatel, vyjmuli v roce 1928 z ústavy článek o tom, že je islám státním náboženstvím Turecké republiky. Kemalistický sekularismus však neznamená oddělení státu od církve, ale státní dohled nad náboženskými společnostmi. V tomto ohledu tak navazuje na osmanskou praxi, kdy stát kontroloval náboženské otázky a využíval je pro své zájmy (Kili 1980: 391–392; Yavuz 2019: 5; Zürcher 2017: 188). Posledním principem je reformismus. Ten značí, že kemalismus není ideologie, která by obhajovala status quo. Naopak, je na svou dobu a poměry v Turecku radikálně liberální, a tento princip souvisí právě s prosazenými radikálními reformami, jejich

dlouhodobou obhajobou a obhajobou sociální revoluce, které kemalisté dosáhli (Kili 1980: 392).

2.2 Kulturní reformy kemalistického období

První vlna kemalistických reforem se zaměřila především na dokončení sekularizace státu, s níž započali už Mladoturci. Roku 1924 byl zrušen chalífát, stejně jako ministerstvo pro náboženské záležitosti. Tyto dvě instituce byly nahrazeny Diyanetem, tedy Direktorátem pro náboženské záležitosti (*Diyanet İşleri Müdürlüğü*). Ten byl podřízen přímo úřadu premiéra. Jak již bylo zmíněno, kemalistům tedy nešlo tolik o oddělení náboženství od státu jako spíše o státní kontrolu náboženství. Velkou roli v sekularizaci turecké společnosti hrál i zákaz dervišských náboženských řádů, prosazený na podzim 1925 (Mango 2008: 162; Öztürk 2016: 6–7; Zürcher 2017: 188–193). Zásahů do tradičního muslimského způsobu života však bylo více. V září 1925 uzavřel Kemal některé tradiční muslimské náboženské stavby a o měsíc později zakázal tureckým mužům nosit turbany a fezy. Tyto pokrývky hlavy byly nahrazeny klobouky a čepicemi v západním stylu, což se setkalo s velkou nevolí obyvatelstva. Následující rok přijalo Turecko evropský kalendář a právní normy. Zatímco reformy v období tanzimatu a unionistů do rodinného práva takřka nezasahovaly, kemalisté kompletně sekularizovali sňatky a zakázali polygamii. Tyto změny znamenaly prudký zásah do životů obyčejného obyvatelstva (Zürcher 2017: 173–174). Kulturní změny dále pokračovaly roku 1928, kdy Turecko přijalo latinskou abecedu a roku 1931, kdy byl přijat západní systém měř a vah. Tyto reformy měly ideologický základ, měly dále odstránit turecký lid od svých blízkovýchodních kořenů a přiblížit ho Západu. Nicméně reforma písma měla i praktický důvod, protože turečtina nebyla uzpůsobena arabské a perské abecedě a její přepis byl často problematický (Zürcher 2017: 189–190). Ani takto radikální reformy však nedokázaly změnit zaběhnutý život obyvatelstva přes noc. Zatímco ve velkoměstech, v Ankaře, Istanbulu či Ízmiru, byly změny patrné takřka ihned, v provinčních městech se naplno projeví až koncem 30. let a na vesnicích v Anadolii zůstal život prakticky nezměněn (Göçek 2011: 26; Zürcher 2017: 195).

V prvních letech nového státu bylo třeba vyřešit i otázku vnitřní soudružnosti země. Během první světové války bylo z jihovýchodní Anadolie odsunuto obyvatelstvo arménské národnosti. Nejpočetnější etnickou skupinou na tomto území se tak stali Kurdové. V období Lausannské smlouvy tvořili dokonce 20 % veškerého obyvatelstva Turecka, přesto nebyli ve smlouvě zmíněni a politika tureckého nacionalismu počítala s jejich postupnou asimilací do většinové populace. Na protest proti této politice vypuklo v únoru 1925 povstání Kurdů, které bylo na konci dubna krvavě potlačeno. Vedoucí představitelé byli popraveni a na 20 000 Kurdů

bylo deportováno ze svých domovů. Na východě země byl pak roku 1927 zaveden silně militarizovaný režim, navíc byla zakázána samotná kurdština a od 30. let kemalistický režim prakticky popíral existenci samostatné kurdské identity. K dalším kurdským povstáním došlo i v letech 1930 a 1937 (Göçek 2011: 43; Mango 2008: 159–160; Zürcher 2017: 169–173).

2.2.1 Zahraniční politika

V zahraniční politice Turci v meziválečném období usilovali o neutralitu. Mustafa Kemal tuto snahu zdůvodňoval tím, že země během období rozsáhlých reforem potřebuje klid doma i v zahraničí, což přední kemalisté pochopili jako záminku k meziválečnému izolacionismu. To také znamenalo, že se vzdali revizionistických tendencí, které měly další poražené země první světové války (Kösebalaban 2011: 54). Kemalisté se vzhledem ke své poloze snažili udržovat dobré vztahy jak se západními zeměmi, především s Velkou Británií a Francií, jež spravovaly mandátní území v sousedství Turecké republiky, tak se Sovětským svazem na východě. V reakci na pokusy Západu rozdělit Anatolii a realizované rozdělení arabských zemí na základě Sykes-Picotova plánu se Turecko na počátku 20. let sblížovalo se Sovětským svazem. Konečným bodem této spolupráce byla smlouva o spolupráci a neútočení, podepsaná roku 1925. Poté se však začaly projevovat revizionistické ambice fašistické Itálie. Mussoliniho expanzionismus přiměl Turky k ještě užší spolupráci se Západem. Přesto však usilovali o dobré vztahy se všemi sousedními zeměmi, což dokazuje i jejich participace na Briand-Kellogově paktu či Balkánský pakt s Řeckem, Rumunskem a Jugoslávií (Olson, Ince, Ince 1977: 231–232). Kemal, který roku 1934 dostal od národního shromáždění přívlastek Atatürk, tedy „Otec Turků“, při svých projevech zdůrazňoval, že Turecko náleží k Západní civilizaci. Po Atatürkově smrti roku 1938 ho v čele státu nahradil İsmet İnönü, dlouholetý předseda vlády. Jelikož po Atatürkovi zdědil zemi, ve které už byla většina reforem úspěšně aplikována, mohl se pokusit o konkrétní diplomatické kroky, jimiž by Turecko dále přiblížil Západu. V říjnu 1939 uzavřelo Turecko dohodu o vzájemné spolupráci s Velkou Británií a Francií a po druhé světové válce vstoupilo do NATO (Bozdağlıoğlu 2004: 51–53; Kösebalaban 2011: 65; Ter-Matevosyan 2019: 52).

2.3 Národní identita v meziválečném období

Prostřednictvím kemalistických reforem byla turecká národní identita sekularizována a westernizována. Tento proces však probíhal výhradně směrem top-down. Výsadní moc k vydávání příslušných nařízení měli kemalističtí představitelé, kteří se již sami chovali podle západního vzoru, a většinová populace měla jen málo způsobů, jak ovlivnit diskurz o tvorbě této identity. Obyvatelstvo, a to především venkovské, však svůj život těmto změnám

přizpůsobovalo jen velmi pomalu. Tento fakt se odrážel i ve statistikách členství v CHP. Ve 20. letech měla CHP poměrně úzkou členskou základnu, koncentrovanou především ve velkých městech. Během 30. let se však postupně projevíly ideologické a strukturální změny, které kemalisté během své vlády zavedli, a počet členů CHP rostl. V roce 1940 už byl členem CHP každý dvanáctý Turek. Strana tak měla zhruba 1,3 milionu členů, především z řad sekulární městské inteligence (Çınar 2017: 3; Ter-Matevosyan 2019: 98; Yavuz 2019: 12). Svůj vliv na tom měla i reforma vzdělávacího systému. Ačkoliv byla povinná školní docházka zavedena už v období tanzimatu, nebyla důsledně dodržována a kemalisté se tak museli potýkat s vysokou negramotností obyvatelstva, především na venkově. V době podpisu Lausannské smlouvy dosahovala gramotnost pouhých 8 % (Gök 2007: 247; Mango 2008: 159). Investice do vzdělání však měly i další výhody. Skrze vzdělávací instituce poučovali kemalisté mladou generaci o přínosu jejich reforem a budovali si tak legitimitu v očích obyvatelstva (Ter-Matevosyan 2019: 80). Kládli také důraz na správné vykládání národních mýtů a historických odkazů. Vahram Ter-Matevosyan podotýká, že za účelem tvorby nové identity byli kemalisté nuceni radikálně pozměnit historický odkaz Turků. Kemalistický náhled na historii opomíjel osmanskou éru a zaměřoval se více na předosmanskou historii, kterou vykládal ke svému obrazu. Kemalistům se však nepodařilo výrazněji kulturně ovlivnit konzervativní anatolskou periferii. To je dle Hakana Yavuze zčásti dáno absencí morálních zásad či abstraktních hodnot, které by byly obyvatelstvu vštěpovány. Kemalisté svou republiku založili na základě vědecké racionality a jejich uspořádání chyběl normativní řád. Morálka většinového obyvatelstva se tak stále řídila islámskými tradicemi a normami (Ter-Matevosyan 2019: 71; Yavuz 2019: 16).

2.4 Poválečná demokratizace a začlenění do mezinárodních struktur

Turecko během druhé světové války udržovalo diplomatické i obchodní styky s oběma stranami. Největší starostí Turků na konci 30. let byla případná agrese ze strany Itálie, na což reagovali již zmíněnou dohodou o spolupráci s Velkou Británií a Francií z října 1939. Ta znamenala rozsáhlou ekonomickou pomoc na modernizaci turecké armády. I přes podepsání této dohody však Turci odmítli vstoupit do války. V červnu 1941, krátce po německém útoku na Sovětský svaz, uzavřeli dohodu o přátelství i s nacistickým Německem, čímž si dále zachovali svou neutrální pozici. Spojenci však turecké představitele dlouhodobě tlačili k aktivnímu vstupu do války pod pohrůzkou, že se Turecko v poválečném uspořádání ocitne v izolaci a bude Západem ponecháno napospas Sovětskému svazu a Stalinovým požadavkům. V srpnu 1944 tak přerušilo diplomatické vztahy s Německem a v únoru 1945 mu oficiálně

vyhlásilo válku. Byl to však především symbolický akt a turecká vojska se války aktivně neúčastnila (Çalış 2017: 49–55; Zürcher 2017: 205–207).

Během druhé světové války reagovala turecká vláda na ekonomické problémy spojené s vydržováním armády tištěním dalších peněz, čímž prudce zvýšila inflaci. Tento efekt se snažila korigovat pomocí cenové regulace a stanovením poměrně vysokých daní pro občany s vyššími příjmy. Dohromady tato opatření znamenala pokles kupní síly vládních úředníků o jednu až dvě třetiny, v závislosti na jejich výdělku. Zürcher upozorňuje, že zatímco mezi chudým vesnickým obyvatelstvem nebyl kemalistický režim nikdy příliš populární, střední třída pro něj znamenala opěrný bod. Stejně tak velcí držitelé půdy, kteří byli zasaženi regulací cenové hladiny a také zákonem o rozdělení půdy, představeným v lednu 1945. Tyto faktory stály za tím, že podpora kemalistů během druhé světové války prudce klesala. Sílily tak tlaky na politickou liberalizaci a konec vlády jedné strany. İnönü ale tento krok zpočátku odmítal s odůvodněním, že by pluralitní systém politických stran mohl ohrozit průběh westernizace (Ter-Matevosyan 2019: 99; Zürcher 2017: 208–210). Čtyři prominentní členové liberálního křídla CHP, bývalý předseda vlády Celâl Bayar, Adnan Menderes, Mehmet Köprülü a Refik Koraltan vystoupili v červnu 1945 s takzvaným Memorandem čtyř. V něm požadovali dodržování ústavy v plném znění a zavedení demokratických principů ve vedení strany i země. Prvního listopadu İnönü přiznal, že nedostatkem v tureckém systému je absence opoziční strany vůči CHP a přislíbil, že následující volby, naplánované na rok 1947, proběhnou svobodně a přímo (Zürcher 2017: 212–214). V tomto období došlo k uvolnění zákonů regulujících zakládání politických stran. Strany mohly být založeny pod podmínkou, že jejich aktivity a zásady neodporují kemalistickému zřízení země, jeho tradicím a zásadám. Zakázány tak byly strany s náboženskými a rasistickými motivy či strany podporující třídní konflikty. V praxi tak šlo především o komunistická a islamistická uskupení (Çalış 2017: 59). Iniciátoři Memoranda čtyř byli mezitím vystrnaděni z CHP a v lednu 1946 založili Demokratickou stranu (*Demokrat Parti*, DP) (Kösebalaban 2011: 69). Volby byly následně přes protesty členů DP posunuty na červenec 1946. DP v té době ještě nebyla plně zkonsolidovaná a získala pouhých 62 z 465 mandátů (Zürcher 2017: 214).

Tlak na demokratizaci Turecka vycházel i z mezinárodního prostředí. İsmet İnönü pochopil, že pokud se má Turecko stát součástí Západu, musí jeho politický systém vykazovat demokratické prvky a monopol na moc nesmí držet v rukou jediná strana. Turecko podepsalo jako zakládající člen chartu OSN a do této organizace vstoupilo (Zürcher 2017: 210). Na mezinárodní scéně se však už v závěru druhé světové války začaly objevovat problémy. Krátce po jaltské konferenci Sovětský ministr zahraničí Vjačeslav Molotov oznámil, že Sovětský svaz

neobnoví smlouvu o sovětsko-tureckém přátelství z roku 1925 (Çalış 2017: 60–61). Sovětům šlo především o teritoriální zájmy v oblasti Černého moře a o průchodnost úžin Bospor a Dardanely, jež byly v tureckém držení. Předložili také sérii návrhů, které *de facto* počítaly s přítomností rudé armády na tureckém území. V rámci neutrality dardanelského průlivu měly v jeho oblasti operovat kromě tureckých také sovětská vojska (Çalış 2017: 64–71). Sovětská politika ve východní Evropě vyprovokovala reakci Spojených států. V březnu 1947 představil americký prezident Harry Truman novou vizi zahraniční politiky, takzvanou Trumanovu doktrínu. Ta byla z velké části odvozena od nedávných událostí v Řecku a Turecku. V červnu téhož roku představil americký ministr zahraničí George C. Marshall plán na ekonomickou pomoc v Evropě, jenž se vztahoval i na Turecko. To následně do roku 1952 z Marshallova plánu inkasovalo přes 354 milionů dolarů (Çalış 2017: 72–80). Tyto dva kroky, společně se začleněním do Rady Evropy roku 1949, znamenaly výrazný posun v turecké zahraniční politice. V květnu 1950 Turecko požádalo i o vstup do NATO, a po sérii vyjednávání bylo roku 1952 přijato. Tomu napomohla i další série demokratických reforem, mimo jiné revize volebního systému z února 1950, která umožnila DP vyhrát volby v květnu téhož roku (Çalış 2017: 90–99).

2.5 Studená válka a armádní dohled

První svobodné volby v květnu 1950 znamenaly předěl v tvorbě turecké státní identity. Turecké obyvatelstvo nyní mohlo vyjádřit své sympatie k rozdílným modelům vlády a vyslovit souhlas či odpor ke kemalistickým reformám, které v zemi posledních 25 let probíhaly. Lze tak říct, že ačkoli proti sobě stály především Demokratická strana a Republikánská lidová strana, pozadím těchto voleb bylo i referendum o sekulárních reformách CHP a kemalisté toto referendum prohráli. Během necelých 30 let od založení Turecké republiky se jim nepodařilo svými reformami dostatečně ovlivnit život tureckých občanů na periferii a praktický vliv jimi prosazovaných změn se omezil na urbanizovanou střední třídu, přičemž venkovské obyvatelstvo stále udržovalo tradiční způsob života. CHP tušila, že v lidovém hlasování bude mít náboženská tematika silnou podporu, a tak v předvečer prvních svobodných voleb učinila částečné ústupky z přísného kemalistického sekularismu. Povolila pouť do Mekky, zpřístupnila poutní místa a obnovila náboženské vzdělávání imámů (Siegl 2013: 55–56), i přesto však v následných volbách získala DP absolutní většinu odevzdaných hlasů. Premiérem se tak stal Adnan Menderes. Ten se téměř okamžitě po svém zvolení zaměřil na sérii dalších reforem. Jako první přišla na řadu tehdy autarkická kemalistická ekonomika. Ta byla s výraznou pomocí USA v podobě Marshallova plánu přetvářena na tržní. Došlo mimo jiné k mechanizaci zemědělství,

kteřá vedla k prudkému zvýšení výnosů a následně i zisků zemědělců. Především nárůst zisků v zemědělském sektoru způsobil, že na začátku padesátých let rostlo turecké HDP dvojcifernými čísly. Došlo i k rozsáhlé výstavbě infrastruktury, silnic a dálnic (Zürcher 2017: 223–227).

Modernizační programy si však vybraly daň na státním rozpočtu. Turecko importovalo velké množství materiálu a od roku 1947 stále rostl jeho obchodní deficit. I přes snahu vlády navázat hodnotu liry na americký dolar rostla inflace a režim i přes všeobecný růst životní úrovně ztrácel podporu především střední třídy a armádních složek. To však bylo způsobeno i stále více se projevujícími autoritativními sklony Demokratické strany, především ve vztahu k tisku a univerzitám, jež se ocitaly pod stále větší kontrolou ze strany vlády (Zürcher 2017: 230–232). Přesto následně ve volbách 1954 obhájila DP vítězství, přičemž získala bezprecedentních 58,4 % hlasů. Následovala další upevňování moci provázená zpřísněním cenzury. Tato opatření opět provázela nevole střední třídy, státních úředníků a armády. Před předčasnými volbami roku 1957 tak Menderes a jeho strana věděli, že musí najít nový způsob, jak mobilizovat voliče z nižších vrstev, kteří byli k DP loajální. Začali tak stále více využívat náboženských motivů. Kritizovali protináboženská opatření CHP, označovali tuto stranu za stranu nevěřících a zdůrazňovali podporu nových mešit a náboženských škol, otevřených během Menderesovy vlády. DP vnímala náboženství odlišně než kemalisté. Zatímco CHP považovala náboženství za brzdu pokroku, členové Demokratické strany sice sekulární zřízení uznávali, ale chápali ho rozdílně. Turecko pojímali jako muslimskou zemi a věřili, že pokrok a západní směřování země můžou s islámem koexistovat. Kritizovali top-down charakter kemalistických reforem a snažili se omezit autoritářskou westernizaci kulturních tradic. K prvním náznakům změn došlo už v prvním roce vlády DP, kdy vláda obnovila volání k modlitbě v arabštině namísto turečtiny. Islám se tak v 50. letech vrátil do každodenního života obyvatelstva, nicméně DP ho striktně oddělovala od chodu státu, který byl stále sekulární. V důsledku reforem DP a diametrálně odlišných názorů obou stran na navrácení islámských prvků během celých 50. let rostla polarizace společnosti. Zatímco městská střední třída začínala v tomto období žít západním konzumním stylem života, na venkově se kulturní založení obyvatelstva – i přesto, že se jeho životní úroveň výrazně zlepšila – stále příliš neměnilo a přetrvávalo konzervativní náboženské vidění světa. Polarizace společnosti, a především politické scény, se dále zvětšovala. Události vyvrcholily v květnu 1960, kdy skupina mladých armádních důstojníků provedla puč a svrhla vládu DP (Ahmad 2008: 236–239; Azak 2012: 66–73; Yavuz 2019: 11–12; Zürcher 2017: 231–236).

I v zahraničněpolitických otázkách vystupovalo Turecko jako člen západního bloku. Turecká zahraniční politika se v tomto období odvíjela především od zájmů Spojených států. Roku 1949 uznalo existenci Izraele, následkem čehož došlo ke zhoršení tureckých vztahů s arabskými státy. Blízkovýchodní zahraniční politika se odvíjela především od reality studené války. Menderesovi se podařilo vytvořit multilaterální protisovětskou alianci s Irákem, Íránem a Pákistánem, na základě které vznikl roku 1955 Bagdádský pakt. Menderes se dále pokoušel rozšířit tuto alianci o Sýrii, Libanon a Jordánsko, ale neuspěl. V Iráku navíc roku 1958 došlo k puči a nová irácká vláda následně Bagdádský pakt opustila. Organizace se následně přejmenovala na CENTO, ale do svého rozpadu po revoluci v Íránu zaznamenala jen omezené úspěchy (Kösebalaban 2011: 77–80; Zürcher 2017: 248). Turecko se snažilo spolupracovat i se zeměmi na svých západních hranicích. V únoru 1953 došlo k podpisu Balkánského paktu, tentokrát spolu s Řeckem a Jugoslávií. Ani tato organizace však nebyla produktivní. Navíc se v této době objevily první turecko-řecké spory o Kypr, jehož obyvatelé se snažili osvobodit od britské nadvlády a řecká vláda usilovala o připojení ostrova k Řecku. V únoru 1959 však došlo k dohodě mezi řeckými a tureckými představiteli a v srpnu následujícího roku podepsali zástupci Kypru, Řecka, Turecka a Velké Británie v Nikósii smlouvy stvrzující založení nezávislého Kypru (Kösebalaban 2011: 82–85).

Protože převrat učinila pouze úzká skupina armádních důstojníků, následovaly mu i rozsáhlé čistky v samotné armádě. Mladí důstojníci organizující celý puč se museli zbavit vyššího vedení, jež se na něm odmítlo podílet. Do výslužby tak byla poslána většina generálů a pozice byly přeobsazeny. Následně se sekulární důstojníci zaměřili na přetvoření politického systému. Rektor Istanbulské univerzity byl pověřen napsáním nové ústavy, která tu původní z roku 1924 upravila tak, aby reflektovala provedené změny v turecké společnosti a v mezinárodním uspořádání. Nová ústava byla nakonec schválena v lednu 1961 a poté v červenci potvrzena v referendu. Zavedla senát a přinesla tak dvoukomorový systém, nicméně většinu pravomocí v tomto uspořádání stále měla dolní komora. Došlo ke zrušení cenzury a ústava garantovala i svobodu slova a shromažďování (Dorronsoro, Gourisse 2015: 614–615; Howard 2016: 137–138). Na základě třetího článku ústavy byla zformována národní bezpečnostní rada, složená z ministrů vlády a vysokých armádních představitelů. Dle ústavy se jednalo o orgán, s nímž měla vláda konzultovat otázky národní bezpečnosti. Tento termín byl však definován velmi obecně, a tak měla armáda možnost rozhodovat o širokém spektru záležitostí. Zavedením této instituce byly posíleny pojistky sekulárního systému, protože armáda, svým založením důsledně sekulární, mohla kontrolovat vládní kroky. Ze stejného důvodu byl založen i ústavní soud. Tyto kroky měly zamezit dalšímu pronikání lokálních

konzervativních islámských identit do státních institucí a bottom-up proměně státní identity, ke kterému docházelo během vlády DP (Ahmad 2008: 241; Yavuz 2019: 12).

Bývalí politici DP byli přísně potrestáni, byly souzeny stovky jejích členů a padlo mimo jiné 15 rozsudků smrti. Ačkoliv jedenácti z patnácti takto odsouzených, včetně exprezidenta Celala Bayara, byl později trest zmírněn, bývalý premiér Adnan Menderes byl v září 1961 popraven. Volby roku 1961 vyhrála CHP s necelými 36 % hlasů, nicméně dva nástupnické subjekty Demokratické strany, Strana práva (*Adalet Partisi*, AP) a Strana nového Turecka, měly v součtu přes 48 % hlasů a téměř tak dohromady získaly většinu. Po těchto volbách vládly koaliční kabinetů vedené İnönüem a podporované armádou, ale politická situace byla v tomto období poměrně nestabilní (Howard 2016: 139–140).

V 60. letech se Turecko díky demokratickým změnám v nové ústavě poprvé stalo centrem ideologicky orientované politické soutěže. Rostla politická participace a občané, především studenti, se organizovali do politických spolků (Ahmad 2008: 244). První povolební koalice, složená ze dvou největších stran, CHP a AP, nevydržela ani rok. AP na protest proti tomu, že İnönü odmítl zmírnit tresty pro bývalé členy DP, odešla z vlády. Kemalisté tak museli do vlády přijmout dvě malé strany. Poté, co však v listopadu 1963 ovládla AP komunální volby a získala dohromady nadpoloviční většinu odevzdaných hlasů, odešly z vlády i tyto dvě strany a do voleb v říjnu 1965 CHP vládla menšinou. V říjnových volbách pak AP získala absolutní většinu hlasů a premiérem se stal Süleyman Demirel (Zürcher 2017: 247–253). K moci se tak dostala následnická strana DP. Zürcher však poznamenává, že Demirel byl v odlišné situaci než Menderes. Nová ústava zavedla systém brzd a protiváh, aby se nemohly opakovat autoritativní tendence. Televize a rádio byly nezávislé na vládě a často k ní byly velmi kritické, a stejně tak univerzity, se kterými měl Menderes největší problémy, byly nyní naprosto autonomní. Policie mohla do prostorů univerzit vkročit pouze na požádání rektora (Zürcher 2017: 255). Ani Demirelova pozice uvnitř strany nebyla jistá, protože v roce 1966 byli z vězení propuštěni bývalí členové DP a začali ovlivňovat rozhodovací procesy uvnitř strany. Demirel stejně jako před ním Menderes hájil tradiční hodnoty a islámské základy turecké společnosti, což byly hodnoty, na které slyšel venkovský elektorát AP. Turecká společnost se však začínala silně ideologicky štěpit a Demirel se musel vypořádat i s krajně levicovými organizacemi, které v Turecku, stejně jako ve zbytku Evropy, byly v 60. letech na vzestupu. V letech 1966 a 1967 tak policie pořádala zátahy na levicové organizace (Zürcher 2017: 254–259). Ty však přesto stále sílily, a ve stejné době se začaly objevovat i militantní organizace krajní pravice. Na přelomu 60. a 70. let se Turecko téměř dostalo do stavu občanské války, kdy na ulici působily pravicové militantní organizace i guerillové skupiny krajní levice. Nezřídka docházelo i k

teroristickým útokům. Ve stejné době přichází na scénu Necmettin Erbakan, jenž publikuje manifest Národní vize (*Millî Görüş*) a zakládá Stranu národního pořádku. Erbakan veřejně odsuzoval kemalismus a sekularismus, přičemž volal po posilování islámských hodnot. Vysocí představitelé armády sledovali politické poměry v zemi se znepokojením a v březnu 1971 dali Demirelovi ultimátum. Pokud vláda nerezignuje, armáda převezme kontrolu nad situací násilím. Demirel krátce na to podal demisi a moc se tak dostala opět do rukou armády (Ahmad 2008: 248–250).

Armáda dosadila na místo premiéra pravicového kemalistu Nihata Erima a zaměřila se na potlačení levicových organizací. V reakci na další vlnu levicového terorismu bylo v jedenácti provinciích vyhlášeno stanné právo a stávky byly postaveny mimo zákon. Ústava byla opět přepsána a práva z roku 1961 z ní byla vyjmuta, včetně svobody médií a univerzit. Následující rok vystřídal v čele CHP Ismeta İnönü Bülent Ecevit, který vtiskl straně sociálnědemokratické prvky a posunul ji do levé strany pravolevého spektra. CHP tak vyplnila prostor uvolněný zakázanými levicovými stranami, zatímco napravo působila stále silná AP. Tyto dvě strany byly jediné, které byly v 70. let v čele vlády a v průběhu desetiletí nabíraly na síle. Vlády však byly bez výjimky nestabilní a neměly dlouhého trvání. Bylo to nejen kvůli silné polarizaci obyvatelstva, ale především kvůli ekonomické krizi způsobené ropnými šoky, která ve druhé polovině 70. let Turecko postihla. V průběhu 70. let se také v roli menší strany vládní koalice objevuje Necmettin Erbakan a jeho Strana národní spásy (*Millî Selâmet Partisi*, MSP). MSP se účastnila koalic především s Demirelovou AP, ale krátce se objevila i v koalici s CHP. V letech 1974–1978, kdy se MSP podílela na vládě, vzrostl počet náboženských škol vzdělávajících budoucí imámy (*İmam Hatip lisesi*) na trojnásobek původního počtu. Roku 1978 se k moci dostala Ecevitova levicová vláda, která musela čelit teroristickým útokům vedeným krajně pravicovými buňkami. V prosinci bylo vyhlášeno stanné právo a Ecevitova podpora opět slábla. Společnost se dále polarizovala a poté, co i tato vláda padla a k moci se znovu dostal Süleyman Demirel, tentokrát v čele menšinové vlády, armáda v září 1980 opět intervenovala (Ahmad 2008: 250–254; Siegl 2013: 57; Zürcher 2017: 261–265). V necelých deseti letech od armádního zásahu roku 1971 se u moci vystřídalo deset vlád. Situace na konci 70. let byla natolik kritická, s ekonomikou na pokraji kolapsu, vysokou inflací, a teroristickými hnutími z obou stran pravolevého spektra operujícími na tureckém území, že armádní intervenci veřejnost přijala takřka s úlevou (Çalış 2017: 172; Kösebalaban 2011: 92).

2.5.1 Zahraniční politika v období studené války

Zahraniční politika Turecka se od 50. let nezměnila. Stejně jako byl Menderes loajálním spojencem Západu, i armádní představitelé po puči ujistili, že se na tureckých vazbách na

západní státy nic nezmění. Během karibské krize ujistil İnönü Spojené státy, že Turecko zůstane po boku Washingtonu i v případě jaderné války se Sovětským svazem (Ahmad 2008: 244). Ve stejné době probíhala jednání s Evropským hospodářským společenstvím. Turečtí představitelé požádali o členství roku 1959 a v roce 1963 podepsali takzvanou Ankarskou dohodu, což byla asociační dohoda s tímto společenstvím (Kösebalaban 2011: 96). Určitý zlom ve vztazích se Západem ale přinesla krize na Kypru. Roku 1964 omezil kyperský prezident práva turecké menšiny na ostrově, přičemž İsmet İnönü hrozil invazí, pokud Kypr nepřestane omezovat autonomii místních Turků. Eskalaci konfliktu tentokrát zabránil dopis od amerického prezidenta Johnsona. Ten upozornil Turecko, že by NATO v případě zapojení Sovětů do konfliktu nutně nestálo na straně Turků a neudělil povolení k použití amerického materiálu při invazi. To vyvolalo v Turecku vlnu anti-amerikanismu (Zürcher 2017: 278). Ostrov byl však předmětem sporu i v dalších letech, kdy na něm působila řecká militantní organizace prosazující připojení Kypru právě k Řecku. Situace se vyostřila roku 1974, kdy řecká junta provedla na ostrově puč a nový režim se ho pokusil připojit k Řecku. Turecko se následně vylodilo na severním Kypru a část ostrova dostalo pod svou kontrolu. Ačkoliv velká část Turků tyto kroky schvaluje, mezinárodně existenci Turecké republiky severního Kypru, jež vznikla roku 1983, dodnes uznává pouze Turecko. Po intervenci na ostrově Spojené státy uvalily na Turecko zbrojní embargo (Zürcher 2017: 279; Kösebalaban 2011: 106). V důsledku Johnsonova dopisu lze ve druhé polovině 60. let pozorovat v Turecku vzestup protiamerických nálad. Turci také byli příznivěji nakloněni arabským státům, což se projevilo v arabsko-izraelských konfliktech. Po šestidenní válce Turecko hlasovalo v OSN pro rezoluci, která přikazovala Izraeli navrátit území získaná během tohoto konfliktu. Během jomkipurské války dokonce Turecko nepovolilo Spojeným státům používat vojenskou základnu na jeho území k pomoci Izraeli a dovolilo Sovětům přelétat nad tureckým vzdušným prostorem. Díky tomuto obratu OPEC vyjmullo Turecko ze seznamu zemí, na které se vztahovalo ropné embargo. Turecká vláda dále v 70. letech uznala Organizaci pro osvobození Palestiny (Kösebalaban 2011: 102–110).

2.6 Od Özala k Erbakanovi

Armádní puč v září 1980 byl již třetím za uplynulých 20 let, tentokrát však generálové se svými opatřeními zašli o mnoho dál. Byly rozpuštěny nejen politické strany a parlament, ale také městské rady, přičemž starostové byli odvoláni. Předzářijoví politici dostali zákaz politické aktivity, řadoví členové parlamentu pětiletý a předsedové stran desetiletý. 14. září byl hlavou státu prohlášen generál Kenan Evren a veškerou moc držela národní bezpečnostní rada, složená pouze z armádních činitelů (Ahmad 2008: 254–255; Zürcher 2017: 283–285). Během armádní

vlády se Turecko dostalo pod tlak ze strany Západu, především Evropského společenství, které další spolupráci s Tureckem podmiňovalo prodemokratickými reformami (Çalış 2017: 183). Dva roky po převratu tak byla národu předložena nová ústava, kterou následně občané v listopadu 1982 schválili 92% většinou prostřednictvím referenda. Ta zrušila horní komoru parlamentu a výrazně posílila moc exekutivy. Značně byla posílena role prezidenta, jímž byl generál Evren, a ústava také formálně zakotvila roli armádního dohledu nad tureckou vládou. Samotná vláda však ztrácela právo zasahovat do ekonomiky, kterou ústava stanovovala jako tržní. Došlo také k omezením tisku a odborů. Armáda vnímala silnou polarizaci společnosti v uplynulých dvou desetiletích a vnímala radikální uskupení, především z krajní levice, jako ohrožení režimu. Pokusila se tak režim legitimizovat a zároveň sjednotit společnost na základě spojení nacionalismu s umírněným islámem, takzvanou turecko-islámskou syntézou. Byla zavedena povinná náboženská výuka na základních školách a islám byl podporován jako součást turecké kultury a národní identity. Následkem tohoto kroku si armáda vybuodovala reciproční vztah s Diyanetem, jehož role byla rozšířena a začal expandovat i do zahraničí. Obsah modliteb byl centralizován a vyjádření představitelů direktorátu získala výrazně nacionalistický tón. Mezi sekulárními elitami a Diyanetem však docházelo i k názorovým rozepřím. Nejvýraznější z nich byla otázka zákazu pokrývek hlavy, proti němuž se představitelé Diyanetu vymezovali po celé období 80. a 90. let. Ačkoliv armáda jako první z opěrných bodů kemalismu přistoupila k určité podpoře náboženství, zůstala ze své podstaty sekulární organizací a její členové důsledně bránili oddělení náboženských a politických otázek (Alaranta 2015: 67; Howard 2016: 165; Lord 2018: 108–110; Öztürk 2016: 7–8; Siegl 2013: 76–78; Yavuz 1997: 68; Yavuz 2003: 69–74).

Ve volbách roku 1983 byly následně povoleny jen tři politické strany. Strana nacionalistické demokracie, která vykazovala kemalistické prvky, levicová Populistická strana a konzervativní Strana vlasti (ANAP), kterou vedl Turgut Özal. Ten působil během armádní správy jako ministr pro ekonomické záležitosti, ale pro skandály byl odvolán. Armáda jasně dávala najevo, že v těchto volbách preferuje první dvě strany, čímž Özal získal výhodu v očích protestních voličů. Nakonec získal 45 % hlasů a na základě nového volebního systému také absolutní většinu mandátů (Çalış 2017: 183; Zürcher 2017: 285). Özal se během takřka šestiletého období v roli premiéra výrazně zasadil mimo jiné o liberalizaci turecké ekonomiky. K tomu měl jako technokrat, který od konce 60. let působil na vysokých, ekonomicky zaměřených pozicích v turecké státní správě a krátce také ve Světové bance, rozsáhlé kompetence. Özalovy reformy převedly do praxe armádou představený přechod na tržní hospodářství. Své návrhy ale často prosazoval nedemokraticky, formou exekutivních nařízení,

aby obešel námitky z řad opozice a zájmových skupin (Öniş 2004: 115–129). Díky této reformě tureckého hospodářství v 80. letech rostl export průměrnou hodnotou 22 % ročně a mezi vývozními produkty strmě rostl podíl průmyslových a textilních výrobků. V návaznosti na zhoršující se obchodní bilanci s Evropským společenstvím se prudce zvyšoval vývoz do zemí Blízkého východu a severní Afriky, který v polovině 80. let vývoz do ES dokonce překonal (Zürcher 2017: 302). ANAP pokračovala v armádní politice turecko-islámské syntézy a aktivně ve veřejném prostoru propagovala islámskou symboliku. Kladla však důraz na specifiku tureckého pojetí islámu, jež mělo být tolerantní, progresivní a otevřené dalším kulturám. Roku 1989 Özal skončil v roli premiéra a vystřídal generála Evrena coby prezident Turecké republiky. Stal se tak teprve druhým řádným prezidentem po Bayarovi, a tedy prvním po bezmála 30 letech, bez armádní minulosti. Tím vytvořil důležitý precedent pro budoucí kandidáty. Uvolněním premiérského křesla však došlo k vytvoření politického vakua, které zapříčinilo nestabilitu vlád v 90. letech (Kösebalaban 2011: 126; Siegl 2013: 77–78). V této době došlo k další demokratizaci turecké politiky. Byla zkrácena maximální délka zadržení bez udání důvodu na 24 hodin z původních 15 dnů a v dubnu 1991 došlo k úpravě ústavy. Pasivní volební právo bylo sníženo na 18 let a určité zlepšení nastalo i v oblasti lidských práv, především kurdského obyvatelstva. Tyto úpravy však často zůstaly pouze na papíře, protože nový protiteroristický zákon byl bezpečnostními složkami vykládán velice široce a sloužil k potlačování odborů, novinářů i lidskoprávních aktivistů. V roce 1993 Özal náhle zemřel na infarkt. Po své smrti byl v Turecku vnímán jako druhý největší reformní politik po Atatürkovi (Zürcher 2017: 292–298).

2.6.1 Společnost a kulturní změny

Během Özalovy vlády došlo k výrazným posunům i v sociální a kulturní oblasti. Nový exportní ráz ekonomiky podporoval růst středních a malých podniků po celé Anatolii. Majitelé těchto podniků byli islamisticky založení a díky liberalizaci ekonomiky nezávislí na státu. To je odlišovalo od istanbulských sekulárních podnikatelů, již vděčili za svůj úspěch kemalistickému státu. V Anatolii tak vznikla nová střední třída, která navíc prostřednictvím společných obchodních asociací zastupujících tyto periferní obchodníky centru ovlivňovala i politiku země (Keyman, Gumuscu 2014: 31–32). Sám Özal byl někdejší členem Erbakanovy Strany národní spásy a považoval vyčlenění islámu z politického a kulturního života turecké společnosti za neohrabané a umělé. Netajil se tím, že je věřícím muslimem, pravidelně navštěvoval páteční modlitby a vykonal také pout' do Mekky. Podporoval též zavedení náboženské výchovy na školách či zvýšení počtu škol İmam Hatip (Howard 2016: 169–170; Kösebalaban 2011: 119). Aby armáda po zářijovém puči omezila vliv univerzit na veřejné dění, převedla jejich chod pod

státní dohled, zavedla státní kontrolu jmenování univerzitních rektorů a zakázala členům univerzit vstup do politických stran. Během 80. let také došlo ke zvýšení počtu univerzit z 19 na 29 a k rozšíření práv na univerzitní vzdělání pro širší populaci, což mělo za následek omezení vlivu hlavních tureckých univerzit. Tento krok však také znamenal, že vysokoškolsky vzdělaní lidé už nepocházeli jen z tradičních sekulárních kemalistických elit (Howard 2016: 164–165).

Dalšími významnými faktory proměny turecké společnosti byly vysoký populační růst během celé druhé poloviny 20. století (Zürcher 2017: 229) a urbanizace, která znamenala, že se na předměstích tureckých velkoměst začaly tvořit chudinské čtvrti. Právě z těchto lokalit pocházel elektorát nové strany Necmettina Erbakana, Strany blahobytu (*Refah Partisi*, RP). Zatímco v 70. letech Erbakanovi voliči pocházeli především z chudých oblastí východní Anatólie, se svým novým programem spravedlivého řádu (*adil düzen*) oslovil kromě nich také chudší obyvatelstvo žijící na periferiích velkoměst, tedy bývalé voliče Ecevitovy CHP (Hale, Özbudun 2010: 12–13; White 2008: 366). RP z velké části převzala program předchozích Erbakanových stran, kritizovala sekularismus a Západ, nyní však tato témata byla začleněna do rozsáhlejšího konceptu spravedlivého řádu. Ten byl Erbakanem prezentován jako třetí cesta mezi kapitalismem a socialismem, nicméně měl řadu populistických, socialistických a utopistických charakteristik (Lord 2018: 232; Yavuz 2003: 221–222). Zatímco ve volbách roku 1987 se RP ještě nepodařilo překročit novou ústavou stanovenou desetiprocentní uzavírací klauzuli, o čtyři roky později už v koalici s pravicovými nacionalisty slavili úspěch s necelými 17 % hlasů. V komunálních volbách roku 1994 získala RP 19 % a právě díky rozsáhlé podpoře na předměstích zvítězila v Istanbulu i Ankaře, kam dosadila své starosty (Lord 2018: 231).

V 80. letech se však opět vynořily problémy s Kurdy. Kurdská lokální identita byla v národním diskurzu násilně potlačována, a tak se Kurdové v 60. a 70. letech angažovali především v levicových organizacích. Jednou z nich byla neomarxistická Strana kurdských pracujících (*Partiya Karkerên Kurdistanê*, PKK), kterou roku 1978 založil Abdullah Öcalan, jejíž zakládající charta volala mimo jiné po založení nezávislého kurdského státu na všech územích obývaných Kurdy a která se téměř ihned po svém založení zapojila do násilných střetů s krajní pravicí. Po armádním puči došlo k dalšímu zesílení represí vůči kurdskému obyvatelstvu a používání kurdštiny bylo zakázáno i v soukromí. Ve stejné době se Öcalan usídlil v Damašku a řídil operace PKK ze zahraničí. Od srpna 1984 potom PKK prováděla guerillové akce na jihovýchodě Turecka a v dalších letech docházelo ke krvavým střetům s tureckou armádou a jí podporovanými vesničany. PKK neměla většinovou podporu ani mezi samotnými Kurdy, kteří jí vytýkali násilí a některé proudy, zejména evropská kurdská diaspora, podporovaly mírové kurdské organizace. Pro zvýšení své podpory PKK omezila marxistickou

rétoriku a zaměřila se více na otázku kurdského nacionalismu a na konci 80. let téměř přestala s útoky na vesničany. K větší oblibě PKK došlo i po zveřejnění rozhovoru s Öcalanem v tureckém deníku *Milliyet* roku 1988. Konflikt na jihovýchodě Turecka byl z velké části v režii samotných armádních představitelů, zatímco premiér Özal se pokoušel o politický dialog a deeskalaci konfliktu. Prezidentským dekretem také roku 1991 opět povolil kurdštinu. Jeho snahy o mírové řešení po jeho smrti převzali i další politici, ale armáda i velká část médií byly důrazně proti a podobné východisko jimi bylo důrazně odmítáno až do roku 1999, kdy byl Öcalan dopaden (Göçek 2011: 43–46; Phillips 2018: 58–59; Zürcher 2017: 306–310).

2.6.2 Turecká zahraniční politika v 80 a 90. letech

Turecko v 80. letech pokračovalo ve sbližování s blízkovýchodními zeměmi, čemuž napomáhal i růst tureckého exportu do regionu. Podle Özala mohlo být Turecko vzorem pro ostatní země v regionu v tom, jak skloubit sekulární řízení státu a islámskou náboženskou orientaci obyvatelstva. Snažil se tak o aktivnější zapojení Turecka na Blízkém východě, ale zároveň neustupoval ze sekulárních tradic státu. Özal se snažil zaujmout pragmatický postoj i k revolučnímu Íránu, proti čemuž se však vymezovali jak prezident Evren, tak ministerstvo zahraničí vzhledem k tomu, že Írán podporoval turecké islámské fundamentalisty v boji proti státnímu sekularismu. Özal usiloval i o zlepšení vztahů s Řeckem. Došlo ke zhotovení horké linky mezi vůdci obou zemí a v roce 1988 jako první turecký premiér po 34 letech navštívil Athény (Çalış 2017: 184–189). To bylo z velké části zapříčiněno tím, že Turecko roku 1987 podalo přihlášku do ES, a probíhající spor s Řeckem byl velkou překážkou v těchto snahách. Tento spor byl na začátku 80. let dále vyostřen tím, že Özal roku 1983 uznal vyhlášení nezávislosti severního Kypru. Oproti 70. létům došlo také k výraznému zlepšení vztahů se Spojenými státy, kdy tento vztah připomínal situaci v 50. letech (Çalış 2017: 189–193). Hasan Kösebalaban upozorňuje, že Turecko na konci studené války stálo před zásadním rozhodnutím. Zatímco po celé období studené války vedlo takřka unidimenzionální zahraniční politiku, kdy se identifikovalo jako součást Západu a NATO, pro které představovalo nárazníkovou zónu před vlivem SSSR, na počátku 90. let už byla tato role neudržitelná (Kösebalaban 2011: 117). Turgut Özal si tyto změny uvědomoval, proto se již od 80. let snažil o reorientaci turecké zahraniční politiky a změnu turecké identity jak na domácí, tak na mezinárodní úrovni. Snažil se o opuštění tureckého izolacionismu a následné rozšíření tureckého vlivu do prostoru nově vzniklých postsovětských republik a na Balkán. Došlo k založení Organizace černomořské hospodářské spolupráce (BSEC), a Organizace ekonomické kooperace (ECO), předešlá ekonomická iniciativa, byla na Özalův popud rozšířena o postsovětské republiky. Stejně tak se v tomto období Turecko začalo více angažovat v Organizaci islámské spolupráce (OIC), kde

v počátku bosenské války mělo předsednictví. Milníkem byl také summit hlav tureckých republik, konaný v Ankaře v říjnu 1992 (Kösebalaban 2011: 120–124).

Těsně před Özalovou smrtí usedla do premiérského křesla Tansu Çiller, první a dosud jediná žena, která tuto funkci v Turecku vykonávala. Poté, co zemřel hlavní strůjce turecké zahraniční politiky, vzniklo na této pozici vakuum. Do chodu turecké zahraniční politiky v této době tak opět začala promlouvat i armáda, která se zasadila o prohloubení turecko-izraelských vztahů. Zatímco předchozí vlády vnímaly vztahy s Izraelem jako povinnou součást blízké spolupráce s USA, nyní armáda z Izraele učinila strategického partnera Turecka na Blízkém východě. Çiller se naproti tomu upínala na užší spolupráci s Evropou. Tyto snahy vyústily v podpis dohody o celní unii roku 1995. Tato dohoda se však nevztahovala na všechny produkty a nebyla ani pevně navázána na přístupová jednání, což bylo tureckou veřejností kritizováno. Optimismus proevropských tureckých politiků však netrval dlouho. Zklamání přišlo už v roce 1997, když EU nezahrnula Turecko mezi země, se kterými zahájila přístupová jednání (Kösebalaban 127–132).

2.6.3 Erbakan a postmoderní puč

Özalovi nástupci v premiérském křesle nekladli velký důraz na ekonomickou situaci země, byla to až Çiller, která se této sféře opět začala věnovat. Premiérka se během prvního roku ve funkci snažila především o privatizaci tureckých průmyslových podniků, situaci jí však ztížila ekonomická krize. Poté, co byl Turecku dvakrát v krátkém sledu snížen úvěrový rating, se zhroutila turecká lira. Çiller reagovala stabilizačním programem, který udržel měnu před dalším pádem, ale na konci roku inflace činila 150 %. Stabilizační program zahrnoval zvyšování daní, škrtní státních výdajů, zvyšování úrokových sazeb a razantní zvýšení poplatků za státem poskytované služby a produkty. Ačkoliv se turecká ekonomika na jaře 1995 začala oklepávat, setkaly se tyto kroky s velkou nevolí veřejnosti, čehož využila Erbakanova Strana blahobytu. Ta si na vymezování se vůči vládnímu stabilizačnímu programu vystavěla kampaň, která Erbakana po roce vynesla až do premiérského křesla. Aby Erbakan dostal svým slibům, tak obratem plošně zvýšil mzdy státních zaměstnanců o 50 % a důchody až o 130 %, přestože v nabitém rozpočtu pro tyto výdaje nebylo místo. Stejně tak Erbakan neřešil strukturální problémy turecké ekonomiky, a tak v letech 1998 a 1999 následovala další krize. To už ale u moci RP nebyla (Zürcher 2017: 330–332).

Jak již bylo zmíněno, Erbakanova RP byla produktem nového složení turecké společnosti. Svůj elektorát našla v nově vzniknuvší nábožensky založené střední třídě, která žila na předměstích velkoměst či vlastnila podniky v Anadolii. Ve volbách roku 1995 však RP volilo i sekulární obyvatelstvo, za což zčásti mohl její protestní program vůči vládním škrtnům,

a zčásti to byl produkt úspěchu RP v komunálních volbách. Starostové dosazení RP ve svých městech citelně zlepšili životní úroveň a poskytované služby. Velké úspěchy zaznamenal například starosta Istanbulu, Recep Tayyip Erdoğan. Elektorát strany se tak ve druhé polovině 90. let rozprostíral od konzervativních vesničanů přes mladé vysokoškolsky vzdělané měšťany až po majitele velkých podniků. Program RP zahrnoval i ochranu životního prostředí, protikorupční slogany či boj se sociální nerovností. Stejně tak zastupoval i ty, kteří se cítili poškozeni ekonomickou transformací 80. let a mezi členy strany bylo i poměrně velké množství žen. Tyto volby přinesly Erbakanovi vítězství s 21 % hlasů (White 2008: 366–372). Napoprvé sice nedokázal najít koaličního partnera a premiérkou dále byla Tansu Çiller ze Strany správné cesty (DYP), po jejím korupčním skandálu a pádu této vlády se však 28. června 1996 Erbakan stal tureckým premiérem (Zürcher 2017: 322). Erbakan se ještě během komunálních voleb zavázal, že volba RP přinese Turecku náboženský režim, a před volbami roku 1995 představil svůj plán na vystoupení z NATO a založení vlastní islámské organizace na stejném principu, stejně jako islámské ekonomické a měnové unie. Erbakanova koaliční dohoda s Çiller a její DYP však tyto body nezmiňovala (Howard 2016: 179–180). V prvních šesti měsících byla vláda RP poměrně stabilní. Erbakan se vyhýbal konfrontaci a náboženské otázky odložil na později. Ani Çiller si nemohla dovolit konec vlády, protože by následovalo vyšetřování jejího korupčního skandálu. Radikální křídlo RP však pokračovalo v ostré rétorice a na začátku roku 1997 se vztahy mezi Erbakanem a armádou začínaly zhoršovat. Starosta malého města Sincan, který byl ve funkci právě za RP, pozval íránského velvyslance na mítink na podporu Palestinců. Velvyslanec na akci přednesl ostrý projev, v němž volal po zavedení islámského státu. Armáda krátce nato reagovala průjezdem tanků centrem města a 28. února přednesla Erbakanovi sérii požadavků, které volaly po omezení vlivu islamistů na ekonomiku, vzdělávací systém a státní správu. Kabinet tento seznam po dvou týdnech oficiálně přijal, ale nepodnikl žádná opatření, aby mu vyhověl. Národní bezpečnostní radě nakonec došla trpělivost a svolala devítihodinové zasedání, na němž Erbakanovi tyto požadavky opět, tentokrát podstatně důrazněji, přednesla. V květnu armáda propustila do výslužby 161 důstojníků a poddůstojníků pro jejich islamistické založení a burcovala společnost k obraně sekulárních tradic a odporu proti vládě. Erbakan vytrvalý tlak armády nevydržel a 18. června podal demisi. Následující rok byla RP zakázána ústavním soudem za ohrožování sekulární podstaty tureckého státu. Erbakanovi byla navíc na 5 let zakázána veškerá politická aktivita. Soudně stíháni byli i další politici za RP, mezi nimi také starosta Istanbulu Erdoğan. Ten byl obviněn z podněcování náboženské nenávisti a byl odsouzen na 10 měsíců za mřížemi (White 2008: 368; Zürcher 2017: 323–325).

2.7 Státní identita po zavedení multipartismu

Demokratizace tureckého politického systému a následné vítězství DP v prvních volbách roku 1950 znamenaly konec kemalistického monopolu na politickou moc a tvorby identity výhradně směrem top-down. Volební dominance DP v následujících deseti letech naznačovala, že konzervativní proud měl ve společnosti početní převahu a dominantní společenský narativ pouze směrem bottom-up navracel do turecké státní identity tradiční náboženské prvky. Po vojenském převratu roku 1960 tak armádní představitelé zabudovali do nové ústavy pojistky, jež měly sekulární státní identitu chránit, jako ústavní soud a národní bezpečnostní radu. Došlo tak k vybudování paralelní struktury složené ze sekulárních elit, která měla omezovat vliv volených zástupců lidu (Yavuz 2019: 12). Tyto instituce měly zamezit přílišnému pronikání náboženství do turecké identity. Demokratickou stranu však nahradila AP a konfliktní linie zůstala v následující 20 letech až do zářijového puče téměř stejná. Přes velké množství extremistických hnutí krajní levice i pravice a později v 70. letech i politické islamisty byly dvěma hlavními proudy turecké politiky stále sekulární CHP s oporou ve velkých městech a umírnění islamisté zastupující periferii. Tomuto bipolárnímu uspořádání částečně napomohlo i potlačování lokálních identit menšinového obyvatelstva, především alevitů a Kurdů (Lord 2018: 130–131, 159–161). Oba dominantní ideologické proudy v principu souhlasily se sekulárním zřízením státu a oba prosazovaly podobnou zahraniční politiku se silnou afinitou k Západu, zejména k USA. Turečtí představitelé vystupovali v souladu s politikou Spojených států amerických a v událostech na Blízkém východě se s výjimkou arabsko-izraelského konfliktu angažovali pouze prizmatem studené války, jako v případě Bagdádského paktu. I politické špičky stran zastupujících konzervativní venkov, jako Celâl Bayar a Süleyman Demirel, vnímaly modernizaci turecké společnosti jako prostředek, kterým se Turecko dále přibližovalo Západu (Alaranta 2015: 60). Na lokální úrovni však lze už v tomto období pozorovat antiamerické nálady, především během kyperské krize. Ty ale zůstaly omezeny na krajní levici a Erbakanovy politické islamisty.

Zlom přišel po zářijovém převratu roku 1980, kdy první sekulární instituce převzala umírněný islám jakožto jednotící prvek společnosti. Ačkoliv sama armáda zůstala silně sekulární organizací, podporovala turecko-islámskou syntézu a ve stejném duchu následně pokračoval i Turgut Özal. Do státní identity tak byl poprvé od 20. let pevně zakomponován náboženský prvek, a to samotnými kemalistickými elitami. Ve stejné době navíc došlo důsledkem prudké urbanizace a ekonomických reforem k zásadním sociálním změnám. Na předměstích velkoměst se usazovalo konzervativní anatolské obyvatelstvo a zároveň byla v Anadolii na vzestupu sociálně konzervativní střední třída, která postupem času ve zvýšené

míře začínala zastávat ekonomicky liberální hodnoty. Dosavadní dichotomie sekulárních center a konzervativní periferie tak přestávala platit. Právě tyto nově vznikuvší segmenty společnosti, spolu s tradičními anatolskými řemeslníky ohroženými globalizací, se navíc staly voličskou základnou politických islamistů v 90. letech (Siegl 2013: 81–82). Existuje poměrně silná korelace mezi nástupem tzv. anatolských tygrů, tedy velkých soukromých podniků v tomto regionu, a volebními zisky politických islamistů (Lord 2018: 167). Stejně tak došlo následkem Özalovy podpory umírněného islámu k nárůstu četnosti náboženských hnutí, která navíc byla ve zvýšené míře subvencována státem (Lord 2018: 197–200). Přesto však elektorát RP většinou neusiloval o základní přetvoření turecké státní identity a islamizaci státu. Velká část voličů hlasem pro RP vyjadřovala nespokojenost se svou ekonomickou situací a jen menšina toužila po islamizaci společnosti, případně znovuzavedení islámského práva (Yavuz 2003: 219–220). Ve druhé polovině 80. let také došlo k přetvoření a aktivizaci turecké zahraniční politiky. Přestože byl sám Özal výrazně proamericky orientován (Siegl 2013: 83), pochopil realitu konce studené války, potřebu nových odbytišť po liberalizaci ekonomiky a nutnost částečné reorientace turecké zahraniční politiky. Posiloval tak vliv Turecka v prostoru nově vznikuvších turkických republik a na Balkáně a navázal na otevřenější politiku na Blízkém východě, jejíž kořeny sahají k počátku 70. let.

Na základě zde zmíněného vývoje lze konstatovat, že na konci studené války byla turecká státní identita diametrálně odlišná od identity prosazované kemalisty v meziválečném období. Od přísně sekulární země jedné strany zakládající si na své příslušnosti k Západu a zahraniční politiky odvíjející se od USA prošlo Turecko vývojem k zemi, která zahrnovala náboženství jako součást své národní i státní identity a zahraniční politiku orientovala více směry.

3 Turecko po nástupu AKP

3.1 Vznik a charakteristika AKP

Po zákazu RP ústavním soudem se většina jejích členů přesunula do nově založené Strany ctnosti (*Fazilet Partisi*, FP). S ohledem na zákaz její předchůdkyně byla FP v mnohém umírněnější. Ve volbách roku 1999 získala FP 15,4 % hlasů, což představovalo značný pokles oproti výsledkům RP. Nicméně i přes svou relativní umírněnost byla Strana ctnosti roku 2001 zakázána ústavním soudem. Navíc během její existence panoval v islamistickém hnutí spor mezi tradicionalisty, zosobňovanými samotným Erbakanem, a modernisty. Tento spor se odrážel v boji o vedení strany a projevil se na sněmu v roce 2000. Modernisté do čela strany nominovali vlastního kandidáta, Abdullaha Güla, proti Erbakanem zvolenému lídrovi. Ačkoliv Gül prohrál, získal téměř polovinu hlasů, což potvrzovalo přetrvávající polarizaci ve straně. Po zákazu RP se tak modernisté od tradicionalistického proudu odtrhli a v srpnu 2001 založili Stranu spravedlnosti a rozvoje (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, AKP) (Hale, Özbudun 2010: 5; Waldman, Caliskan 2017: 57). V tomto období navíc Turecko zasáhla dosud nejsilnější ekonomická krize. Ta, spolu s trvající vládní krizí, způsobenou zdravotními problémy premiéra Ecevita, znamenala, že byly na rok 2002 vyhlášeny předčasné volby (Keyman, Gumuscu 2014: 25; Zürcher 2017: 329).

V předvolební kampani AKP kritizovala vládní strany za špatnou ekonomickou situaci země a útočila na sekulární, rumélijské¹ elity. Lídři strany se stylizovali do role mužů z lidu a převzali voliče středoprávním a islamistickým stranám, primárně tedy chudší obyvatelstvo v Anadolii a na okrajích velkých měst a konzervativnější anatolskou část střední třídy. Překvapivě však přebrali část elektorátu i Ecevitovým sociálním demokratům (Waldman, Caliskan 2017: 61–62). Strana svým programem ale primárně cílila právě na anatolskou střední třídu. Její příslušníci, z velké většiny bývalí voliči Erbakanových stran, se stále více oddalovali jeho protizápadním a etatistickým myšlenkám. Podporovali liberální směřování ekonomiky, proevropské zaměření státu a politickou stabilitu. Právě to jim modernisté z AKP nabízeli. Na základě své ekonomicky liberální a sociálně konzervativní kampaně, která slibovala i protikorupční opatření a jednání o přistoupení k EU, si tento elektorát získali (Keyman, Gumuscu 2014: 32–33). Výsledky voleb tak představovaly politické zemětřesení. Strany bývalé vládní koalice propadly a nedostaly se ani přes desetiprocentní uzavírací klauzuli. Tu překonaly pouze dva subjekty. AKP, která suverénně zvítězila s více než 34 % hlasů, a znovuobnovená CHP, která obdržela zhruba 19 % hlasů. Křesla v parlamentu si tak rozdělily pouze tyto dvě

---

¹ Žijící v evropské části Turecka

strany, přičemž AKP díky vysoké uzavírací klauzuli držela většinu zhruba 66 % mandátů. Protože měl lídr AKP Recep Tayyip Erdoğan stále platný soudní zákaz politické aktivity, premiérem se po volbách stal Abdullah Gül (Keyman, Gumuscu 2014: 33; Zürcher 2017: 329).

AKP se na rozdíl od předešlých islamistických stran zříkala spojitosti s Erbakanovým manifestem Millî Görüş a označovala se za konzervativně demokratickou stranu. Těžila z velké obliby a charismatu svých předních členů, Güla, Erdoğan a Bülenta Arınçe, kteří jí poskytovali známost i určitou návaznost s oblíbenou RP. V prvním desetiletí existence AKP její lídři zdůrazňovali hodnoty demokracie, lidských práv, pluralismus a umírněnou vládu. Podporovali státní sekularismus a tržní ekonomiku s omezenými zásahy státu, které mají pouze regulativní charakter. Měli však i rozvinutý program zaměřený na boj s chudobou a redistribuci bohatství za účelem podpory sociálně slabších. AKP ve svém původním programu také zdůrazňovala, že je proti zneužívání náboženských a etnických motivů za účelem zisku politického kapitálu. Posledním význačným prvkem byla jejich proaktivní zahraniční politika, která i přes proevropské zaměření AKP předznamenávala určitý obrat k multidimenzionálnímu pojetí a navyšování turecké soft power (Hale, Özbudun 2010: 20–21; Keyman, Gumuscu 2014: 37–38; Waldman, Caliskan 2017: 58–61).

3.2 EU a institucionální změny

Abdullah Gül si v počátcích své vlády počínal obezřetně. AKP měla na paměti nedávný postmoderní puč, a přestože měla absolutní většinu v parlamentu, soudnictví, bezpečnostní složky a armáda byly nezávislé. Kontrola nad těmito orgány tak byla hlavním bodem, kterého chtěla AKP během pětiletého vládního období dosáhnout. V tomto snažení jim pomohlo proevropské zaměření turecké společnosti. Přístup k EU byl bod, jenž měl širokou podporu turecké veřejnosti a shodovaly se na něm kemalistické sekulární elity i anatolští obchodníci volící AKP. Zatímco elity si od tohoto kroku slibovaly další potvrzení západního směřování Turecka, většinové obyvatelstvo po případném vstupu do EU očekávalo zvýšení životní úrovně. Od summitu EU v Helsinkách roku 1999 bylo Turecko řazeno mezi kandidátské země na přístup k unii, ale aby s ním mohla být započata přístupová jednání, muselo nejprve splnit kodaňská kritéria. Právě politická kritéria přístupu, jako fungující demokracie a právní stát, byly prvky, které v Turecku kvůli dohledu armády nad politickým děním chyběly. Během plnění těchto kritérií tak mohla AKP odstraňovat kemalistické pojistky sekulárního a západního směřování země (Zürcher 2017: 339–340).

První tři balíčky reforem ústavních i řádných zákonů postihujících lidská práva a rovnost menšin byly schváleny už před nástupem AKP, ta však na reformní kroky Ecevitovy

vlády plynule navázala a zaměřila se i na roli tureckých institucí. Od října 2003 bylo během deseti měsíců schváleno 261 zákonů upravujících především lidská práva a politický a soudní systém. Byl upraven poměr civilních a armádních příslušníků národní bezpečnostní rady a její role byla i v praxi zredukována na poradní těleso. Poprvé byl navíc generálním tajemníkem rady zvolen civilní příslušník. V květnu 2004 byly zrušeny i vojenské bezpečnostní soudy a armáda ztratila pravomoc jmenovat své členy do rad pro vzdělání a média. V lednu 2005 byl představen i nový trestní zákoník a došlo i k reformě soudnictví. Byla upravena soustava soudů a soudní procedury, čímž se justice stala přístupnější řadovému obyvatelstvu. Dále došlo ke zrušení trestu smrti a k úpravě zákonů omezujících svobodu tisku a shromažďování. Turecká vláda také přijala nadřazenost Evropského soudu pro lidská práva nad tureckou jurisdikcí, čímž přirkl tureckým občanům právo se k této instituci v případě porušování jejich práv odvolávat. Po sérii reforem zavedených AKP během svého prvního volebního období se Turecko právním a politickým systémem, přinejmenším v legislativě, srovnalo s evropskými zeměmi a roku 2005 s ním EU zahájila přístupová jednání (Grigoriadis 2009: 140–141; Keyman, Gumuscu 2014: 39–47; Zürcher 2017: 340–341). Během série reforem trestního zákoníku však došlo i k prvním náznakům islamistického pozadí strany. Erdoğan v roce 2004 navrhl, aby bylo cizoložství trestným činem. Přestože měla AKP většinu a byla by tak schopna zákon prosadit, po silně negativní reakci opozice i EU byl nakonec stažen. Stejně tak vzbudila kontroverzi i reforma povolující absolventům škol Ímam Hatip dále studovat na nenáboženských univerzitních fakultách. AKP byla v tomto případě obviňována z pokusů o islamizaci školství. Dalším z řady návrhů vzbuzujících vášně byl i zákon o povinném odchodu státních úředníků do důchodu po dovršení věkového limitu. Tím by se strana zbavila části sekulárních kemalistických úředníků (Rabasa, Larrabee 2008: 55–56).

3.3 Potlačení vlivu sekulárních elit

Protože Gül slíbil, že AKP nebude reformy prosazovat unilaterálně, ale po dohodě s CHP, největším odpůrcem reforem nebyla parlamentní opozice, nýbrž prezident a armáda. Prezident Sezer byl bývalý soudce ústavního soudu a zapřisáhlý sekularista. Odmítal tak podepsat kontroverzní zákony a často je postupoval nejvyššímu soudu, který velké množství z nich nakonec zamítl. Sezer se také silně vymezoval vůči dámským pokrývkám hlavy a vyžadoval dodržování jejich zákazu v budovách veřejných služeb, ačkoli je nosily i manželky hlavních představitelů AKP. Sezer je tak nezval na oficiální události v prezidentském paláci (Rabasa, Larrabee 2008: 55–62; Zürcher 2017: 341). Ani postoj armády k vládě AKP nebyl přívětivý. V počátku její vlády byl velitelem armády generál Özkök. Ten se obecně snažil s AKP vycházet

a vnímal její vzestup k moci jako vůli lidu, kterou je třeba respektovat. Armáda neprotestovala vůči reformám vycházejícím z dohod s EU, neměla tak výhrady ani k úpravám složení a pravomocí národní bezpečnostní rady. V případech, kdy však reformy ohrožovaly sekulární charakter státu, armáda důrazně protestovala. Tak tomu bylo v případě reformy vzdělání umožňující absolventům Ímam Hatip škol studovat na univerzitách. Stejně tak stále docházelo k propouštění důstojníků z aktivní služby pro islamistické tendence. Roku 2006 ale nahradil generála Özköka v čele armády generál Büyükanıt, jenž byl striktním sekularistou a vedl proti AKP podstatně přísnější linii. Ve své funkci opakovaně varoval před islámským fundamentalismem a před narušováním sekulárního charakteru tureckého státu (Hale, Özbudun 2010: 89–91; Rabasa, Larrabee 2008: 68–71).

Důležitým momentem ve vztahu armády a vládnoucí strany byly prezidentské volby v roce 2007. Turecký prezident byl volen parlamentem, v němž AKP držela výraznou většinu, a bylo tak pravděpodobné, že prosadí vlastního kandidáta. Strana by se v tom případě zbavila další opoziční složky, kterou do té doby zosobňoval prezident Sezer. V reakci na tuto skutečnost armáda stejně jako v roce 1997 mobilizovala sekulární část společnosti a 14. dubna, krátce před prvním kolem voleb, uspořádala demonstraci proti pravděpodobné Erdoğanově kandidatuře. AKP nakonec jako svého kandidáta nominovala Abdullaha Güla. Opoziční strany volbu bojkotovaly a Gül tak zvítězil už v prvním kole. Protože se však samotné volby zúčastnila pouze AKP, opoziční strany hlasování napadly z důvodu, že nebylo naplněno volební kvorum. Ve stejný den vydala armáda na svých internetových stránkách memorandum, ve kterém varovala před nebezpečím ohrožujícím turecký sekularismus a ubezpečila veřejnost, že je odhodlána bránit základní charakteristiky Turecké republiky (Dorransoro, Gourisse 2015: 625–626; Rabasa, Larrabee 2008: 71–73; Zurcher 2017: 342). AKP reagovala prohlášením, v němž zdůrazňovala, že v demokracii je armáda podřízena civilní správě, tedy premiérovi, a že v demokratických zemích je nepřipustné, aby armáda kritizovala vládu. Ústavní soud následně podpořil opoziční strany, prezidenta a armádu, a volby zneplatnil. Erdoğan reagoval voláním po nových volbách a reformě ústavy, která by upravila roli prezidenta. Navíc se rozhodl vyhlásit předčasné volby. Sezer se opět obrátil na ústavní soud a chtěl tyto změny prohlásit za neústavní, ale tentokrát mu nebylo vyhověno a soud nařídil o těchto otázkách referendum. Následné události ukázaly, na čí straně stojí veřejnost. V červnových volbách AKP získala 46,5 % hlasů, zatímco sekulární proud zastupující CHP pouze 21 %. Do sněmovny se tentokrát dostaly i další subjekty, krajně pravicová MHP se 14 % a nezávislí levicoví kandidáti spojování s kurdskou menšinou. Gül byl tak novým parlamentem v srpnu zvolen prezidentem Turecka a v říjnu konané referendum o ústavních změnách upravujících roli prezidenta přineslo AKP další

vítězství, tentokrát se 69 % hlasů. Volební dominance AKP narušila rozdělení moci mezi vládou a sekulárními státními elitami. Výsledky parlamentních voleb a ústavního referenda jí dodaly silný mandát a sebevědomí k dalším reformám vztahů mezi rolí civilních vlád a armády v turecké politice. Prezidentské volby v roce 2007, kdy byl do této funkce poprvé v historii zvolen člověk s islamistickým pozadím, znamenaly důležitý zlom v těchto vztazích a přinesly monopolizaci moci v rukou AKP. Armádní představitelé odmítli účast na Gülově slavnostní přísaze i při jím vykonaném otvírání parlamentu (Hale, Özbudun 2010: 92; Keyman, Gumuscu 2014: 45–49; Zürcher 2017: 342–343).

3.3.1 Omezení moci armády a justice

AKP pokračovala v omezování vlivu sekulárního státního aparátu a armády v rozhodovacím procesu i ve svém druhém volebním období. V těchto snahách se opírala i o tzv. gülenistické hnutí. Jde o náboženské hnutí zaměřené na duchovní vývoj jednotlivce a osobní růst s velkým důrazem na vzdělání. Gülenisté se oficiálně distancují od politického islámu, zdůrazňují multikulturní toleranci a koexistenci náboženství a vědy. Odmítají tak islamizaci politiky a státu. Původní deklarovanou snahou jejich vůdce, Fethullaha Gülena, bylo pouze obnovit náboženský život občanů, jenž by ale byl na rozdíl od kemalistických představ součástí veřejného života. Přesto byl však po armádní intervenci v únoru 1997 Gülen obviněn z podřívání sekulárních hodnot a od té doby žije v exilu ve Spojených státech. Hnutí má svůj původ v 80. letech, roku 1982 otevřelo první soukromou školu v Ízmiru, již vzápětí následovala další v Istanbulu. Jejich největší vliv pochází právě z těchto soukromých škol, takzvaných *dershane*, ve kterých jsou studenti primárně připravováni na přijímací zkoušky na univerzitu. Vedle vzdělání v přírodních vědách je zde studentům také vštěpováno gülenistické pojetí islámu a školné činí významnou část příjmů hnutí (Dogan 2020: 53–54, 181–184; Howard 2016: 182; Keskin 2012: 128–129; Waldman, Caliskan 2017: 64–65).

AKP a gülenistické hnutí měly stejný zájem, kterým bylo nacionalisticky založené Turecko se silnou konzervativně náboženskou národní identitou. Hnutí mělo v době nástupu AKP pobočky ve střední Asii, USA i v Evropě a disponovalo obrovským kapitálem, získaným podnikatelskými aktivitami jeho členů. Během prvního volebního období se AKP od gülenistického hnutí distancovala, aby spojenectví těchto dvou islamistických subjektů nepopudilo sekulární elity země, ale od druhého volebního období uzavřely oba subjekty strategickou alianci s cílem omezit dohled armády nad politikou. Hnutí těžilo z proaktivní politiky AKP na Blízkém východě. AKP také podporovala kariérní růst členů hnutí v rámci státu a na oplátku z těchto vysoce postavených gülenistů ve státní správě, policii a soudnictví těžila, protože tato místa byla do té doby obsazena především sekulárními elitami. Do armády

se však gülenistům v tomto období proniknout nedařilo. Turecké armádní složky prováděly každé dva roky přehled personálu a vojáky spojované s islamismem propouštěly (Dogan 2020: 55–59; Öztürk 2019: 11–12).

AKP a gülenisté se snažili omezit vliv armády prostřednictvím dvou vykonstruovaných procesů zvaných Ergenekon a *Balyoz* (Perlík). Aféra s Ergenekonem, jenž měl být tajnou sekulární organizací usilující o svržení vlády, započala v červnu 2007. V průběhu následujících dvou let AKP nařídila série zatčení generálů ve výslužbě, novinářů, policistů, starostů či akademiků, kteří patřili mezi oponenty vlády. Vzhledem k povaze obžalovaných byly procesy napadány jako způsob, jímž se AKP a Gülenistické hnutí snaží zúčtovat se svými kritiky a upevnit si moc. Lídr CHP Deniz Baykal a velitel tureckých vojsk generál Başbuğ praktiky AKP kritizovali (MacDonald 2019; Waldman, Caliskan 2017: 31–35; Zürcher 2017: 344–345). V lednu 2010 se navíc objevily dokumenty o plánovaném armádním převratu nazvaném Operace perlík (*Balyoz*), který měla armáda údajně připravovat již od roku 2003. Armáda existenci podobných plánů odmítla a pravost dokumentů byla zpochybňována i opozicí a částí veřejnosti. Přesto však bylo zadrženo velké množství současných i bývalých vysokých představitelů armády. V reakci na zatýkání rezignovalo i tehdejší vedení turecké armády, které do procesů vtaženo nebylo. Verdikty v těchto dvou procesech padly v letech 2012 a 2013. Bylo odsouzeno 276 lidí, mimo jiné generál Başbuğ, který byl odsouzen na doživotí. Rok poté však zasáhl ústavní soud a část odsouzených generálů, včetně Başbuğa, byla propuštěna. Všichni odsouzení v rámci procesu s Operací perlík byli očištěni do března 2015 a 1. července byl anulován i zbytek případů s odůvodněním, že existence Ergenekonu nebyla potvrzena. Tyto soudní procesy však vzaly poslední zbytky politické moci armádě. V červenci 2013 byl pozměněn článek interního řádu armády, který ji zavazoval k obraně republikánského zřízení. Armáda se tak stala definitivně podřízenou vládě (Al Jazeera 2011; Dogan 2020: 59–60; MacDonald 2019; Waldman, Caliskan 2017: 36–38; Zürcher 2017: 345–346).

Další složkou moci, kterou aliance AKP a gülenistů potřebovala dostat pod svou kontrolu, bylo turecké soudnictví. Motivaci k tomuto procesu lze nalézt v událostech započatých v lednu 2008, kdy došlo k úpravě turecké ústavy poté, co MHP navrhla povolení nosit šátky na univerzitách. AKP tento návrh podpořila a v březnu čelila dalšímu pokusu o uzavření strany, protože se nejvyšší státní zástupce obrátil na ústavní soud s obviněním, že strana narušuje sekulární tradice země. Soud AKP shledal vinnou a uložil jí pokutu, nicméně k jejímu zrušení o jeden hlas nedošlo. Poté, co se nejvyšší státní zástupce roku 2010 opět pokusil o její uzavření, připravila AKP balíček ústavních změn, jež tyto praktiky ztěžovaly a zároveň umožňovaly zásadní restrukturalizaci turecké justice. Tyto reformy AKP představila

v referendu, které bylo v den 30. výročí zářijového puče schváleno 58 % hlasů. Byla restrukturalizována soustava vyšších soudů a také Vysoká rada soudců a státních zástupců (*Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu*, HSYK), která dosud pro AKP představovala překážku při prosazování její politiky. Návrhy také umožňovaly kompletní rozpuštění HSYK a volbu nových členů orgánu. AKP si tak mohla do HSYK dosadit své kandidáty, často z řad gülenistů. Dále byly pozměněny nominační procedury ústavního soudu a byl rozšířen počet soudců náležících k této instituci. Schválení tohoto referenda představuje vrchol spolupráce mezi AKP a gülenisty. Fethullah Gülen osobně vystoupil s výzvou svým příznivcům, aby referendum podpořili. Po jeho úspěšném schválení získali gülenisté kontrolu nad ministerstvy školství, vnitra a spravedlnosti, a připravili v nich rozsáhlé personální změny. Úředníci začali být dosazováni na základě odlišných ideologických a politických kritérií než v předchozích obdobích. Stejně tak si Gülenisté dosazovali své členy do vedení policejních složek a soudů. Postupně tak obsadili pozice ve všech složkách státní moci (Dogan 2020: 60–61; Hale, Özbudun 2010: 93; Keyman, Gumuscu 2014: 47–48; Waldman, Caliskan 2017: 72–73). AKP tak v průběhu druhého volebního období kompletně potlačila vliv sekulárních institucí, jež udržovaly kemalistický charakter státu, a dostala je pod svou kontrolu. Kulturní změna tureckých politických elit byla patrná na první pohled. Hlavní představitelé režimu byli na konci druhého volebního období AKP oddaní muslimové držící ramadán a jejich manželky nosily na veřejnosti šátky. Stejně chování bylo očekáváno i od příslušníků státní správy. Do budov státních institucí a veřejných prostor byly instalovány modlitebny a vláda zavedla i agresivní politiku proti prodeji a konzumaci alkoholu. Jeho prodej podléhal vysoké dani a vláda vedla kampaně i proti veřejným projevům náklonnosti. Sekulární identita tureckého státu tak byla implicitně zpochybňována, přestože se tyto změny z velké části nedotkly přímo legislativního procesu. Podle Zürchera lze v tomto období pozorovat i znatelný nárůst zájmu turecké společnosti o osmanskou minulost (Zürcher 2017: 349–350).

3.4 Zahraniční politika

AKP se v zahraniční politice inspirovala myšlenkami tureckého akademika Ahmeta Davutoğlua a jeho knihou Strategická hloubka (*Stratejik Derinlik*). Davutoğlu se stal hlavním Erdoğanovým poradcem v oblasti zahraniční politiky a následně v květnu 2009 ministrem zahraničí. Ve své knize kritizoval absenci dlouhodobé strategie v turecké zahraniční politice. Ta podle něj byla tvořena jednotlivými reakčními rozhodnutími bez širší vize, na základě které by tato politika byla uplatňována a která by dokázala využít tureckou historii a geografické umístění. Nejvíce se tato skutečnost odrážela v turecké politice vůči Blízkému východu, kdy

vládní elity popíraly historické a kulturní vazby na tento region a nebyly schopny využít historický odkaz k většímu vlivu na blízkovýchodní země. Davutoğlu vnímal Turecko jako ústřední zemi svého regionu, stojící na pomezí Západu a Východu. Turecko dle jeho názoru disponovalo vícero regionálními identitami, stejně tak jako je součástí všech těchto regionů. Davutoğlu však zdůrazňoval, že i přes větší angažovanost v blízkovýchodních otázkách a snahy o skloubení muslimské a evropské identity je pro Turecko stále cílem především vstup do EU. Další prvek, který Davutoğlu představil, je princip bezproblémové politiky. To znamenalo transformaci tureckých vztahů se svými sousedy. Turečtí představitelé přestali vyobrazovat Rusko, Írán, Řecko či Kypr jako hrozbu a začali hledat sféry společných zájmů, na jejichž základě by vzájemné vztahy zlepšovali (Arkan, Kınacıoğlu 2016; Kösebalaban 2011: 150–153).

Počátku vlády AKP v mezinárodní politice dominovala Irácká válka. Veřejné mínění bylo silně proti tureckému angažmá v Iráku a stejně tak proti turecké účasti ve válce vystoupily i všechny politické strany, včetně těch sekulárních. Tehdejší premiér Gül se snažil americké invazi do Iráku zamezit, nicméně poté se AKP snažila se Spojenými státy plně spolupracovat. V turecké společnosti však můžeme celkově od roku 2000 a posléze od nástupu George W. Bushe pozorovat prudký pokles sympatií ke Spojeným státům. Antiamerické projevy byly na začátku tisíciletí přítomny v celé společnosti, nikoliv jen na levici, jako tomu bylo v 60. letech, či v islamistických vrstvách. Během americké invaze do Iráku tak turecký parlament přihlédl mimo jiné právě k postoji veřejnosti a odmítl povolit průchod amerických jednotek svým územím, přestože Erdoğan tento průchod podpořil. K přijetí plánu bylo potřeba absolutní většiny hlasů, ale opoziční strany hlasovaly proti, stejně jako část poslanců AKP. V červnu však parlament povolil USA využívat pro válečné operace leteckou základnu İncirlik a blízký přístav Mersin. V říjnu pak schválil i zapojení tureckých vojáků ve stabilizační operaci NATO. I přes silný odpor veřejnosti AKP podporovala úzkou spolupráci s USA a přikládala spojenectví s touto zemí nejvyšší prioritu. Naproti tomu sekulární CHP nesouhlasila s americkým využíváním tureckých vojenských základen a prezident Sezer odsuzoval iráckou invazi pro její slabou legitimitu v rámci mezinárodního práva (Hale, Özbudun 2010: 129–133; Kösebalaban 2010: 166–168). Poté, co byl do funkce zvolen Barack Obama, došlo ke krátkodobému zlepšení americko-tureckých vztahů. Následně však kvůli americkému uznání arménské genocidy, krizi v turecko-izraelských vztazích a tureckému obhajování Íránu a odporu k uvalení nových sankcí na Írán došlo k jejich opětovnému zhoršení (Kösebalaban 2011: 168–171).

Pro sekulární elity bylo lakmusovým papírem toho, jak si AKP bude v zahraniční politice počínat, spojenectví s Izraelem. Po únorovém puči se z Izraele stal cenný strategický

spojenec a pokud by se Erdoğan pokusil tento vztah změnit, byl by to pro armádu a sekulární elity důkaz islamistického založení AKP. Situaci však výrazně ovlivnily události v dubnu 2002, kdy izraelská armáda vtrhla do jeninského uprchlického tábora a při svém boji proti palestinským militantům způsobila rozsáhlé ztráty na životech civilního obyvatelstva. Jeninské události byly silně medializovány a vyprovokovaly v turecké společnosti protiizraelské nálady. Situace se opakovala v roce 2004, kdy Izrael provedl v krátkém sledu dva atentáty na duchovní vůdce hnutí Hammás. Tento čin se opět setkal s velkou nevolí tureckého obyvatelstva a premiér Erdoğan reagoval tím, že označil Izrael za teroristický stát. O dva roky později pak AKP přijala v Ankaře delegaci hnutí Hammás, se kterou se setkal mimo jiné tehdejší ministr zahraničí Abdullah Gül. Proti tomuto kroku protestovala izraelská vláda i domácí sekulární opozice (Hale, Özbudun 2010: 142; Human Rights Watch 2002; Kösebalaban 2011: 176–178). Krize ve vztazích těchto dvou aktérů se v dalších letech dále prohlubovala. Na přelomu let 2008 a 2009 proběhl v Pásmu Gazy další konflikt mezi Hammásem a Izraelem, přičemž Izrael podnikl rozsáhlou ofenzivu na toto území. Turecko zaujalo výrazně propalestinský postoj, turecké nemocnice přijímaly zasažené palestinské děti a turečtí představitelé používali velice ostrou rétoriku, kdy Erdoğan označil počínání Izraelců za zločiny proti lidskosti. Tato nálada postihla celou společnost, ve velkých tureckých městech probíhaly protiizraelské protesty. Další roztržka mezi představiteli obou států proběhla na summitu v Davosu, kde Erdoğan během debaty označil izraelského premiéra Šimona Perese za vraha a opustil místnost. Turecko následně v říjnu odmítlo začlenit Izrael do cvičení NATO konaného v Turecku. V květnu 2010 došlo k napadení turecké lodě Mavi Marmara, která byla součástí flotily vezoucí humanitární pomoc do blokádu ochromené Gazy. Na lodi zemřelo množství tureckých civilistů a poté, co se za tento krok izraelští představitelé odmítli omluvit, byl odvolán izraelský velvyslanec v Turecku. K částečné nápravě vztahů došlo až poté, co se roku 2013 Izrael za potopení lodi omluvil a zavázal se k zaplacení odškodného rodinám obětí. K tomu došlo o tři roky později, v rámci dohody upravující vztahy těchto dvou zemí (Cagaptay 2020: 205; Kösebalaban 2011: 176–181).

Turecko se v rámci konceptů proaktivní zahraniční politiky a bezproblémové politiky snažilo rozšířit svůj vliv na Blízkém východě, což se projevilo mimo jiné i jeho snahou o mediaci blízkovýchodních konfliktů. Nejzřetelnější je tato snaha právě u palestinsko-izraelského konfliktu, kde Turecko organizovalo řadu setkání vysokých státních představitelů. Roku 2007 se v Ankaře setkali Šimon Peres a prezident Palestiny Mahmúd Abbás a stejně tak se Turci snažili iniciovat i setkání mezi syrskými a izraelskými představiteli. Erdoğan s Davutoğlem se snažili i o normalizaci vztahů s Arménií, kde však naráželi na dva zásadní

problémy. Prvním byly arménské spory s Ázerbájdžánem o Náhorní Karabach. Ázerbájdžán je turkickou zemí a má s Tureckem velice blízké vztahy, a tak sblížení obou zemí nesl nelibě. Druhým problémem byla otázka genocidy Arménů za první světové války, kterou Turecko do dnešního dne popírá. Přesto však došlo k určitému posunu, když v roce 2008 prezident Gül podnikl první tureckou oficiální návštěvu Arménie. V říjnu 2009 pak v Žürichu došlo k podepsání protokolů upravující bilaterální vztahy, ty však byly kritizovány parlamenty obou zemí a nedošlo k jejich ratifikaci (Keyman, Gumuscu 2014: 76; Kösebalaban 2011: 162–163; Waldman, Caliskan 2017: 211).

Blízkovýchodní politika byla jednou ze sfér, kde došlo po implementaci Davutoğluových myšlenek k největším změnám. Už v lednu 2003 došlo v Ankaře k setkání šesti ministrů zahraničí zemí Blízkého východu. Konkrétně Turecko přivítalo delegace Íránu, Egypta, Saúdské Arábie, Sýrie a Jordánska. Právě do Íránu měl navíc Erdoğan naplánovanou cestu po svém nástupu do funkce, ale rozhodl se ji odložit kvůli probíhající Irácké válce a složitým vztahům s USA. Ve vztazích s Íránem však docházelo k postupnému zlepšení, které započala návštěva prezidenta Sezera v Teheránu už v roce 2002. Obě země sdílely problémy se separatistickými tendencemi kurdské menšiny, což přispělo ke spolupráci v oblasti bezpečnosti. Následně došlo i k posílení ekonomických vazeb obou zemí, kdy Turecko z Íránu importovalo zemní plyn, aby omezilo závislost na Rusku. Turecko se také diplomaticky angažovalo v západních pokusech o denuklearizaci Íránu a často se stavělo na jeho stranu. Erdoğan několikrát zpochybnil tvrzení, že se iránský představitelé pokouší sestrojít jadernou zbraň a Ahmet Davutoğlu v roce 2010 prohlásil, že ekonomické sankce uvalené na Írán nejsou nutné (Hale, Özbudun 2010: 140–141; Keyman, Gumuscu 2014: 75–76; Kösebalaban 2011: 175–186; Waldman, Caliskan 2017: 214). Stejně tak docházelo k výraznému posunu v tureckých vztazích se Sýrií. Před nástupem AKP byly vztahy mezi oběma zeměmi chladné, Sýrie podporovala PKK a poskytovala úkryt předním členům organizace, včetně jejich vůdce Abdullaha Öcalana. Až poté, co Turecko pohrozilo syrské vládě válkou Syřané uzavřeli tábory PKK na svém území a Öcalana deportovali. Dalším vzájemným problémem byla otázka provincie Hatay, která byla původně součástí syrského mandátního území. Roku 1938 se však osvobodila a o rok později se připojila k Turecku, přičemž Sýrie si na toto území kladla nárok. Syrský prezident Háfiz al-Asad, který dlouhodobě prosazoval protitureckou politiku, roku 2000 zemřel a jeho nástupce a syn, Bašár al-Asad, vystupoval vůči Turecku podstatně pragmatičtěji a umírněněji. AKP se v rámci programu bezproblémové zahraniční politiky zasadila o zlepšení vztahů. Došlo k recipročním návštěvám vysokých státních představitelů a roku 2004 i k výraznému posunu, když Sýrie uznala územní celistvost Turecka. Následovaly další kroky

prohlubující ekonomickou i politickou kooperaci. V letech 2009 a 2010 turecká vláda zrušila vízovou povinnost pro občany Sýrie, Libanonu a Jordánska a avizovala založení bezvízové zóny volného obchodu mezi těmito státy. Těmto plánům však učinilo přítrž arabské jaro. (Hale, Özbudun 2010: 142; Kösebalaban 2011: 184–185; Waldman, Caliskan 2017: 202).

3.5 Třetí volební období a obrat v politice AKP

Roku 2011 obhajovala AKP svou pozici v parlamentních volbách a dosáhla svého dosud nejlepšího výsledku. Hlasovalo pro ni 49,8 % voličů. Erdoğan tohoto úspěchu dosáhl zčásti tím, že v předvolební kampani dále polarizoval společnost. Vymezoval se vůči těm segmentům, které pro něj nehlasovaly, tedy především sekularistům, liberálům a příslušníkům levice. Dalším podstatným faktorem však bylo i to, že se turecká ekonomika dokázala dostat z recese, zapříčiněné světovou finanční krizí. V letech 2010 a 2011 zažila turecká ekonomika růst o 9,2 %, respektive 8,8 % a docházelo i k růstu životní úrovně. Tento faktor voliči v červnových volbách rovněž zohlednili (Cagaptay 2017; Waldman, Caliskan 2017: 67–70). Od třetího volebního období AKP se výrazně mění narativ představitelů vládnoucí strany. Určité náznaky však lze spatřit již v předvolební kampani. Volební program AKP se téměř nezmiňoval o EU a turecko-evropských vztazích a ve stejném duchu se nesl i Erdoğanův povolební projev, v němž dal dále najevo příslušnost Turecka k Blízkému východu. Evropa přestala být ve třetím vládním období AKP obecně centrem turecké politické debaty. Ta se, stejně jako turecká zahraničněpolitická orientace, obracela k regionům okolo tureckých hranic (Alpan 2016: 21–25).

3.5.1 Protesty Gezi a rozchod s gülenisty

Vzhledem k tomu, že se Erdoğanovi podařilo odstranit kemalistický dohled nad spravováním státu, pozbyla jeho koalice s gülenisty smysl. Kvůli jejich rozsáhlému napojení na státní správu je navíc nyní začal vnímat jako politické a ideologické rivaly. K prvním sporům došlo již během krize s Izraelem po napadení lodi Mavi Marmara. Gülen kritizoval turecké jednání, které označil za narušování izraelské autority nad regionem a zpochybnil opodstatněnost turecké akce. To představovalo šok pro stoupence AKP i některé gülenisty. Už krátce po zářijovém referendu Erdoğan gülenisty ve státní správě obviňoval z prosazování pouze svých vlastních zájmů a k dalšímu rozkolu došlo v únoru 2012. Gülenisté kritizovali AKP za mírové rozhovory s PKK, které tou dobou probíhaly v Oslu. Státní zástupce, jenž byl členem hnutí, obvinil diplomata AKP řídícího mírová jednání, Hakana Fidana, za prozrazování informací PKK a spolupráci na organizaci kurdského státu. Erdoğan diplomata pomocí promptní výměny soudců a státních zástupců, následované změnou legislativy, očistil. Od této chvíle však na hnutí

pohlížel nepřátelsky a síť jeho členů ve státní správě označil za stát ve státě (Dogan 2020: 65–69; Lord 2018: 273–274).

Turecko v tomto období stále procházelo sociodemografickými změnami, způsobenými pokračujícím nárůstem populace a rychlou urbanizací. To mělo za následek rychlý rozvoj městských center a gentrifikaci² přilehlého okolí, kdy byli původní obyvatelé často z ekonomických důvodů nuceni odejít na odlehlá předměstí. Vládní agentura zabývající se bytovou výstavbou navíc disponovala rozsáhlými pravomocemi a její výdaje nebyly téměř nijak regulovány. Agresivní politika v oblasti stavebnictví, které bylo největší ekonomickou oporou AKP, si tak v turecké společnosti získala řadu odpůrců. V květnu 2013 měl být zastavěn istanbulský park Gezi, jenž představoval poslední veřejné zelené prostranství v dané části města. To se setkalo s nevolí environmentalistických aktivistů. Ti se následně 28. května odhodlali k protestu a v parku začali přespávat. O dva dny později byla tato demonstrace policií rozehnána za pomoci slzného plynu a vodních děl. Státní média se dění v parku Gezi nevěnovala, ale zásah policie byl silně medializován prostřednictvím sociálních sítí a vyprovokoval masové demonstrace. Davy se shromáždily na istanbulském náměstí Taksim a v dalších více než 70 tureckých městech. Protestů se účastnili odpůrci AKP z řad sekularistů, Kurdů, alevitů, lidskoprávních i environmentálních aktivistů, ale i příslušníci levice či odborů. Dominovala však především mladá urbanizovaná střední třída. Tato vrstva obyvatelstva měla často vysokoškolské vzdělání a byla silně ovlivněná prodemokratickými reformami AKP na začátku tisíciletí. Zakládala si tak na dodržování lidských práv. Erdoğan se tou dobou nacházel v zahraničí a po návratu protestující odsoudil jako vandaly, kteří nerespektují národní vůli vyjádřenou výsledky voleb. Z podněcování protestů nařkl vnější síly, konkrétně zahraniční média a organizace. Dále mobilizoval vlastní stoupence, aby v ulicích podpořili vládu, a díky zásahům policie se režimu podařilo do konce června protesty rozehnat. Vzhledem k organizaci demonstrací skrze sociální sítě AKP dočasně zakázala Twitter a zřídila kybernetickou bezpečnostní radu. (Cagaptay 2017; Dogan 2020: 122; Yesil 2016: 118–120; Zürcher 2017: 354–356).

Během těchto protestů se špičky AKP rozcházely v tom, jak nastalou situaci řešit. Zatímco Abdullah Gül a Bülent Arınç byli pro dialog s protestujícími a kritizovali příliš násilné zásahy policie, Erdoğan byl k odpůrcům režimu o poznání více konfrontační. Gül měl výhrady k posilování cenzury, dočasnému zákazu sociálních sítí a k Erdoğanově proaktivní zahraniční politice, která podle něj odcizovala Turecko Západu. Na konci svého prezidentského mandátu

---

² Příliv bohatší střední třídy do méně rozvinutých čtvrtí, následná proměna lokality

se tak ocitl v izolaci v rámci užšího vedení strany. Erdoğan prosadil zákon stanovující, že prezident může ve funkci působit pouze po jedno funkční období a když tento mandát v roce 2014 Gülovi vypršel, zamezil i jeho následnému nástupu do čela strany. Kongres AKP, na kterém se volil nový lídr, totiž Erdoğan vyhlásil nad den před koncem Gülova prezidentského mandátu, čímž ho z volby efektivně vyloučil, protože prezidentská funkce byla ze své definice nadstranická. Nové poměry ve straně kritizoval i Arınç. Ten byl, stejně jako Gül, proti cenzuře tisku a kritizoval i probíhající procesy s Ergenekonem a Operací perlík, jež označoval za způsob, jak se zbavit opozice z řad sekulárních elit. Nešlo však pouze o Güla a Arınçe, Erdoğan měl obecně problémy se staršími členy strany, kteří na něm byli nezávislí a nebáli se případně dát najevo svůj nesouhlas s jeho kroky. Na druhou stranu mladší generace členů AKP byla k Erdoğanovi loajální. Protlačil tak rezoluci omezující členy AKP k maximálně třem funkčním obdobím ve vládě. Tento krok odstavil od moci velkou část starších straníků a napomohl Erdoğanovi upevnit si moc ve straně (Phillips 2017: 153–157; Waldman, Caliskan 2017: 116).

Protesty Gezi implicitně podporoval i Gülen a odplata na sebe nenechala dlouho čekat. Již delší dobu AKP odmítala najímat a udělovat povýšení členům hnutí ve státní správě a nepřidělovala státní zakázky gülenistickým podnikatelům. V listopadu se vláda rozhodla, že uzavře všechny *dershane*. Čtvrtina tureckých *dershane* je v držení gülenistů a tvoří významný zdroj příjmů hnutí, jejich uzavření by tak představovalo citelnou ránu. Odpovědí hnutí bylo prosincové vyšetřování AKP za korupční praktiky. Během dvou vln zatýkání v prosinci 2013 bylo zatčeno 52 lidí včetně členů státní správy a rodinných příslušníků vládních ministrů pro podezření z korupce, podvodu a praní špinavých peněz. Šlo o machinace státem vlastněné turecké banky, která obcházela americké sankce na Írán a směňovala s ním zlato za ropu a zemní plyn. Ve druhé vlně byla navíc skloňována jména Erdoğanových synů a ministr pro městské plánování navíc po své rezignaci prohlásil, že se přečinů dopustil i Erdoğan. Ten však obvinění odmítl a celé vyšetřování označil za mezinárodní konspiraci gülenistického paralelního státu. Všichni státní zástupci a policisté podílející se na vyšetřování byli následně zatčeni a souzeni za pokus o svržení režimu. Roky 2014 a 2015 přinesly masivní zátahy na členy hnutí a znárodňování či uzavírání gülenistických institucí, zejména škol, bank a médií (Dogan 2020: 71–76; Öztürk 2019: 13–14).

3.5.2 Erdoğan prezidentem

V roce 2014 čekaly Turecko komunální a následně i prezidentské volby. V předvolební kampani ke komunálním volbám Erdoğan pokračoval v konfrontační rétorice vůči liberálním proudům a gülenistům, které označoval za přísluhovače cizích mocností. V následných volbách AKP uspěla, když dostala 43 % všech hlasů, nicméně ve velkých městech na západě země byl

evidentní vliv opoziční střední třídy. Po komunálních volbách Erdoğan pokračoval v čistkách v řadách policie a státních zástupců a připravoval se na volby prezidentské, ve kterých sám kandidoval. Opozice se po neúspěchu, zapříčiněném zčásti i rozdrobením hlasů mezi různé subjekty, v prezidentských volbách z velké většiny spojila za jedním kandidátem. Tím byl historik a bývalý tajemník OIC Ekmeleddin İhsanoğlu. İhsanoğlu byl stejně jako Erdoğan konzervativním kandidátem a nebyl čistým sekularistou. Nemohl se tak vůči Erdoğanovi vymezit v těch pro opozici nejpálčivějších tématech a pro svůj konzervativní přístup si plně nezískal ani liberální část střední třídy. Erdoğan tak zvítězil už v prvním kole s 52 % hlasů (Zürcher 2017: 358–359).

Erdoğan svým zvolením uvolnil premiérské křeslo i pozici lídra AKP, přičemž obě funkce následně obsadil Ahmet Davutoğlu. Ten byl k prezidentovi o poznání loajálnější než Gül s Arınčem, přesto se však oba rozcházel v názorech na migrační krizi, kurdská mírová jednání či ústavní reformu upravující prezidentské pravomoci. Erdoğan nesouhlasil ani s výběrem některých Davutoğlových ministrů. Před parlamentními volbami naplánovanými na červen 2015 Erdoğan i přes oficiální neutralitu prezidentské funkce vystupoval na mítincích AKP a nabádal Turky k volbě pro vládnoucí stranu. V předvolební kampani Davutoğlu představil vizi nového Turecka. Avizoval mimo jiné ústavní změny a přeměnu politického systému v prezidentský. AKP se v kampani snažila budovat narativ volby mezi novým Tureckem, symbolizovaným právě touto stranou, a návratem armádního dohledu nad politikou. V následných volbách pak AKP získala 40,9 % hlasů. To představovalo obrovský neúspěch. AKP ztratila většinu a Erdoğanovy plány na exekutivní prezidentství vzaly za své. Do sněmovny se také poprvé dostala kurdská Lidová demokratická strana (*Halkların Demokratik Partisi*, HDP). Ta se tentokrát v předvolební kampani kromě kurdského nacionalismu zaměřila i na další menšiny a turecké liberální voliče. Navíc v těch kurdských regionech, v nichž měla do té doby převahu AKP, nasadila HDP konzervativní kandidáty se snahou přetáhnout konzervativní Kurdy na svou stranu. Tato strategie jim vynesla zdvojnásobení počtu hlasů oproti předchozím volbám, se ziskem 13 % poprvé překonali desetiprocentní uzavírací klauzuli a stali se třetím nejsilnějším uskupením v parlamentu. Erdoğanovi bylo jasné, že se mu mírové rozhovory s PKK přestávají politicky vyplácet. Zklamané konzervativní voliče, kteří vyjednávání s PKK kategoricky odmítali, mu přebrala MHP a kurdské voliče získala HDP. Jednání o vládní koalici byla neúspěšná a po jejich konci Erdoğan odmítl pověřit sestavením vlády lídra CHP a namísto toho vyhlásil nové volby, které se měly uskutečnit v listopadu. Během léta a podzimu se Turecko stalo cílem teroristických útoků IS a po selhání mírových rozhovorů došlo i k obnovení bojů proti PKK. Obnovení bojů na jihovýchodě země přitáhlo

k AKP zpět část voličů MHP i konzervativní Kurdy, kteří v červnových volbách volili HDP. AKP tak v listopadu získala 49,5 % a znovunabyla většinu v tureckém parlamentu. Po volbách si představitelé HDP stěžovali na nerovné podmínky v předvolební kampani. Zástupcům strany byl upírán prostor v médiích a neměli možnost pořádat veřejná shromáždění. Útlak ze strany vlády však pokračoval i po volbách, kdy ministerstvo spravedlnosti obvinilo poslance za HDP z podpory terorismu. Poslanci vedení AKP odebrali 37 členům HDP poslaneckou imunitu a ti tak byli v listopadu 2016 zatčeni, včetně lídra strany Selahattina Demirtaše (Cagaptay 2017; Phillips 2017: 157–161; Waldman, Caliskan 2017: 78–81). Mezi Davutoğlem a Erdoğanem však stále docházelo ke sporům. Premiér se stavěl proti přeměně systému na prezidentský a rozšiřování role islámu v turecké politice. V květnu 2016 ho tak pro narůstající neshody s prezidentem na pozici předsedy vlády vystřídal Binali Yıldırım (Bayramoğlu 2016; Phillips 2017: 28).

3.5.3 Puč

K dalšímu zlomu došlo v noci z 15. na 16. července, kdy frakce armády vydala prohlášení, že v souladu s ústavou přebírá kontrolu nad řízením státu za účelem obnovy demokratického zřízení a dodržování lidských práv. Pučisté začali obsazovat vládní budovy, velitelství armády a národní shromáždění. Pro Erdoğana, který byl na dovolené, si do hotelu přišli vojáci. Stihl však uprchnout a ve 3 hodiny ráno promluvil k tureckému lidu. Odsoudil puč jako útok na demokracii a vyzval Turky, aby vyšli do ulic a postavili se za vládu. Lid prezidenta poslechl a davy odpůrců armádního zásahu se srotily na náměstí Taksim a na Atatürkově letišti, kam o půl čtvrté přiletěl i prezident. Pučisté neměli vedoucí figuru, podporu armády, médií, široké veřejnosti ani opozičních politiků, puč tak skončil neúspěšně. Navíc ani samotní vojáci v ulicích často nevěděli, že se podílí na puči proti vládě. David L. Phillips poznamenává, že i turecká opozice, která nesouhlasí s kroky AKP, je zásadně proti armádním zásahům do politiky. I segmenty společnosti vystupující proti vládě se postavily proti armádnímu převratu a upřednostnily demokracii před armádním dohledem. Ztráty na životech i v ekonomické sféře byly značné, zemřelo 312 lidí včetně 145 civilistů a došlo k výraznému poklesu důvěry investorů i k propadu turecké liry. Erdoğan z organizace puče okamžitě obvinil Fethullaha Gülena a prohlásil, že očistí všechny státní instituce od gülenistických vlivů. Vyhlásil tříměsíční stav nouze, během kterého bylo 100 000 lidí propuštěno ze státních institucí včetně soudnictví, armády a bezpečnostních složek. Dalších 40 000 bylo zadrženo či zatčeno, dalším byly rušeny cestovní pasy a došlo i ke konfiskacím civilního majetku. Celkem 1577 univerzitních děkanů bylo během této doby donuceno rezignovat a byly organizovány zátahy na svobodná média a žurnalisty. Tyto praktiky se setkaly s nevolí EU i USA, přičemž EU s Tureckem v listopadu

2016 pozastavila přístupové rozhovory. Po třech měsících byl nouzový stav o další tři měsíce prodloužen a čistky pokračovaly dál (Gurcan 2016; Phillips 2017: 167–173). Výjimečný stav byl nakonec odvolán v červenci 2018. Čistky pokračují do dnešních dnů. Podle agentury Reuters bylo do února 2020 propuštěno 150 000 lidí a 80 000 lidí bylo zatčeno. Dogan navíc uvádí, že existují důkazy potvrzující, že zadržení občané jsou ve vězeních a zadržovacích místech mučeni, a to jak fyzickým bitím, tak i upíráním jídla, vody, či spánku (Butler 2020; Cupolo 2019; Dogan 2020: 130).

3.5.4 Ústavní referendum a prezidencialismus

Erdoğanovy kroky ve třetím volebním období AKP směřovaly k přetvoření tureckého politického systému na prezidentský. Tento přerod měl být schválen občany v referendu v dubnu 2017. Konečná varianta referenda obsahovala 18 bodů. V případě jejich schválení by tyto změny přeměnily turecký systém takřka od základů, přičemž občané dostali na výběr mezi schválením všech 18, či odmítnutím celého balíčku. Tento krok byl podniknut zčásti proto, že veřejná podpora pro exekutivní prezidencialismus byla v Turecku poměrně nízká, a ještě v roce 2016 se pohybovala okolo 30 %. AKP se je tak snažila prosadit v rozsáhlém balíčku obsahujícím i populárnější změny. Referendum navrhovalo zrušení funkce předsedy vlády a převedení jeho pravomocí na prezidenta, přičemž by mu byly navíc rozšířeny i pravomoci ke jmenování členů ústavního soudu a HYSK. Volební období prezidenta a parlamentu by byla sjednocena s pětiletým trváním mandátu. Stranická příslušnost a politická identita prezidenta měly být v případě schválení legalizovány a prezident by tak pozbyl svou nadstranickou a neutrální úlohu. Část legislativních pravomocí by byla přesunuta na exekutivu a prezidentovi by bylo umožněno v poměrně širokých mezích vládnout pomocí dekretů. Výjimkou by byly dekrety upravující lidská práva, politická práva či otázky, které jsou výsadně v kompetenci zákonů. Navíc by získal pravomoci rozhodovat o státním rozpočtu. Součástí balíčku bylo také zrušení vojenských soudů (Bilgin, Erdoğan 2018; Yılmaz 2018: 43–56).

Kampaň i samotná volba probíhaly během stále platícího výjimečného stavu a za pochybných okolností. Opozici byl upírán prostor v médiích i povolení k pořádání veřejných shromáždění. Několik členů parlamentu z opoziční HDP se navíc stále nacházelo ve vězení. Obě strany kampaně se snažily maximálně mobilizovat voliče, přičemž AKP se pro slabou podporu samotných úprav snažila polarizovat společnost a mobilizovat voliče na základě stranického klíče. Samotný elektorát AKP a spřátelené MHP by jí k protlačení referenda stačil. Opoziční strany se naopak snažily na stranickou příslušnost příliš nepoukazovat. CHP v kampani za odmítnutí referenda nepoužívala své stranické symboly a při kritizování rozsahu

pravomocí prezidenta a jejich potenciálního zneužití opoziční politici nepoukazovali přímo na osobu Erdoğan. AKP nakonec změny ústavy v dubnovém referendu těsně protlačila. Pro úpravy se vyslovalo 51 % hlasujících. Opozice však upozorňovala na neshody při sčítání hlasů. V 960 urnách ve východní Anatólii byla 100% účast a všechny odevzdané hlasy byly ve prospěch změn, přičemž někteří obyvatelé těchto vesnic svou účast popírali. Navíc volební komise byly často rozděleny nepoměrně a AKP v nich získala více členů. Dalším podezřelým faktorem byl fakt, že dvě hodiny před uzavřením hlasování bylo oznámeno, že se u voleb přijímají i obálky bez oficiálního razítka volební komise. Podle H. Bilgin a Emreho Erdoğan zvítězila AKP proto, že dokázala mobilizovat svůj elektorát na základě stranického klíče, ačkoliv část voličů MHP nakonec hlasovala proti. Varovným znamením však bylo, že AKP referendum prohrála ve třech největších městech, Istanbulu, Ankaře i İzmiru (Bilgin, Erdoğan 2018; Srivastava 2017).

Na červen následujícího roku Erdoğan vyhlásil předčasné volby, přičemž parlamentní a prezidentská volba byly poprvé sjednoceny v jeden termín. V prezidentské volbě tentokrát nečelil jednotnému kandidátovi opozičních stran, nýbrž pěti rozdílným oponentům. Přesto však vyhrál už v prvním kole s 52,6 % hlasů, zatímco druhý Muharrem İnce za CHP získal 30,7 %. V parlamentních volbách AKP znovu kandidovala v koalici s MHP a dohromady tyto dvě strany opět získaly absolutní většinu, ačkoliv se zisk samotné AKP snížil na 42,5 %. Volby stále probíhaly během výjimečného stavu, vyhlášeného již v červenci 2016, a opozice opět protestovala proti nerovným poměrům v předvolební kampani. Erdoğan dostal nepoměrně více času na kampaň ve státní televizi než jeho protikandidáti a na internetu se objevily videozáznamy volebních podvodů ve východním Turecku. Přes 3 000 urn obsahovalo více volebních lístků, než kolik měl daný obvod voličů, a ve 450 z těchto urn AKP získala 99–100 % hlasů (Ahval 2018; Kirişci 2018; Yackley 2018). Komunální volby roku 2019 do jisté míry napodobily výsledek předloňského referenda. AKP sice zvítězila a na národní úrovni získala přes 40 % hlasů, nicméně v Ankaře, Istanbulu a İzmiru slavila vítězství CHP. İzmir sice CHP držela již před volbami, ale ztráta Ankary a Istanbulu byla pro AKP citelná. V Istanbulu navíc obě strany dělil minimální rozdíl zhruba 13 000 hlasů, což činilo pouze necelých 0,2 %. Erdoğan se tak rozhodl k odvážnému kroku. Dotlačil nejvyšší volební radu k anulování istanbulskeho výsledku a vypsání nových voleb. Ty však pro Erdoğan skončily fiaskem. Rozdíl mezi kandidátem CHP, Ekremem İmamoğluem, a premiérem Yıldırımem kandidujícím za AKP byl tentokrát přes 800 000 hlasů, přičemž İmamoğlu posílil ve všech volebních okrscích. Tyto volby, a zejména vyústění druhého kola v Istanbulu, ukazují, že AKP začíná ztrácet městský elektorát. Právě v Istanbulu odstartovala Erdoğanova politická kariéra,

když dosáhl národní popularity jako starosta za RP. Kadri Gursel připomíná, že Istanbul určuje kulturní i politické trendy zbytku země. Volební prohra v Istanbulu v historii často předznamenávala pokles preferencí i na celostátní úrovni. Zda bude tento trend platit i pro AKP se ukáže v následujících letech (BBC 2019; Gursel 2019).

3.6 Zahraníční politika od arabského jara

Když roku 2011 vypuklo arabské jaro, stálo Turecko před důležitou volbou. Pro své reformy na začátku 21. století bylo protestujícími vnímáno jako vzor soužití islámské víry s demokratickým zřízením, nechtělo však poškodit vztahy s představiteli zemí zasažených protesty. Davutoğlu vnímal události optikou tureckého nástupu AKP, tedy jako boj za demokracii, svobodu a prosazování vůle lidu v rozhodovacím procesu proti dohledu nad politickými záležitostmi ze strany armády a elit. Erdoğan se zachoval podobně, na podzim 2011 během svých návštěv Egypta a Libye potvrzoval roli Turecka jakožto politického vzoru a podporoval zavádění demokratických prvků. Dále zdůrazňoval, že islámské vyznání obyvatelstva může koexistovat se sekulárním zřízením státu a podporoval roli Muslimského bratrstva v demokratizaci těchto společností. Během těchto návštěv se tak stal oblíbencem davů protestujících proti autoritářským režimům. Turečtí představitelé očekávali nástup demokratických režimů, kterým by dominovali zástupci právě Muslimského bratrstva, jež Erdoğan vnímal jako jediné pravé zástupce vůle lidu. Na základě své soft power se Turecko snažilo získat zásadní vliv v regionu a stát se vzorem pro další režimy dominované politickými islamisty. V počátcích arabského jara však byl přístup tureckých představitelů ambivalentní. Tam, kde Turecko nemělo před vypuknutím protestů silné ekonomické zájmy, jako v Egyptě, se Turci explicitně postavili na stranu protestujících. V Libyi či Bahrajnu, kde byli ekonomicky zainteresovaní, byli v kritice stávajícího režimu podstatně zdrženlivější. Konkrétně v Libyi Erdoğan zpočátku odmítal odsoudit režim Muammara Kaddáfího a učinil tak až po aktivní intervenci Francie a Velké Británie v konfliktu (Cagaptay 2020: 187–188; Lynch 2014: 116–117; Phillips 2017: 108–110; Schanzer, Tahiroglu 2016; Waldman, Caliskan 2017: 218–223).

3.6.1 Syrská válka a vztahy s USA a Ruskem

V Sýrii byla situace poměrně vyhrocená, což pro Turecko představovalo problém, protože oba státy byly následkem sblížení posledních let výrazně ekonomicky propojené. Erdoğan v březnu 2011 prohlásil, že s Bašárem al-Asadem domluvil sérii prodemokratických reforem, k naplnění tohoto slibu však nedošlo. V srpnu téhož roku navštívil Damašek i Davutoğlu, který se snažil al-Asada přesvědčit k sestavení koaliční vlády zahrnující členy opozičního Muslimského bratrstva a odrazoval ho od násilného potlačování protestů. Krátce po jeho

odjezdu však došlo k opětovnému násilí ze strany režimu, což způsobilo rapidní zhoršení vztahů mezi oběma státy. Al-Asadův další zásah proti protestujícím navzdory radám představitelů AKP byl pro vztahy obou zemí zlomový. Erdoğan se stal jeho největším kritikem, přirovnával ho ke Kaddáfímu a volal po jeho rezignaci. V reakci na výroky tureckých představitelů zaplavily davy Syřanů podporujících režim turecké zastoupení v řadě syrských měst, přičemž došlo k pálení tureckých vlajek. Turecko otevřelo hranice protirežimním Syřanům a v Istanbulu vznikla Syrská národní rada a také Svobodná syrská armáda (FSA). Syrské národní radě však dominovalo sunnitské Muslimské bratrstvo, jemuž byl Erdoğanův režim nakloněn. Chyběla jí různorodost typická pro syrské obyvatelstvo a nemohla tak být opravdu reprezentativním orgánem syrského lidu (Cagaptay 2020: 116–117; Phillips 2017: 123–124).

Turecko dále stupňovalo svou podporu povstalcům i přes neshody s USA. Prezident Obama odmítal turecké návrhy na zřízení bezletové zóny nad severní Sýrií drženou povstalcí. Al-Asad v reakci na turecké kroky začal znovu podporovat kurdské milice. Kurdové v návaznosti na to obsadili prostor na syrsko-tureckých hranicích, který uvolnily al-Asadovy jednotky. V reakci na kurdské obsazení pohraničního prostoru umožnil Erdoğan překročit turecko-syrskou hranici zahraničním bojovníkům, a to bez ohledu na jejich ideologickou příslušnost. Kromě stoupců FSA se tak do Sýrie tureckou cestou dostalo i velké množství islámských radikálů, kteří se následně přidali k al-Nusře či k Islámskému státu (IS). Hraniční kontroly Turci zpřísnilo po dlouhodobé kritice až v srpnu 2015. Právě v tomto období, v letech 2014 a 2015, však došlo k největšímu rozmachu IS. Turecko bylo za svůj postoj vůči této teroristické organizaci předmětem kritiky, během obléhání Kobani Erdoğan odmítl aktivně pomoci obléhaným kurdským milicím YPG, což se setkalo s nevolí i tureckých Kurdů. Stejně tak se nezapojilo do rozsáhlé koalice proti tomuto uskupení až do září 2014, přičemž aktivně se Turecko začalo účastnit boje s IS až v létě 2015, kdy poskytlo koalici základny Incirlik a Diyarbakir. Tato neaktivita byla dle Sonera Cagaptaye zapříčiněna tureckými zájmy o bezpečnost vlastních obyvatel. V červnu 2014 zajali příslušníci IS v Mosulu 46 tureckých rukojmí. Turecko tak svůj vstup do koalice oddalovalo až do jejich propuštění a aktivní účast odkládalo až do přemístění turecké exklávy v Sýrii, hrobky Sulejmana Šáha, na území Turecka, k čemuž došlo v únoru 2015 (Cagaptay 2020: 119–127).

Situaci v Sýrii dále komplikuje fakt, že al-Asada od počátku protestů politicky a materiálně podporují Rusko a Írán, jež patří k jeho nejbližším spojencům. Poté, co povstalci v průběhu roku 2015 obsadili většinu Sýrie a al-Asadovy jednotky držely pouze Damašek a přímořské regiony, poslali v září Rusové vlastní jednotky na pomoc režimu. Ruská letadla bombardovala zásobovací trasy k rebely ovládaným částem Aleppa, z nějž chtěl Erdoğan udělat

středobod povstalecké části a na základě držení tohoto velkoměsta konečně ustavit nad severní Sýrií bezletovou zónu. V listopadu 2015 se pak ruský letoun dostal krátce i nad turecký vzdušný prostor a byl sestřelen tureckou obranou. To vedlo ke krizi bilaterálních vztahů a Rusové uvalili na tureckou ekonomiku řadu sankcí (Cagaptay 2020: 127–128). Po nezdařeném puči však došlo k částečné nápravě. Vzhledem k tomu, že se Fethullah Gülen nachází v USA a samotným Spojeným státům trvalo několik dní, než vyjádřily podporu Erdoğanovi, došlo v turecké společnosti k dalšímu nárůstu protiamerických nálad. Naproti tomu Vladimír Putin Erdoğanovi hned druhý den telefonicky vyjádřil své sympatie. Krátce na to Erdoğan oznámil, že od Rusů koupí protiletadlový raketový systém S-400 a v srpnu bylo Rusko také první zemí, kterou Erdoğan po červencových událostech navštívil. Následkem zlepšení turecko-ruských vztahů došlo i k posunu v Sýrii. Turecko se v menší míře vymezuje proti al-Asadovi a soustředí se především na boj s YPG, který vede na základě *ad hoc* dohod s Rusy. Erdoğan tak svou operaci Olivová ratolest, v rámci níž zabral spolu se svými syrskými spojenci v Afrinu území držené YPG, podnikl pod podmínkou, že se současně nevymezí vůči syrské operaci v Ghoutě (Cagaptay 2020: 146–152).

Turecko-americké vztahy byly na konci Obamova mandátu chladné. Spojené státy podporovaly YPG a Erdoğan se obával, že by situace mohla vyústit v kurdský stát na severu Sýrie. V srpnu 2016 tak zahájil operaci Štít Eufratu, během níž obsadil část území drženého IS dříve než Kurdové (Cagaptay 2020: 218–219; Štýs 2017). Od nově zvoleného prezidenta Trumpa si naopak Erdoğan sliboval zlepšení bilaterálních vztahů. Jeho první návštěva v Bílém domě se však proměnila v diplomatický debakl, když Erdoğanovi bodyguardi násilně zakročili proti demonstraci, která se tou dobou konala před tureckým velvyslanectvím. Vzájemným vztahům nepomohly ani turecký nákup ruské vojenské techniky, americké vyzbrojování YPG, jež bylo schváleno až po nástupu Trumpa do funkce, či turecké zatýkání amerických občanů po červencovém puči. Cagaptay podotýká, že okolo roku 2018 se bilaterální vztahy mezi USA a Tureckem dostaly na nejhorší úroveň od kyperské krize v roce 1974 (Cagaptay 2020: 221–223). Když následně Spojené státy v říjnu 2019 stáhly své jednotky z Kurdy kontrolovaného regionu, Erdoğan využil situace a i přes Trumpovo varování podnikl na toto území ofenzivu nazvanou Pramen míru. Tato akce byla kritizována členskými státy EU i Spojenými státy. Zhruba deset dní po vypuknutí bojů se americký viceprezident Mark Pence setkal s Erdoğanem a vyjednal s ním pětidenní příměří, během kterého se Kurdové měli z pohraniční oblasti stáhnout. Krátce před jeho vypršením dojednal Putin s Erdoğanem prodloužení tohoto příměří o dalších 150 hodin. Turecko na základě těchto dohod získalo pro svou plánovanou bezpečnou zónu menší část území, než původně zamýšlelo, přesto však výsledek operace turečtí představitelé

považovali za úspěch (Gurcan 2019; Uras 2019). Na konci roku al-Asadova vojska s Ruskou podporou podnikla ofenzivu v provincii Idlib, kde se střetla mimo jiné s Turky podporovanou Svobodnou syrskou armádou. V provincii byly přítomny i turecké jednotky a v průběhu operace se dostávaly přímo do střetů s postupujícími al-Asadovými vojsky. Erdoğan v únoru reagoval posílením turecké přítomnosti v regionu a varoval, že pokud se syrská armáda do konce měsíce nestáhne za hranici domluvenou v Soči, Turecko ji za tuto hranici zatlačí násilím. Sýrie však ustoupit nehodlala a 27. února provedla nálety na turecké pozice, při nichž zemřelo 36 tureckých vojáků. Turecko v reakci zahájilo operaci Jarní štít a podniklo v Idlibu rozsáhlou ofenzivu. Turci se však snažili vyhnout střetu s Ruskem. O pět dní později se tak Erdoğan sešel ruským prezidentem Putinem a dojednal příměří (Çandar 2020; Idiz 2020; Tastekin 2020a; Zaman 2020).

3.6.2 Egypt a podpora Muslimského bratrstva

Mnohem příznivěji z pohledu tureckých představitelů zpočátku probíhalo Arabské jaro v Egyptě. Zde během roku 2011 došlo k sérii protestů po celé zemi s epicentrem na káhirském náměstí Tahrir. Tyto masové demonstrace zapříčinily pád Husního Mubaraka po třech desetiletích vlády. Prezidentem se v červnu 2012 stal člen Muslimského bratrstva Muhammad Mursí, který vzhledem ke svému politickému pozadí udržoval s Erdoğanem nadstandardní vztahy. Turecko přislíbilo Egyptu půjčku ve výši dvou miliard dolarů a v listopadu 2012 navštívila Egypt rozsáhlá turecká delegace, složená z předních zástupců AKP i velkých podnikatelů spřízněných s režimem. Rozvoji bilaterálních vztahů však zamezily další události v Egyptě. I přes tureckou pomoc měla země ekonomické problémy a Mursí se navíc snažil ve svých rukou kumulovat moc, což vyústilo v další sérii protestů, zahájených v červnu 2013. Třetího července oznámil generál as-Sísí, že egyptská armáda přebrala moc v zemi. Odstranění vlády Muslimského bratrstva se v Turecku setkalo s velkou nevolí. Erdoğan označil as-Sísího za tyrana a povolil egyptským protirežimním médiím podporujícím bratrstvo operovat z Turecka. Pokusil se také v OSN protlačit uvalení ekonomických sankcí na Egypt. V reakci na Erdoğanovy projevy vyhostil Egypt v listopadu 2013 tureckého velvyslance. Egyptští představitelé se také snaží působit jako protiváha Turecka v regionu, už následující rok uspořádali ekonomický summit s Řeckem a Kypru a během let 2015-2017 s těmito státy zorganizovali i sérii vojenských cvičení. Stejně tři země se také roku 2018 dohodly na ustavení společné výlučné ekonomické zóny ve Středozemním moři, proti čemuž turečtí představitelé silně protestovali. O rok později Káhira hostila první summit ministrů energetiky zemí východního středomoří, přičemž Turecko bylo ze seznamu pozvaných vynecháno. (Cagaptay 2020: 171–177, 188; Phillips 2017: 110–111; Salaheldin 2019: 46–54).

Turecká podpora Muslimského bratrstva v regionu našla pozitivní odezvu pouze u Kataru, který zastává stejný postoj. Obě země podporují politický islám, mají společné historické vazby a navázaly blízké spojenectví. Zatímco Turecko poskytuje lidské kapacity, zejména v oblasti armády a diplomacie, Katar podporuje společné zájmy obou zemí především finančně. Roku 2015 proběhlo společné vojenské cvičení a o dva roky později Turecko oficiálně otevřelo v Kataru svou vojenskou základnu. Katar ve stejném období čelil politické i ekonomické izolaci pro jeho údajnou podporu teroristických organizací, Saúdská Arábie a Spojené arabské emiráty iniciovaly jeho blokádu. Turecko ale vztahy s Katarem nepřerušilo, naopak ustavilo letecký most, kterým do země proudily zásoby (Cagaptay 2020: 188–190).

Právě ostatní blízkovýchodní monarchie, tvořící neformální konzervativní blok, který se snaží udržet status quo před událostmi Arabského jara, jsou největšími kritiky turecké politiky v regionu. Odsoudily tureckou podporu Muslimského bratrstva, přičemž od roku 2013 a puče v Egyptě lze mezi oběma stranami pozorovat prudké zhoršení bilaterálních vztahů. Kromě Saúdské Arábie a Spojených arabských emirátů tureckou politiku kritizují mimo jiné i Jordánsko a Bahrajn. Tyto autoritářské monarchie nepodporují rozšiřování demokratických prvků a vůle lidu do rozhodovacích procesů blízkovýchodních států, protože by se demokratická vlna mohla rozšířit i do jejich vlastních zemí a ohrozit postavení monarchů. Vnímají tak tureckou podporu Muslimského bratrstva i jako ohrožení svých domácích bezpečnostních zájmů. Největším oponentem těchto tureckých snah jsou Spojené arabské emiráty, jejichž představitelé vystupovali ostře vůči Mursího režimu v Egyptě. Následně zablokovali účast Turecka v bezpečnostní radě OSN pro období 2015–2016. Saúdskoarabské vztahy s Tureckem byly v tomto období komplikovanější. Po smrti krále Abdullaha, který byl odpůrcem Arabského jara a Muslimského bratrstva obecně, došlo k určitému zlepšení. Nicméně v dalších letech se kvůli sporům s Katarem a především vraždě novináře Jamala Khashoggiho na saúdském velvyslanectví v Istanbulu vztahy těchto zemí ocitly na bodu mrazu a Saúdská Arábie se definitivně stala pevnou součástí tohoto neformálního konzervativního bloku. Soupeření těchto protichůdných aliancí můžeme pozorovat v celém regionu. V Tunisku podporovali Turecko a Katar hnutí Ennahda, jež mělo napojení na Muslimské bratrstvo, zatímco SAE a Saúdská Arábie podporovaly jeho protivníky. V Libyi stojí Turecko a Katar za vládou národní jednoty, zatímco země konzervativního bloku podporují Libyjskou národní armádu generála Haftara. Po Haftarově ofenzivě se navíc Turecko v lednu 2020 začalo libyjské války účastnit i aktivně. Stejné rozložení sil panuje i ve východní Africe, kde proti sobě oba svazky soupeří o vliv především v Somálsku a Súdánu (AbuKhalil 2018; Ataman 2019; Cagaptay 2020: 178–181, 240–246; Lynch 2016; Tastekin 2020b).

Daní za Erdoğanovy autoritářské tendence a omezování lidských práv bylo zhoršení vztahů s EU. Přístupové rozhovory se v tomto období ocitly na bodu mrazu. K obratu však došlo následkem rozsáhlé migrační krize, která byla důsledkem válek na Blízkém východě a kulminovala roku 2015. Evropa se stala cílem velkého množství uprchlíků z postiženého regionu i ekonomických migrantů z rozvojových zemí. Turecko poskytovalo tou dobou azyl největšímu množství syrských uprchlíků ze všech států a v rámci dohody, smlouvené v březnu 2016, měla Ankara za poskytnutí azylu třem milionům syrských uprchlíků inkasovat 6 miliard eur z prostředků EU. Nový impuls měla dostat i přístupová jednání a Turecko obdrželo slib, že po splnění určitých kritérií budou jeho občané moci bezvízově cestovat do Schengenského prostoru. Součástí dohody bylo, že za každého migranta, který nelegálně překročil Řeckou hranici a bude navrácen do Turecka, EU permanentně přesídlí jednoho Syřana z Turecka na své území (Cagaptay 2020: 194–195; Kershaw 2019: 511–512; Lowen 2014). V únoru roku 2020 však Ankara obvinila EU z toho, že nedodržuje svou část dohody, a otevřela uprchlíkům hranice s Řeckem. Od 28. února začaly turecké úřady organizovat autobusy, které migranty svázely k řeckým hranicím, a pomáhaly jim s přechodem. V půlce března se po intenzivních jednáních tok migrantů zastavil a obě strany nyní pracují na novém znění dohody (Guarascio, Gumrukcu 2020; Gursel 2020).

3.7 Státní identita v období AKP

AKP prošla během své dosud téměř dvacetileté vlády rozsáhlým vývojem. Ve svém prvním volebním období se projevovala jako liberální strana prosazující proevropské reformy. Zatímco ekonomickou liberalizaci podporoval její elektorát, demokratizací politických poměrů se straně podařilo omezit dohled sekulárních elit nad chodem státu. K dovršení těchto snah však došlo až ve druhém volebním období ve spolupráci s gülenistickým hnutím. V důsledku změny na postu prezidenta, soudních procesů s armádními představiteli a ústavního referenda z roku 2010 AKP definitivně zlomila moc sekularistů. Během tohoto období již dle Yavuze docházelo k měkké islamizaci státu (Yavuz 2019: 17). Tyto změny lze považovat za proces bottom-up změny identity, vzhledem k volební dominanci AKP během parlamentních voleb i jí prosazovaného referenda. Následkem personálních změn došlo k proměně hlavních představitelů režimu a státní správy. Ti byli nyní výrazně více nábožensky založení, představitelé AKP dodržovali islámské tradice a do státní správy byli instalováni členové gülenistického hnutí. Obrat byl patrný i v zahraniční politice, kdy následkem Davutoğluových myšlenek došlo k rozšíření Özalovy koncepce multidimenzionální politiky a Turecko se zvýšenou měrou angažovalo na Blízkém východě. Tento posun lze nejlépe pozorovat na

izraelsko-palestinských vztazích. Dle Yavuze druhá fáze vlády AKP končí rokem 2013, kdy dochází k posílení autoritářských tendencí vlády a ustavení Erdoğanismu (Yavuz 2019: 17).

Yilmaz a Bashirov definují čtyři základní prvky, kterými se vyznačuje současný turecký režim v podobě, v jaké se ustálil ve třetím volebním období AKP. Prvním prvkem je elektorální autoritářství. Jeho projevy lze pozorovat prakticky ve všech volbách od roku 2015. Opozici byl odepírán čas v médiích, členové opozičních stran byli obtěžováni vládní mocí a často i na základě pochybných odůvodnění souzení, jako v případě HDP, která byla tímto téměř zcela paralyzována. Zejména na východě země se lze setkat i problematickým počítáním hlasů v období voleb, na které opozice dlouhodobě upozorňuje. Volební urny zde nezřídka obsahují více odevzdaných volebních lístků, než kolik je v daném obvodu voličů, a AKP v těchto podezřelých obvodech získává i 100 % hlasů. Druhým prvkem je ekonomický neopatrimonialismus. AKP si získává loajalitu svého elektorátu i účelovým přerozdělováním veřejných zdrojů. Poskytuje zaměstnání i bydlení, přičemž při rozdělování veřejných prostředků zvýhodňuje čtvrti a regiony s vysokou voličskou základnou strany. Dochází také k zadávání veřejných zakázek bez konkurzu, čímž si AKP dále váže podnikatele napojené na vládu. Třetím znakem je populismus. Politici AKP se již od svého vzniku vymezují vůči elitám. Od roku 2013 a protestů Gezi navíc vedoucí představitelé strany používají narativ hlásající, že se vnitřní a vnější nepřátelé snaží narušit suverenitu země a odstavit AKP od moci. Neúspěšný puč navíc tento boj dále legitimizoval. Od třetího volebního období můžeme u představitelů AKP pozorovat i islamistický narativ, který využívaly strany Millî Görüş. Erdoğan a další nejvyšší politici AKP mluví o kemalistickém potlačování islámského vyznání, ke kterému mělo docházet během období vlády sekularistů za dohledu armády (Yilmaz, Bashirov 2018; Yilmaz, Caman, Bashirov 2020).

Posledním prvkem, který Yilmaz a Bashirov zmiňují, je islamismus. Členové strany od roku 2013 používají agresivnější formu politického islámu. Erdoğan ve svých projevech pracuje s islámskými idiomy či citacemi z Koránu za účelem mobilizace historicky marginalizovaných konzervativních sektorů společnosti a aktivně tak využívá náboženství k získání politického kapitálu. Během let 2005–2015 bylo v Turecku postaveno 9 000 mešit a v současné době je ve výstavbě také mešita na náměstí Taksim, symbolu sekulární tradice země. AKP se v tomto období navíc aktivně snaží o islamizaci turecké společnosti a její představitelé glorifikují osmanskou historii země. Je reformován i vzdělávací systém. Roku 2014 rada pro vzdělání vydala doporučení, aby děti od 6 let věku bez ohledu na vyznání podstupovaly sunnitsko-islámskou náboženskou výuku. Od roku 2017 dochází k rozšiřování náboženské nauky na úkor Darwinistických a sekulárních učebních metod. V turecké společnosti navíc

nabývají na významu prorežimní náboženští vzdělanci. Jako příklad lze uvést Hayrettina Karamana, který ve státních médiích uveřejňuje fatvy podporující vládu (Cagaptay 2017; Dogan 2020: 30–33, 111–112; Yavuz 2019: 21; Yilmaz, Bashirov 2018). Transformací prošel i Diyanet. Už během prvních dvou volebních období AKP byl Diyanetu zčtyřnásoben rozpočet a od roku 2012 začal provozovat i vlastní média. Zásadní byly reformy v roce 2010, které rozšířily jeho administrativní kapacity. Diyanet tak nyní má rozsáhlejší možnosti, jak ovlivňovat politiku v Turecku i v zahraničí. Předsedové Diyanetu od roku 2010, Mehmet Görmez a Ali Erbaş, oba osobně jmenovaní Erdoğanem, navíc veřejně vystupují s názory na politická a společenská témata, přičemž zpravidla podporují názory vládnoucí strany. Často jde o čistě politické otázky, jako ekonomický model země, konflikt AKP s gülenistickým hnutím či protivládní puč z července 2016. Přitom jejich předchůdce odmítal zasahování Diyanetu do politických otázek jako narušování sekulárního charakteru státu. Jednoznačně se nevyjadřoval ani v otázce zrušení zákazu pokrývek hlavy na veřejnosti, přičemž byl následně představiteli AKP odvolán. Diyanet se však následkem těchto reforem dostal pod přímou kontrolu vlády, která může mimo jiné i ovlivňovat obsah pátečních chuteb³ a politicky je zneužívat. K první rozsáhlé diskusi na toto téma došlo v březnu 2014, když krátce po vládním zákazu Twitteru chutba kritizovala sociální síť. V červnu 2015, dva dny před parlamentními volbami, chutba implicitně vyzývala k volební podpoře AKP. Stejně tak chutby kritizovaly protivládní puč a připomínaly ho i při prvním a druhém výročí této události (Ongur 2019: 8–10; Öztürk 2016: 9–13). Ongur také dokazuje změnu v narativu současné turecké vlády a snahu o budování nové národní identity. V porovnání s obdobím před rokem 2011 páteční chutby výrazně méně používají slova s nacionalistickou konotací, a naopak ve zvýšené míře obsahují slova s náboženským či osmanským podtextem, čímž implicitně podporují vznik inkluzivní identity zahrnující sunnitské muslimy z oblastí bývalé osmanské říše. AKP se tak i skrze tyto modlitby snaží nepřímou konstruovat sdílenou muslimskou identitu, čímž zdůrazňuje náboženské založení tureckého národa a národní identity (Ongur 2019: 13–14). Erdoğanův islamistický narativ se však setkává s čím dál větším odporem především urbanizovaného obyvatelstva. To je patrné jak na výsledcích posledních voleb, kdy AKP ztrácí svou podporu v největších tureckých městech, tak na poklesu religiozity zejména mezi mladými Turky (Soylu 2019). Je tak otázkou, zda islámská identita, prosazovaná představiteli AKP, obstojí ve střednědobé perspektivě vůči modernímu způsobu života prosazovanému urbanizovanou střední třídou.

---

³ Kázání nejčastěji pronášené během pátečních modliteb v mešitě

Stejné změny lze od třetího volebního období AKP pozorovat i v zahraniční politice. Turecko po vypuknutí arabského jara podporovalo politické islamisty z Muslimského bratrstva napříč celým blízkovýchodním regionem, čímž se dostalo do sporu zejména s konzervativními monarchiemi usilujícími o zachování statu quo. Ačkoli tak chování Turecka zejména v Sýrii bylo dáno i bezpečnostními důvody v návaznosti na působení kurdských organizací, v ostatních částech regionu působilo Turecko revizionisticky a jednalo na základě politiky sdílené sunnitské identity. V alianci s Katarem podporovalo Turecko sunnitské politické islamisty mimo jiné v Egyptě, Libyi, Tunisku, Somálsku či Súdánu a v těchto zemích soupeřilo o vliv s konzervativními arabskými monarchiemi. Od protestů Gezi navíc lze pozorovat výrazný nárůst protizápadní rétoriky z úst Erdoğan a dalších představitelů strany. Západ bývá označován za bezprostřední ohrožení turecké suverenity a za podporovatele hnutí snažících se svrhnout Erdoğanův režim. Tento protizápadní diskurz ještě zesílil po nezdařeném puči v červenci 2016 (Kaliber, Kaliber 2019; Zürcher 2018). Nejvýraznější je změna vládního narativu vůči EU, která se podle Senem Aydın-Düzgit stále více odráží i v diskurzu široké populace. Změna vládního narativu vůči zahraničněpolitickému aktérovi tak ovlivnila i jeho vnímání v očích širší veřejnosti a dílčím způsobem tak přispěla k proměně národní identity. AKP se snaží vyobrazit Turecko jako politicky i ekonomicky nadřazené EU a nachází odezvu především ve svém elektorátu a elektorátu MHP (Aydın-Düzgit 2018). Tyto zmíněné kroky představují prudký posun od zahraniční politiky praktikované nejen v období studené války, ale i od té v prvních dvou volebních obdobích AKP, kdy strana stále vystupovala prozápadně a proevropsky. Před nástupem AKP by nebyla představitelná ani výrazná podpora politického islámu a aktivní zapojení do blízkovýchodních konfliktů. Následný obrat tak dále potvrzuje, že AKP od třetího volebního období výrazně proměňuje tureckou státní identitu.

Na základě předchozích zjištění je tedy zřejmé, že AKP ovlivňuje tureckou státní identitu, a to jak uvnitř samotného státu, tak i vůči mezinárodnímu prostředí. Zatímco v prvních dvou volebních obdobích strana omezovala vliv sekulárních institucí na politický chod země, od třetího volebního období již aktivně mění tureckou státní identitu. Ta je transformována zejména prostřednictvím postupné islamizace. Představitelé AKP používají islám k mobilizaci voličů a zároveň rozsáhlou výstavbou mešit, revizí vzdělávacích osnov a rozšiřováním pravomocí Diyanetu podporují další islamizaci obyvatelstva. Vláda ovládá také chutby a jejich prostřednictvím se implicitně snaží budovat sdílenou sunnitsko-muslimskou identitu. Tyto změny jsou pozorovatelné i v zahraniční politice. Nejvýrazněji jsou patrné na v historii Turecké republiky bezprecedentní podpoře politických islamistů po arabském jaru a odklonu od západních států, kdy se hlavní představitelé AKP vymezují vůči EU.

Závěr

Cílem této práce bylo popsat vývoj turecké politiky od vzniku Turecké republiky do současnosti a následně analyzovat i vývoj turecké státní identity v tomto období. Ve zkoumání turecké státní identity jsem se zaměřil především na souboj mezi sekulárním a islámským narativem, jež představují dva hlavní proudy v turecké společnosti. Vynechal jsem tak lokální identity náboženských a etnických minorit, jež v tvorbě státní identity v Turecku mají pouze marginální úlohu. Dále bylo mým cílem zjistit, zda se turecká státní identita v průběhu 20. století transformovala a zda AKP tuto identitu dále přetváří. Práce byla rozdělena na jednu teoretickou kapitolu a dvě praktické, přičemž jsem si kladl výzkumné otázky „*Jak se proměnila turecká státní identita ve 20. století?*“ a „*Jak AKP ovlivňuje tureckou státní identitu?*“ Na tyto otázky jsem se snažil odpovědět pomocí konstruktivistických teorií o identitě, jež jsem zmínil v krátké teoretické části. Zde jsem nastínil premisy konstruktivistických myslitelů a definoval základní rysy identity v tomto pojetí. Státní identitu jsem na základě myšlenek těchto autorů i předchozích výzkumů v této oblasti pojal jako povahu státu, složenou z národní identity, ovlivněné jednotlivými proudy uvnitř národní společnosti, a vlivu mezinárodního prostředí.

První praktická kapitola měla za cíl popsat vývoj Turecké republiky a turecké státní identity od jejího vzniku do nástupu AKP. Zaměřil jsem se na původní kemalistickou státní identitu, na to, jak kemalistické reformy ovlivnily život tureckého obyvatelstva a následně na demokratizaci tureckého politického systému a na souboj kemalistického a islámského proudu v turecké společnosti. Stejně tak jsem se zabýval i vývojem turecké zahraniční politiky v tomto období. Cílem této části bylo zodpovědět výzkumnou otázku „*Jak se proměnila turecká státní identita ve 20. století?*“. Zde jsem došel k závěru, že se původně přísně sekulární a prozápadní kemalistická identita, jež byla v meziválečném období směrem top-down vnucována tureckému obyvatelstvu, po relativní demokratizaci tureckého politického systému v období studené války výrazně transformovala. K prvním bottom-up proměnám došlo už po prvních demokratických volbách a vítězství DP. Následkem volební dominance této strany však armáda po intervenci roku 1960 zavedla pojistky, jež měly zamezit přílišnému vlivu periferních segmentů populace na tvorbě státní identity. Politická nestabilita v příštích dvaceti letech však vedla k tomu, že samotná armáda po záříjovém puči roku 1980 zabudovala umírněné náboženské prvky do státní identity. V reakci na události konce studené války navíc Turgut Özal transformoval tureckou zahraničněpolitickou orientaci, jež se nyní nezaměřovala pouze na Západ, nýbrž i na blízkovýchodní region, Balkán a nově vzniklé turkické země. Na konci 20. století tak Turecko mělo podstatně jinou státní identitu než v období vzniku Turecké republiky. Z přísně sekulární

země s výhradně prozápadním zahraničněpolitickým zaměřením se transformovalo v zemi, jež uznávala umírněně islámské prvky jako součást turecké identity a pojímala svou zahraniční politiku multidimenzionálně.

Ve druhé praktické kapitole jsem se zaměřil na vývoj turecké politiky po nástupu Recepta Tayyipa Erdoğan a jeho strany AKP. Tato část měla za cíl popsat vývoj turecké politiky během vlády této strany a následně odpovědět na výzkumnou otázku „*Jak AKP ovlivňuje tureckou státní identitu?*“. Došel jsem k závěru, že AKP během své dosavadní vlády změnila tureckou státní identitu v několika fázích. Během svých prvních dvou volebních období strana zejména omezovala vliv sekulárních elit uvnitř státu na politický chod země a docházelo pouze k dílčímu přetváření státní identity, zejména v zahraniční politice, kdy turečtí představitelé podporovali palestinské hnutí Hammás a v souladu s Özalovým pojetím dále prohlubovali bilaterální vztahy s blízkovýchodními sousedy. Od třetího volebního období již AKP aktivně mění tureckou státní identitu. Nejvýznačnější rysy těchto změn v domácí politice představují elektorální autoritářství a zejména islamizace. Tu lze spatřovat v rozšiřování pravomocí Diyanetu či v revizi učebních osnov. Snahy AKP o transformaci identity potvrzuje i Ongurova studie pátečních chuteb, jež dokazuje pokusy o implicitní přetvoření turecké národní identity ve sdílenou sunnitsko-muslimskou identitu. V zahraniční politice Turecko v souvislosti s arabským jarem podporuje politické islamisty a v rámci jejich podpory se aktivně zapojuje do konfliktů napříč blízkovýchodním regionem. Představitelé AKP se rovněž ve zvýšené míře vymezují vůči západním zemím, mimo jiné je označují za hrozby pro tureckou suverenitu. Během vlády AKP došlo k výraznému zhoršení vztahů s USA i EU. Jak je z mé práce patrné, zahraničněpolitické jednání Turecka od třetího volebního období AKP je v historii Turecké republiky bezprecedentní a spolu s výše zmíněnou islamizací patří mezi nejvýznamnější faktory, jimiž AKP mění tureckou státní identitu.

Přestože mi zvolená literatura objasnila základní problematiku turecké vnitrostátní a zahraniční politiky, cíle, jež jsem si v práci předsevzal, jsem nemohl vzhledem k rozsahu práce pojmout tak obsáhle, abych vysvětlil všechny faktory, jež hrají v turecké politice roli. Ze stejného důvodu jsem se téměř nezaměřil ani na lokální identity Kurdů a alevitů a na to, jak tyto menšiny tureckou státní identitu ovlivňují. Právě pronikání těchto lokálních identit do státní identity by mohlo být předmětem dalšího výzkumu. Další výzkum by se mohl také zaměřit na jednotlivé faktory, jež přispívají k volbě AKP v očích tureckého obyvatelstva. Kromě ideologických faktorů, na něž jsem se ve své práci zaměřil, mohou hrát roli i ekonomické prvky související s ekonomickým výkonem země a s nynějším neopatrimonialismem, jenž jsem zmínil v definici současného režimu. Předmětem dalšího výzkumu by mohlo být i podrobné

zhodnocení turecké zahraniční politiky v období AKP, respektive toho, do jaké míry turečtí představitelé jednají právě na základě politiky identity, a ne geopolitických faktorů. Každý další výzkum bude mít navíc k dispozici nové a aktuálnější události. Vzhledem k současné situaci, kdy se při pohledu na volební výsledky Erdoğanova i AKP v posledních letech a na významný pokles religiozity mezi mladými Turky může zdát, že je strana na ústupu, je otázkou, zda jí prosazovaná identita obstojí ve střednědobém horizontu.

LITERATURA

- AbuKhalil, As'ad. 2018. „How the Saudi-Qatari Rivalry Has Fueled the War in Syria“ *TheIntercept.com*, 29. 6. 2018 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://theintercept.com/2018/06/29/syria-war-saudi-arabia-qatar/>
- Ahmad, Feroz. 2008. „Politics and political parties in Republican Turkey.“ Pp. 226–265 in Reşat Kasaba (ed.). *The Cambridge History of Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ahval, 2018. „The element of surprise in Turkey's election results – analyst“ *ahvalnews.com*, 31. 7. 2018 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://ahvalnews.com/elections/element-surprise-turkeys-election-results-analyst>
- Al Jazeera, 2011. „Turkey's top military leaders quit“ *AlJazeera.com*, 30. 6. 2011 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.aljazeera.com/news/europe/2011/07/2011729153617904781.html>
- Alaranta, Toni. 2015. *National and State Identity in Turkey: The Transformation of the Republic's Status in the International System*. Londýn: Rowman & Littlefield.
- Alpan, Başak. 2016. „From AKP's 'Conservative Democracy' to 'Advanced Democracy': Shifts and Challenges in the Debate on 'Europe.'“ *South European Society and Politics* 21 (1): 15–28.
- Arkan, Zeynep, Müge, Kınacıoğlu. 2016. „Enabling 'ambitious activism': Davutoğlu's vision of a new foreign policy identity for Turkey.“ *Turkish Studies* 17 (3): 381–405.
- Ashizawa, Kuniko. 2008. „When Identity Matters: State Identity, Regional Institution-Building, and Japanese Foreign Policy.“ *International Studies Review* 10 (3): 571–598.
- Ataman, Muhittin. 2019. „New actors and a new order in the Middle East“ *setav.org*, 23. 1. 2019 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.setav.org/en/new-actors-and-a-new-order-in-the-middle-east/>
- Aydın-Düzgüt, Senem. 2018. „Foreign policy and identity change: Analysing perceptions of Europe among the Turkish public.“ *Politics* 38 (1): 19–34.
- Azak, Umut. 2012. „Secularists as the Saviors of Islam: Rearticulation of Secularism and the Freedom of Conscience in Turkey (1950)“ Pp. 59–78 in Berna Turam (ed.). *Secular State and Religious Society: Two Forces in Play in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bayramoğlu, Ali. 2016. „Turkey as close as ever to presidential régime“ *Al-Monitor.com*, 21. 10. 2016 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/10/turkey-as-close-as-never-before-presidential-regime.html>
- BBC. 2019. „Turkey election: Erdogan disputes results in major cities“ *bbc.com*, 2. 4. 2019 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.bbc.com/news/world-europe-47785095>

Behraves, Maysam. 2011. „Constructivism: An Introduction“ *e-ir.com*, 3. 2. 2011 (online). (cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.e-ir.info/2011/02/03/constructivism-an-introduction/>

Berenskoetter, Felix. 2017. „Identity in International Relations.“ *Oxfordre.com*, 22. 12. 2017 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://oxfordre.com/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-218?print=pdf>

Bilgin, Hasret Dikici, Emre, Erdoğan. 2018. „Obscurities of a Referendum Foretold: The 2017 Constitutional Amendments in Turkey.” *Review of Middle East Studies* 52 (1): 29–42.

Blum, Douglas W. 2004. „Agency, State–Society Relations, and the Construction of National Identity: Case Studies from the Transcaaspian Region.“ Pp. 145–168 in Patricia Goff, Kevin C. Dunn (eds.). *Identity and Global Politics: Empirical and Theoretical Elaborations*. New York: Palgrave Macmillan.

Bozdağlıoğlu, Yücel. 2003. *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: a Constructivist Approach*. New York: Routledge.

Butler, Daren. 2020. „Turkey ramps up Gulen crackdown with nearly 700 arrests“ *Reuters.com*, 18. 2. 2020 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.reuters.com/article/us-turkey-security-gulen/turkey-ramps-up-gulen-crackdown-with-nearly-700-arrests-idUSKBN20C0ES>

Cagaptay, Soner. 2017. *The New Sultan: Erdogan and the Crisis of Modern Turkey*. Londýn: I.B.Tauris.

Cagaptay, Soner. 2020. *Erdogan's Empire: Turkey and the Politics of the Middle West*. Londýn: I.B.Tauris.

Çalış, Şaban Halis. 2017. *Turkey's Cold War: Foreign Policy and Western Alignment in the Modern Republic*. Londýn: I.B. Tauris.

Çandar, Cengiz. 2020. „Idlib exposes Erdogan's untenable policies“ *Al-Monitor.com*, 26. 2. 2020 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/02/turkey-syria-russia-idlib-exposes-erdogan-untenable-policies.html>

Çınar, Menderes. 2018. „Turkey's 'Western' or 'Muslim' identity and the AKP's civilizational discourse.“ *Turkish Studies*.

Cupolo, Diego. 2019. „Three years on, coup attempt continues to reshape Turkey“ *Al-Monitor.com*, 15. 7. 2019 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/07/turkey-three-year-anniversary-coup.html>

Dunn, Kevin C. 2004. „Narrating Identity: Constructing the Congo During the 1960 Crisis.“ Pp. 123–144 in Patricia Goff, Kevin C. Dunn (eds.). *Identity and Global Politics: Empirical and Theoretical Elaborations*. New York: Palgrave Macmillan.

Dogan, Recep. 2020. *Political Islamists in Turkey and the Gülen Movement*. Cham: Palgrave Macmillan.

Dorronsoro, Gilles, Benjamin, Gourisse. 2015. „L’armée turque en politique" *Revue française de science politique* 65 (4): 609–631.

Fierke, Karin M. 2013. „Constructivism.“ Pp. 187–204 in Timothy Dunne, Milja Kurki, Steve Smith (eds.). *International Relations Theories: Discipline and Diversity*. Oxford: Oxford University Press.

Findley, Carter Vaughn. 2008. „The Tanzimat.“ Pp. 11–37 in Reşat Kasaba (ed.). *The Cambridge History of Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.

Frueh, Jamie. 2003. *Political identity and Social Change: The Remaking of the South African Social Order*. Albany: State University of New York Press.

Göçek, Fatma M. 2011. *The Transformation of Turkey: Redefining State and Society from the Ottoman Empire to the Modern Era*. Londýn: I.B. Tauris.

Goff, Patricia M., Kevin C., Dunn. 2004. *Identity and Global Politics: Empirical and Theoretical Elaborations*. New York: Palgrave Macmillan.

Gök, Fatma. 2007. „The History and Development of Turkish Education.“ Pp. 247–255 in Marie Carlson, Annika Rabo, Fatma Gök (eds.). *Education in 'multicultural' societies: Turkish and Swedish perspectives*. Londýn: I.B. Tauris.

Grigoriadis, Ioannis N. 2009. *Trials of Europeanization: Turkish Political Culture and the European Union*. New York: Palgrave Macmillan.

Guarascio, Francesco, Tuvan, Gumrukcu. 2020. „Europe and Turkey in stand-off over how to tackle new migrant crisis“ *smh.com.au*, 7. 3. 2020 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.smh.com.au/world/europe/europe-and-turkey-in-stand-off-over-how-to-tackle-new-migrant-crisis-20200307-p547sw.html>

Gurcan, Metin. 2016. „Why Turkey's coup didn't stand a chance“ *Al-Monitor.com*, 17. 6. 2016 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/07/turkey-kamikaze-coup-attempt-fails.html>

Gurcan, Metin. 2019. „A post-mortem of Turkey’s Operation Peace Spring“ *Al-Monitor.com*, 25. 10. 2019 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/10/turkey-united-states-russia-syria-postmortem-of-operation.html>

Gursel, Kadri. 2019. „Why Erdogan’s historic Istanbul defeat is irreparable“ *Al-Monitor.com*, 26. 6. 2019 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/06/turkey-why-erdogan-historic-istanbul-defeat-irreparable.html>

Gursel, Kadri. 2020. „Why Ankara’s Syrian refugee threat has lost its impact“ *Al-Monitor.com*, 19. 3. 2020 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/03/turkey-why-ankara-syrian-refugee-threat-has-lost-its-impact.html>

monitor.com/pulse/originals/2020/03/turkey-syria-europe-why-refugee-card-lost-its-impact.html

Hale, William M., Ergun, Özbudun. 2010. *Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The Case of the AKP*. New York: Routledge.

Hanioglu, M. Şükrü. 2008. „The Second Constitutional Period, 1908–1918.“ Pp. 62–111 in Reşat Kasaba (ed.). *The Cambridge History of Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hopf, Ted. 1998. „The Promise of Constructivism in International Relations Theory.“ *International Security* 23 (1): 171–200.

Hopf, Ted. 2012. *Reconstructing the Cold War: The Early Years, 1945-1958*. New York: Oxford University Press.

Howard, Douglas A. 2016. *The History of Turkey*. Santa Barbara: Greenwood.

Human Rights Watch. 2002. „Israel/Occupied Territories: Jenin War Crimes Investigation Needed“ *hrw.org*, 2. 5. 2002 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.hrw.org/news/2002/05/02/israel/occupied-territories-jenin-war-crimes-investigation-needed>

Idiz, Semih. 2020. „Idlib and the collapse of Erdogan’s foreign policy“ *Al-Monitor.com*, 27. 2. 2020 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/02/turkey-syria-russia-idlib-collapse-erdogans-foreign-policy.html>

Jackson, Robert H., Georg, Sørensen. 2013. *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*. Oxford: Oxford University Press,

Kaliber, Alper, Esra, Kaliber. 2019. „From De-Europeanisation to AntiWestern Populism: Turkish Foreign Policy in Flux.“ *The International Spectator* 54 (4): 1–16.

Kershaw, Ian. 2019. *Na horské dráze: Evropa v letech 1950-2017*. Praha: Argo.

Keskin, Tuğrul, 2012. „Market Oriented Post-Islamism in Turkey.“ Pp. 121–142 in Berna Turam (ed.). *Secular State and Religious Society: Two Forces in Play in Turkey*. New York: Palgrave Macmillan.

Keyman, E. Fuat, Sebnem, Gumuscu. 2014. *Democracy, Identity and Foreign Policy in Turkey: Hegemony Through Transformation*. New York: Palgrave Macmillan.

Kili, Suna. 1980. „Kemalism in Contemporary Turkey.“ *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politique* 1 (3): 381–404.

Kirişçi, Kemal. 2018. „How to read Turkey’s election results“ *brookings.edu*, 25. 6. 2018 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2018/06/25/how-to-read-turkeys-election-results/>

- Kösebalaban, Hasan. 2011. *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism, and Globalization*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lebow, Richard N. 2016. *National Identities and International relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lord, Ceren. 2018. *Religious Politics in Turkey: From the Birth of the Republic to the AKP*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lowen, Mark. 2014. „Erdogan's 'New Turkey' drifts towards isolation“ *bbc.com*, 20. 11. 2014 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.bbc.com/news/world-europe-30111043>
- Lynch, Marc. 2014. *The Arab Uprisings Explained: New Contentious Politics in the Middle East*. West Sussex: Columbia University Press.
- Lynch, Marc. 2016. *The new Arab Wars: Uprisings and Anarchy in the Middle East*. New York: PublicAffairs.
- Mango, Andrew. 2008. „Atatürk.“ Pp. 147–172 in Reşat Kasaba (ed.). *The Cambridge History of Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MacDonald, Alex. 2019. „Ergenekon: The bizarre case that shaped modern Turkey“ *middleeasteye.net*, 30. 8. 2019 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.middleeasteye.net/big-story/ergenekon-trials-turkey-gulen>
- Mansbach, Richard, Edward, Rhodes. 2007. „The National State and Identity Politics: State Institutionalisation and “Markers” of National Identity.“ *Geopolitics* 12 (3): 426–458.
- Olson, Robert W., Nurhan, Ince, Nuhan, Ince. 1977. „Turkish Foreign Policy from 1923-1960: Kemalism and its Legacy, a Review and a Critique.“ *Oriente Moderno* 57 (5/6): 227–241.
- Ongur, Hakan Övünç. 2019. „Performing through Friday khutbas: re-instrumentalization of religion in the new Turkey.“ *Third World Quarterly*.
- Öniş, Ziya. 2004. „Turgut Özal and His Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective.“ *Middle Eastern Studies* 40 (4): 113–134.
- Öztürk, Ahmet Erdi. 2016. „Turkey’s Diyanet under AKP rule: from protector to imposer of state ideology?“ *Southeast European and Black Sea Studies*.
- Öztürk, Ahmet Erdi. 2019. „An alternative reading of religion and authoritarianism: the new logic between religion and state in the AKP’s New Turkey.“ *Southeast European and Black Sea Studies*.
- Phillips, David L. 2017. *An uncertain ally: Turkey under Erdogan's dictatorship*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Rabasa, Angel, F. Stephen, Larrabee. 2008. *The Rise of Political Islam in Turkey*. Santa Monica: RAND Corporation.

Reus-Smit, Christian. 2005. „Constructivism.“ Pp. 188–212 in Scott Burchill (ed.). *Theories of International Relations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Rumelili, Bahar, Jennifer, Todd. 2018. „Paradoxes of Identity Change: Integrating Macro, Meso, and Micro Research on Identity in Conflict Processes.“ *Politics* 38 (1): 3–18.

Salaheldin, Abderahman. 2019. „Struggle for the Center: Egyptian Relations with Saudi Arabia and Turkey in the Second Decade of the 21st Century.“ Pp. 38–55 in Gönül Tol, David Dumke (eds.). *Aspiring Powers, Regional Rivals: Turkey, Egypt, Saudi Arabia and the New Middle East*. Washington: Middle East Institute.

Schanzer, Jonathan, Merve, Tahiroglu. 2016. „Ankara's Failure: How Turkey Lost the Arab Spring“ *foreignaffairs.com*, 25. 1. 2016 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2016-01-25/ankaras-failure>

Siegl, Erik. 2013. *Islám versus modernizace?: Náboženství, sekularismus a rozvoj v Turecku. Pohled Turguta Özala*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.

Soylu, Ragıp. 2019. „Turkish youth increasingly secular and modern under Erdogan, poll finds“ *middleeasteye.net*, 20. 3. 2019 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.middleeasteye.net/news/turkish-youth-increasingly-secular-and-modern-under-erdogan-poll-finds>

Srivastava, Mehul. 2017. „Erdogan declares victory in Turkey referendum“ *ft.com*, 17. 4. 2017 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.ft.com/content/d6917446-22b8-11e7-8691-d5f7e0cd0a16>

Štýs, Matěj. 2017. „Turecko ukončilo operaci Štít Eufratu. Vojenské jednotky v Sýrii ale zůstávají“ *iRozhlas.cz*, 30. 3. 2017 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-ze-sveta/turecko-ukoncilo-operaci-stit-eufratu-vojenske-jednotky-v-syrii-ale-zustavaji_1703300702_

Tastekin, Fehim. 2020. „Mission impossible 2.0: Idlib plan stumbles at outset“ *Al-Monitor.com*, 18. 3. 2020 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/03/turkey-russia-syria-idlib-deal-stumbles-at-outset-m4-highway.html>

Tastekin, Fehim. 2020. „Libyan front looks bleak for Erdogan“ *Al-Monitor* 2020, 6. 3. 2020 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/03/turkey-egypt-libya-front-looks-bleak-for-erdogan.html>

Ter-Matevosyan, Vahram. 2019. *Turkey, Kemalism and the Soviet Union: Problems of Modernization, Ideology and Interpretation*. Cham: Palgrave Macmillan.

Uras, Umut. 2019. „Turkey's Operation Peace Spring in northern Syria: One month on“ *AlJazeera.com*, 8. 11. 2019 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.aljazeera.com/news/2019/11/turkey-operation-peace-spring-northern-syria-month-191106083300140.html>

- Uzer, Umut. 2011. *Identity and Turkish Foreign Policy: The Kemalist Influence in Cyprus and the Caucasus*. Londýn: I.B. Tauris.
- Waldman, Simon A., Caliskan, Emre. 2017. *The New Turkey and Its Discontents*. New York: Oxford University Press.
- Wendt, Alexander. 1996. „Identity and Structural Change in International Politics.“ Pp. 47–64 in Yosef Lapid, Friedrich V. Kratochwil (eds.). *The Return of Culture and Identity in IR Theory*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Wendt, Alexander. 1999. *Social theory of international politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, Jenny B. 2008. „Islam and politics in contemporary Turkey.“ Pp. 357–380 in Reşat Kasaba (ed.). *The Cambridge History of Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yackley, Ayla Jean. 2018. „Erdogan declares victory in historic Turkish vote“ *Al-Monitor.com*, 24. 6. 2018 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2018/06/turkey-election-erdogan-declares-victory.html>
- Yavuz, M. Hakan. 1997. „Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey.” *Comparative Politics* 30 (1):63–82.
- Yavuz, M. Hakan. 2003. *Islamic political identity in Turkey*. New York: Oxford University Press.
- Yavuz, M. Hakan. 2019. „Understanding Turkish secularism in the 21th century: a contextual roadmap.“ *Southeast European and Black Sea Studies*.
- Yesil, Bilge. 2016. *Media in New Turkey: The Origins of an Authoritarian Neoliberal State*. Urbana: University of Illinois Press.
- Yılmaz, Battal. 2018. *The Presidential System in Turkey: Opportunities and Obstacles*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Yılmaz, Ihsan, Galib, Bashirov. 2018. „The AKP after 15 years:emergence of Erdoganism in Turkey.“ *Third World Quarterly* 39 (9): 1812–1830.
- Yılmaz, Ihsan, Mehmet Efe, Caman, Galib, Bashirov. 2020. „How an Islamist party managed to legitimate its authoritarianization in the eyes of the secularist opposition: The case of Turkey.“ *Democratization* 27 (2): 265–282.
- Zaman, Amberin. 2020. „Turkey launches Operation Spring Shield against Syrian forces“ *Al-Monitor.com*, 1. 3. 2020 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/03/operation-spring-shield-clash-turkey-syrian-arab-army-idlib.html>
- Zehfuss, Maja. 2002. *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zürcher, Erik-Jan. 2017. *Turkey: A Modern History*. Londýn: I.B.Tauris.

Zürcher, Erik-Jan. 2018. „Erdoğan's Anti-Western Discourse: Ideology or Opportunism?“ *ahvalnews.com*, 16. 10. 2018 (online). (Cit. 19. 4. 2020) Dostupné z: <https://ahvalnews.com/erdogan-turkey/erdogans-anti-western-discourse-ideology-or-opportunism>

Abstrakt

Vývoj turecké politiky a turecké státní identity

Bakalářská práce se zabývá vývojem turecké politiky od založení Turecké republiky do současnosti a na základě konstruktivistických teorií o národní a státní identitě zachycuje povahu tureckého státu v jednotlivých obdobích. Předmětem analýzy je souboj sekulárního a islamistického narativu v turecké společnosti, jenž je pozorován zejména prostřednictvím volebních výsledků a zásadních reforem ovlivňujících kulturní založení země a roli náboženství ve společnosti. Pozorována je také turecká zahraniční politika a vliv mezinárodního prostředí na domácí události. Práce je rozdělena na dvě samostatné kapitoly, pojednávající o 20. století a období AKP. Jejím cílem je objasnit, jak se turecká státní identita vyvíjela ve 20. století a jak tuto identitu nyní ovlivňuje vláda AKP.

Klíčová slova: Turecko, státní identita, AKP, kemalismus, Mustafa Kemal, Recep Tayyip Erdoğan

Abstract

The Evolution of Turkish Politics and Turkish State Identity

The bachelor thesis follows the evolution of Turkish politics since the inception of the Turkish republic to date and based on constructivist theories of national and state identity it describes the nature of Turkish state identity in particular periods. The subject of analysis is the conflict between secular and Islamic narrative in Turkish society, which is observed particularly through election results and fundamental reforms influencing cultural foundations and the role of religion in society. Turkish foreign policy and the impact of international environment on domestic relations are also observed. The thesis is separated into two respective chapters on the 20th century and the AKP era. The aim of the thesis is to clarify how the Turkish state identity evolved during the 20th century and how it's influenced by the AKP government.

Key Words: Turkey, state identity, AKP, Kemalism, Mustafa Kemal, Recep Tayyip Erdoğan